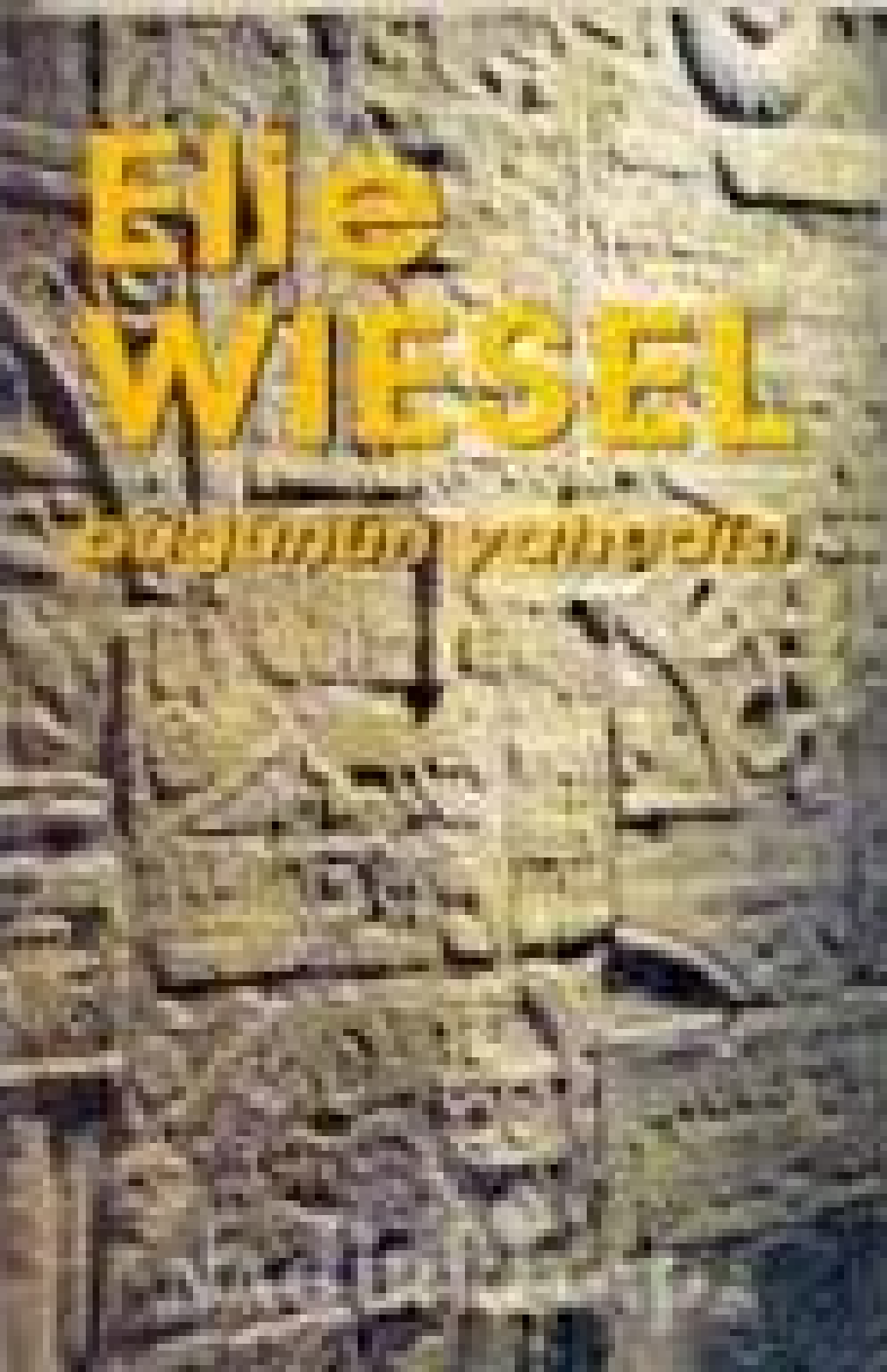

ELIE
WIESEL

BUGÜNÜN YAHUDİSİ
ELIE WIESEL'in denemeleri
türkçeleştiren: G. Suveren

*

© Kesim Ajans / Cep Kitapları A.Ş. 1996

*

ISBN 975 480 097 9

*

Cep Kitapları: Dizidışı
Birinci baskı: 1996

*

Ofset hazırlık: Cep Kitapları
Kapak fotoğrafı: Nazilerin kırdığı Yahudi mezar taşlarından Krakov'daki Remu Sinagoğu'nda oluşturulan duvardan bir kesit.
Ofset baskı: Mart Matbaası, İstanbul, 1996

ELIE WIESEL

BUGÜNÜN YAHUDİSİ

cep KİTAPLARI A.Ş.
Piyerloti Caddesi 7-9, Çemberlitaş 34440-İstanbul

"Sen Yahudisin. Görevin Yahudi olarak kalmak. Gerisi Tanrı'ya bağlı."

Didye Feig

1944 Baharı

I

SÖZCÜKLER VE ANILAR

YAHUDİ OLMAK

Evvel zaman içinde, etrafı dağlarla çevrili uzak bir kasabada kötülüklerde bile iyilikleri görebildiğine inanan küçük bir Yahudi çocuğu yaşıyordu. O, alacakaranlıkta şafağı görebildiğine ve genelde kaderin kendisine bağışladığı belirli ve gizli simgeleri çözebildiğine inanıyordu.

Ona göre tüm olaylar basit ve mucizeviydi: Yaşam ve ölüm, sevgi ve nefret. Bir yanda dürüstler, öbür yanda kötüler vardı. Dürüstler daima yakışıklı ve cömerttiler. İmansızlar da daima çirkin ve haindiler. Ve Tanrı, Cennetinde sadece kendisinin baktığı bir kitapta hesapları tutuyordu. Bu kitapta herkesin kendi sayfası vardı ve en güzel sayfa da Yahudilere aitti.

Doğal olarak o küçük çocuk sadece kendi insanlarının arasında, kendi yerinde rahat edebiliyordu. Yabancı olan her şey onu korkutuyordu. Ve yabancı sayılan Müslüman ya da Hindu değil, Hıristiyan'dı. Siyahlara bürünmüş rahip, oduncu ve baltası, öğretmen ve cetveli, kocaları küfürleri sıralarken

haç çıkartan yaşlı köylü kadınlar, sert görünen veya dalgın duran jandarmalar... Tümünde doğal saydığım ve anlayabileceğim bir düşmanlık fark ediliyordu. Dolayısıyla da bunun bir çaresi yoktu.

Genç ve yaşlı, zengin ve yoksul, güçlü ve ezilen, kullanan ve kullanılanlar; bütün bu insanların mahvolmamı ve hatta ölümümü istediklerini anlıyordum. Evet, hepimiz aynı yerde yaşıyorduk ama bu da benden nefret etmeleri için bir başka nedendi. İnsanın doğası böyleydi. O, kendisini rahatsız eden ve anlaşılmayandan nefret ederdi. Biz, şu veya bu şekilde 'Başkalarının' bencillikten uzak diyebileceğim hoşgörüsüne tabiydik. Yine de, yaşamımız onlardan ayrı, bağımsız devam etmekteydi. Buna da sinirlenirlerdi. Ayrı tarihimizi ve toplumumuzu zenginleştirip korumak isteyişimizdeki kararlılık, onları olduğu kadar, tarihi de şaşırtıyordu. Yaşayan bir Yahudi, inancıyla gururlanan, inançlı bir Yahudi onlar için bir çelişki, bir inkâr, bir sapıklıktı. Onların hesaplarına göre bu seçilmiş ve lanetli insanlar, kurtuluşları kanlanmış bir haç simgesine bağlı insanlığı rahatsız etmekten çok uzun süre önce vazgeçmeliydiler. Onlar bir Yahudi'nin, bayramları, tıpkı kendileri gibi şarkıyla kutlamasını kabul edemiyorlardı. Bu kabul edilemez, mantıksız ve hatta adaletsiz bir olguydu. Onlar bizi ne kadar az anladılarsa ben onları daha fazla anlamaktaydım.

Bir düşmanlık duymuyordum. Hatta çekingen cemaatimize Noel veya Paskalya zamanında terör havası estirdiklerinde bile onlardan nefret etmedim. Kendi kendime "Bize gıpta ediyorlar," dedim. "Bu yüzden bize zulüm ediyorlar. Gıpta etmekte de haklılar. Aslında acınması gereken onlar. Bizlere eziyet etmeleri zayıflıklarını, özgüvensizliklerini kabullenmeleriydi. Tanrı'nın gerçekleri, dünyada ölümlülerin kalbinde

yer alıyorsa bunun nedeni biziz. Tanrı bizim vasıtamızla iradesini ortaya koydu, planını belirtti. Adını kutsamamız için bizi seçti. Ben de onların yerinde olsaydım kendimi dışlanmış hissederdim." Bize gıpta etmemelerine olanak var mıydı? Onlar bana acı çektirdikçe tuhaf bir şekilde davranışlarının mantıklı olduğunu anlamaktaydım. Bugün o duygularımın ne olduğunu anlıyorum. Hissettiklerim gurur, güvensizlik ve acıma karışımıydı.

Bununla birlikte merak etmiyordum. Hiçbir zaman herhangi bir merak duymadım. Onların kafasını kurcalar gibiydik ama ben onlara karşı kayıtsızdım. Dini kuralları hakkında hiçbir fikrim yoktu ve bu umurumda değildi. Onların dininin yasa ve ayinlerini anlamak gayretini de göstermedim. Onların ayinleri beni ilgilendirmiyordu. Tam aksine onlara arkamı döndüm. Bir rahibe rastladığımda gözlerimi kaçırır ve başka şeyler düşünürdüm. İnsanı tehdit eden sipsivri kuleli bir kilisenin önünden geçmektense yolumu değiştirirdim. Görmek de görülmek kadar korku vericidir. Aramızda bu yüzden fiziksel bir bağ olmasından çekindim. Onların dünyası konusunda öyle cahildim ki Yahudilikle Hıristiyanlığın aynı kökten geldikleri konusundaki iddialardan bile haberim yoktu. İsa'nın kutsallığı ve ölümsüzlüğüne inanan Hıristiyanların aynı zamanda Tanrı'ya, bizim Tanrı'mıza inandıklarını da bilmiyordum. Evrenlerimiz yanyanaydı ama ben onlarınkine girmekten kaçındım; oysa onlar bizimkini zorla yönetmeye kalktılar. Haçlı Seferleri, kıyımlar hakkında yeterli hikâye duymuştum ve bunların kurbanlarına yeterince dua okumuştum. Bu konuda kesin fikirlerim vardı. Katolik krallıklardaki Yahudilere büyük ve küçük engizisyoncuların neler yaptıklarını tekrar tekrar okumuştum. Onları çarmıha götürürken bile Tanrı sev-

gisiyle ilgili vaazlar verdiklerini biliyordum. Hıristiyanlık hakkında bütün bildiğim benim insanlarıma olan nefretiydi. Hıristiyanlar yaşamımdan çok hayalimde yer almaktaydılar. Bir Hıristiyan yalnız kaldığında ne yapardı? Onun düşlerinde neler vardı? Bizi ezmek için planlar yapmadığı zamanlarını nasıl değerlendirmekteydi? Fakat bütün bunlar beni hiç de üzmüyordu. Onlarla ani temaslar, ulusal ve kalıtsal karşılaşmalar dışında, benim için yoktular.

Buna karşılık Yahudilerle ilgili bilgilerim tükenmez bir kaynaktan geliyordu. Öğrendikçe daha fazlasını bilmeyi istiyordum. İçimde bilgi için bir susamışlık vardı. Bu adeta beni saran, ısrarlı, bir tür saplantıydı.

Günlük yaşamda olduğu kadar mutlakta da Yahudiliğin ne demek olduğunu biliyordum. Bize gereken, kanunlara itaat etmekti. Böylece insan önce öğrenecek ve sonra anımsayacaktı. Gereken, Tanrı'yı ve O'nun Mührü olan yaratıklarını sevmekti. Böylece Tanrı'nın iradesi yerine gelecekti.

Abraham'ın Ahdi, İshak'ın vazgeçilen kurbanlığı, Yaakov'un ateşli rüyaları, Sina'daki vahiyler, çöldeki uzun yürüyüş, Musa'nın kutsamaları, Kenaan'ın fethi, Kudüs'teki Tapınağa yapılan kutsal ziyaretler, İşaya ve Habbakuk'un güzel fakat sert sözleri, Yeremya'nın kederi, Talmud efsanesi... Kafam eski anılar, tartışmalar, krallar ve peygamberlerle dolu hikâyeler, trajediler ve mucizelerle dolmuştu. Her öykü kurbanları, hep kurbanları ve hayatta kalmayı başaranları, hep hayatta kalabilenleri içerirdi. Yahudi olmak anılarla yaşamak demekti.

Hiçbir şey daha kolay olamazdı. İnsanın töreleri izlemesi, kuşaktan kuşağa geçen hareket ve sesleri tekrar ortaya koyması yeterliydi. Ben de bu kuşakların eseriydim. Şavuot saba-

hında Musa'yla Yasa'yı kabul ediyordum. Tişa Be-Av gecesi yere oturmuş, başım küllerle kaplı, Haham Yohannan Ben-Zakkai'yle mahvedilemez sanılan kentin yok edilmesine ağlıyordum. Hanuka haftasında Makabi'lerin yardımına koşup Purim'de de gülüyordum. Aman'a karşı zaferini kutlayan Mordehay'la hem de nasıl gülüyordum. Ve her hafta Şabat yemeklerimizde şarabı kutsarken Mısır'dan çıkan Yahudilere eşlik ediyordum. Evet sonsuza kadar Mısır'dan ayrılıyor ve kendimi esaretten kurtarıyordum. Yahudi olmak halkalar yaratarak devamlılık ağını sürdürmek demekti.

‹Yıllar geçerken daha bilgiç, daha çağdaş bir dil öğrendim. Bana Yahudi olmanın, hem fiili hem de ismi aynı zamanda ve aynı şekilde vurgulamak olduğu söylendi. Bunu hem dünyevi hem sonsuz yaşamda yaparak birinin diğerini dışlamasına veya birinin diğerini yok ederek başarıya erişmesine engel olmak için yapacaktım. Yani Tanrı'ya hizmet için insanın gayesini benimseyecek, insanın Tanrı'ya olan gereksinimini bilerek onun için yalvaracaktım. Tanrı'yı ve Tanrı'nın yarattıklarını ayırarak bunları birbirine karşı kullanmayacaktım.›

Tabii insan Tanrı'yı, tıpkı Abraham gibi sorgulamalı, Musa gibi öfkesini dile getirmeli, Eyüp gibi kederini haykırmalıdır. Fakat sadece bir Yahudi hem soru soran Abraham'ı hem de sorgulanan Tanrı'yı seçebilir. O her rolü üstlenip her kaderi kabul eder. O hem toplam hem de sentezdir.

Uzun süre, belki de sonsuza kadar, sarımsı sakallı Öğretmenimin sözlerini anımsayacağım. Bana, "Sadece bir Yahudi, Tanrı'nın yaratılarını koruduğu sürece O'na karşı çıkabileceğini bilir," demişti. Başka bir sefer de "Tanrı Yasa'yı verdi fakat bunu yorumlamak insana kalmıştır," dediydi. "Onun yorumu Tanrı'yı bağlar ve kendisini zorunlu kılar."

Tabii ki bu Yahudi'nin idealleştirilmiş bir tanımlanmasıdır. Ve her insan için de öyledir. Ancak bu her gün, her an, her koşulda sınanan bir durumdur.

Okulda Talmud'u okudum. Tanrı neden bir tek insan yarattı? Cevap: Bütün insanların atası aynıdır. Böylece daha sonra hiçbir insan başkasından üstün olduğunu iddia edemez.

Ve ayrıca: Dünyanın en kutsal, en saygıdeğer yapısı olan, Tapınağı, ateşe veren kimse, otuz dokuz kırbaç darbesiyle cezalandırılır. Fakat aynı adamı bir fanatik öldürürse onun cezası da ölümdür. Zira bütün tapınaklar ve kutsal yerler bir tek insanın yaşamı kadar değerli değildir. O, yangın çıkartan, küfürbaz, Tanrı'nın düşmanı ve Tanrı'nın utancı da olsa böyledir.

Acı veren bir ikilem. Bir ülkeden diğerine kovulduk. Yeşivalarımız yakıldı. Bilgelerimiz öldürüldü. Öğrenci çocuklar katliama kurban gitti ve biz hâlâ yaşamın erişilmez kutsallığını bütün gücümüzle ve yorulmadan övmekte, insana, herhangi bir insana inanmak gerektiğini söylemekteyiz.

Bu olağanüstü bir çelişki midir? Belki. Fakat Yahudi olabilmek insanın kendi çelişkileri içinde yine kendisini açıklaması ve durumu kabul etmesi demektir. İnsanlık geleceği ele geçirmeye çalışırken, geçmişi de koruyabilmek demektir. Başkalarının resmi tatil günü Pazar veya Cumayken Şabat'ı uygulayabilmek demektir. Eskimiş gibi gözüken, Tora'nın ilkelerini içeren Talmud'u heyecanla izlemek demektir. Oysa aynı anda heder veya Yeşiva'dan iki adım ötede insanın dostları ve ailesi tutuklanabilir ya da bir pogromda toplanıp dövülebilir. Bu, ruhsallığı inkâr eden bir dünyada ruhsallık hakkını korumaktır. Etrafta olanlar dünyanın sonunu, insanlığın sonunu

haber verirken şarkı söylemek, gitgide daha yüksek sesle, tekrar tekrar şarkı söylemek demektir.

Olaylar gerçekten de böyleydi. O küçük Yahudi çocuğu sadece uzun süre önce gördüklerini, duyduklarını ve yaşadıklarını anlatıyor. Bunların doğru olduğuna da yemin ediyor.

Evet, uzun zaman önce o uzak yerlerde yaşananlar bana çok basit, çok gerçek, çok doğru gözüktü. Tanrı gibi ben de dünyaya baktım ve bunu iyi, verimli, anlam dolu buldum. Sürgündeyken bile her yaratık yerli yerindeydi ve her karşılaşma vaat doluydu. Ve Şabat'ın gelmesiyle kasaba bir krallığa dönüştü, deliler ve dilenciler de Şabat'ın prensleri oldular.

Kasabamdaki Şabat'ı asla unutmayacağım. Her şeyi unuttuğumda bile belleğimde o bayram atmosferi, en yoksul evleri bile kaplayan o huzur kalacaktır. Beyaz sofra örtüleri, şamdanlar, saçları dikkatle taranmış küçük kızlar, sinagoga gitmekte olan erkekler. Kasabam zaman içinde kaybolduğunda da Şabat'ta ondan yayılan ışık ve sıcaklığı anımsamaya devam edeceğim. İnsanı yücelten duaları, Hasidim'in sözsüz şarkıları, onların Ustalarının ateş ve pırıltısını da.

O günler, geçmiş ve gelecekteki acılar, ıstıraplar uzakta kayboldu. Teskin olmuş insan, minnetini açıklamak için kutsal varlığa seslendi.

Komşular arasındaki küçük kıskançlıklar, anlaşmazlıklar bekleyebilir. Tıpkı borçlar, üzüntüler ve tehlikeler gibi. Her şey bekleyebilir. Şabat, evreni sararken buna barışın bir boyutunu ve bir sevgi rengini sundu.

Aç olanlar gelip karınlarını doyurdular. Terk edildiklerini hissedenler uzatılan eli yakaladılar. Üzgün olanlar, yabancılar, göçmenler, serseriler, sinagogdan ayrılınca evlerdeki ye-

mekleri paylaşmaya çağrıldılar. Kederlilere göz yaşlarını tutmaları ve Şabat'ın ortak neşesinden yararlanmaları söylendi.

Bizimle diğerleri arasındaki fark mı? Diğerleri... Onlara nasıl da acırdım. Onlar neyi kaçırdıklarının farkında bile değildiler. Onlar Şabat'ın güzelliğinden, sonsuz ihtişamından etkilenmiyorlardı.

Sonra soykırım oldu ve boyutlarıyla, amaçlarıyla bir uygarlığın sonunu belirledi. Esir kamplarındaki insan, kurtarıcının zıttı olanı tanıdı.

Biz çok büyük bir basitleştirmeye tanık olduk. Bir yanda cellatlar, öbür yanda da kurbanlar vardı. Ya seyirciler, tarafsız kalanlar, duruma karışmamakla cellatlara yardım edenlere ne demeli? O zaman Yahudi olmak hem tarafsızların gönül rahatlığıyla hem katillerin nefretiyle savaşmak demekti. Ve her şekilde, her olanakla karşı koymak da gerekiyordu. Ölümü reddeden, ölüme inanmayı reddeden Yahudi gettoda evlenmeyi, oğlunu sünnet ettirmeyi, ona kutsal dili öğretmeyi, onu tehdit edilen ve zayıflayan Yahudi soyuna bağlamayı seçti. Yahudi böyle karşı koydu. Gerçeklere ve ihtarlara aldırmayarak hayallere sarılı, insanların bu kadar alçalacağını itirafa yanaşmayan profesör veya satıcı da direnmekteydi. Varşova'daki getto savaşçılarıyla Treblinka'da trenden inen yaşlı adamlar arasında önemli bir fark yoktu. Çünkü onlar Yahudiydiler. Hepsi de nefret ve ölüme mahkûmdular.

O günlerde, Yahudi olmak, her zamankinden daha da fazla güçle reddetmek anlamına geliyordu. En önemlisi de bu gerçeği ve yaşamı düşmanın gözleriyle görmek, ona benzemeyi reddetmek ve ona bu zaferi vermemekti.

Evet düşmanın zaferi başlangıçta kesin görünüyordu. Yerlerinden sökülen bütün toplumlar, mahvedilerek duman-

lar içinde kayboldular. Polonya topraklarında gidip gelen o trenler, bütün o erkekler, o kadınlar, dillerinden oldular. Adlarını, yüzlerini kaybederek düşman kanunlarına göre karanlıkta ve bilinmeyende yok oldular. Herkesin birbirine benzediği dikenli tellerden oluşan krallıklarda bütün sözler aynı önemi taşıyordu. Günler günleri, saatler saatleri izlerken karanlık düşüncelere dalan ve uyuşan insanlar, cesetler, kanlar arasında sendeleyerek kendilerine yol bulmaya çalıştılar.

Ve benim içimdeki çocuk inanç arzusuyla sordu: Bütün bunlar olurken Tanrı neredeydi? Bu başka bir sınav mıydı? Bir sınav, bir cezalandırma mıydı? Öyleyse hangi suçlar içindi? Hangi suçlar cezalandırılıyordu? Bunca uçsuz bucaksız mezarı gerektiren bir suç mu vardı? Bir milyon Yahudi çocuğunun öldürülmesinden sonra adaletten, doğrulardan, hayırseverliğin kutsallığından söz etmek mümkün olabilecek miydi?

Anlayamadım. Anlamaktan korkuyordum. Bu Yahudilerin sonu muydu yoksa insanlık macerasının sonu muydu? Bir devrin, bir dünyanın sonu olduğu kesindi. Bunu biliyordum. Bütün bildiğim buydu.

Geri kalanlara gelince, kesinlik kazanmayanları bir araya getirmekteydim. Bazılarının inancı ve bazılarının inançsızlığı şaşkınlığımı arttırdı. İnsan, küllerden oluşan o dağlara bakarken Tanrı'ya nasıl inanır, nasıl inanmayabilirdi? Esir kampı deneyimini kim simgeleyecekti? Katil mi kurban mı? Onların karşılaşması çok çarpıcı, çok güçlüydü. Bu durumda bunun bir metafizik, bir ontolojik yanı olmalıydı. Acaba esrarını çözebilecek miydik?

Sorular, kuşkular. Sis içinde bir uyurgezer gibi dolaşıyordum. Neden Yahudilerin Tanrısı, Yahudi soyundan gelenlere böyle düşmanlık göstermişti? Bilemiyordum. Neden özgür in-

sanlar, liberaller, hümanistler Yahudilerin çektikleri karşısında etkilenmeden kalabilmişlerdi? Bilemiyordum.

Birkenau'ya gece yarısı varışı anımsıyorum. Haykırmalar. Havlayan köpekler. Parçalanmak üzere olan ailelerin son kez bir arada olması. Genç bir Yahudi çocuğu babasının yanında erkekler konvoyunda ilerliyor. Onlar yürürken gece de kendileriyle birlikte dev alevlerin gökyüzünü yutmak ister gibi yükseldiği yere doğru yürüyor. Birden esir kampından biri yürüyenlere yaklaşıp gördüklerini, gecenin gerçeğini açıklıyor: Geleceği, geleceğin yokluğunu, sırrın anahtarını, kötünün gücünü. O konuşurken küçük erkek çocuk güven vermek ister gibi babasının koluna dokunarak, "Bu olanaksız değil mi?" diye fısıldıyor. "Onun sözlerini dinleme. Sadece bizi korkutmak istiyor. Söyledikleri imkânsız, akıl almaz. Anlattıkları bambaşka bir çağa, Ortaçağa ait. Yirminci yüzyılda, çağımızda bunlar olamaz. Dünya, Baba, uygar dünya böyle olayların gerçekleşmesine izin veremez."

Ancak uygar dünya bunları bilmesine karşın sessiz kaldı. Dünyadaki insanlar o zaman neredeydiler? Ve dünya kültürü nasıl böyle en aşağı noktaya inebildi? Bütün o ruhani liderler, o düşünürler, gerçeğe aşık olan filozoflar, adaletle sarhoş olan ahlakçılar öğretilerini Auschwitz'in büyük usta seçicisi Joseph Mengele'yle nasıl bağdaştırabildiler? Bir yerde ciddi, korkunç bir yanlışlık yapıldığını kendi kendime söyledim. Fakat bunun ne doğasını ne de failini biliyordum. Tarih ne zaman ve nerede böyle korkunç bir döneme girmişti?

Yüzü yaşlı bir adamınkinden farksız olan genç bir Talmudcunun sözlerini anımsıyorum. Onunla birlikte çalışıp ikimizden daha ağır olan kayaları kaldırmıştık.

"Şöyle varsayalım," diye fısıldadı. "İnsanlarımızın Tora'yı diğer milletlere yaymadığını varsayalım. Abraham'la onun örneğini, Musa ve adaletini, peygamberler ve onların mesajlarını unutalım. Felsefe, bilim ve edebiyata katkılarımızın pek az veya yok olduğunu varsayalım. Maimonides, Nahmanides, Rashi yok. Spinoza, Bergson, Einstein, Freud yok. İlerlemeye hiçbir şekilde katkıda bulunmadığımızı kabul edelim. İnsanlık için bir şey yapmadığımızı varsayalım. Bu durumda bile bir tek şey tartışılamaz. Dünyanın büyük katilleri, tarihin en büyük cellatları, Firavun, Neron, Chmelnitzky, Hitler... hiçbiri aramızdan çıkmadı..."

Bu da bizi başladığımız yere getiriyor. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler. Biz bunlarda değişiklikler yapmak zorunda kaldık. Çünkü acı bir gerçekle karşılaştık. Auschwitz de bütün kurbanlar Yahudi, ve bütün katiller Hıristiyandı.

Bunu burada puan kazanmak veya birilerini utandırmak için söylemiyorum. Ben hiçbir din, insan veya milletin birbirinden üstün veya aşağı olduğuna inanmıyorum. Kolay zaferlerden nefret ederim. Bu bizim için de başkaları için de böyledir. İnsanların kendilerini daima haklı bulmalarından da hoşlanmam. Bazı Hıristiyanlar —din değiştirmemi istememeleri koşuluyla— bana bazı Yahudilerden daha yakındırlar. XXIII. John ve François Mauriac'a, kendinden nefret eden bazı Yahudilerden çok daha yakınım. Gerçek ve hoşgörü sahibi bir Hıristiyan'la ortak noktalarım olduğuna inanıyorum. Oysa çağdaş olmayan hoşgörüsüz Yahudi'yle anlaşmam olanaksız. Bu durumu kesinlikle belirtiyorum çünkü şimdi söyleyeceklerim Hıristiyan dostlarımı gerçekten üzecektir. Fakat bunları saklamaya da hakkım yok.

Hitler veya Himmler'in kilisece aforoz edilmemiş olması nasıl açıklanabilir? XII. Pius, Auschwitz ve Treblinka'yı lanet-

lemeyi neden hiç gerekli görmedi? Nasıl oldu da SS'lerin büyük bir bölümü inanç sahibi sayıldı ve sonuna kadar Hıristiyanlığa bağlı kalabildi? Bu katiller katliamlardan sonra kilisede günah mı çıkartıyorlardı? Onların Hıristiyan ailelerden gelmeleri ve Hıristiyan eğitimi almış olmaları nasıl açıklanabilir?

Hıristiyanlığın kalelerinden biri sayılan Polonya'da gettolardan kaçan Yahudiler dış dünyayı inanılmayacak kadar düşmanca bularak yine duvarların gerisine döndüler. Onlar Almanlar kadar Polonyalılardan da korktular. Aynı olay Litvanya, Ukrayna ve Macaristan için de geçerlidir. Yahudilerin böyle öldürülmeleri karşısında Hıristiyanların pasifliği nasıl açıklanabilir? Katillerin acımasızlığı nasıl açıklanabilir? Çocuklara ateş ederken veya dövülen, çıplak kurbanları ölüm fabrikalarına sokarken, içlerindeki Hıristiyanlığın, ellerini titretmediğini nasıl açıklayabilirler? Tabii orada burada bazı cesur Hıristiyanlar, Yahudilerin yardımına geldiler. Fakat sayıları çok azdı. Bütün Avrupa'dan birkaç düzine piskopos, rahip, birkaç yüz erkek ve kadın.

Bu acı verici bir saptamadır ama görmezlikten gelemeyiz. Nasıl kurbanlar Yahudiler için bir sorunsa, katiller de Hıristiyanlar için bir sorundur.

Kurbanlar bizim için ciddi ve üzücü bir sorundur. Bunu örtbas etmenin yararı yoktur. Yahudi'nin çabucak ve kolaylıkla bir kurban durumuna getirilmesine yol açan nedir? Bütün cevapları, izahları okudum. Hepsi de yetersiz. Sessiz sürülerin çukurlara doğru gittiğini düşlemek çok güç. Toplumların kandırılmaya izin vermeleri de öyle. Ve ölüme mahkûm olan bazılarının mühürlenmiş vagonlarda ve hatta Birkenau'daki

rampada gerçeği görmemeye devam etmeleri de öyle. Anlayamıyorum. Ne katilleri ne de kurbanları anlayabiliyorum.

Soykırım sırasında bir Yahudi olmak belki de anlamamak anlamına geliyor. Cinayeti yaşamaya devam ve ölümü bir çare olarak görmeyi reddeden kadın ve erkekler anlamadan yaşamaya ve ölmeye karar vermiş olabilirler.

Geriye kalanlar için değişik bir soru ortaya çıktı. Yahudi olarak kalmak mı, kalmamak mı? Kurtuluştan sonra Fransa'daki gürültülü, acı veren tartışmalarımızı anımsıyorum. Filistin'e gidilip Yahudi milliyetçiliği adına mı savaşılmalıydı, yoksa Komünist hareketine katılarak Enternasyonalizmi yaymaya mı çalışılmalıydı? İnsan ananelerine daha da gömülmeli miydi, yoksa törelere arkasını mı dönmeliydi? Seçenekler aşırı uçluydu. Tam anlamıyla sadakat veya tam anlamıyla yabancılaşmak. Kayıtsız şartsız sadakat veya inkâr. Eski koşullara, prensiplere geri dönmeye olanak yoktu. Yahudi, "Azap çektim," diyebilirdi. "Bana azap çektirdiler. Bu durumda tek yapabileceğim kendi insanlarıma yaklaşmaktır." Bu da akla yakındı. Veya, "Çok fazla azap çektim," derdi. "Hiç gücüm kalmadı. Ben geri çekiliyorum. Çocuklarıma miras olarak bu acıların kalmasını istemiyorum." Bu da akla yakındı.

Ancak geçmişte olduğu gibi bu felaket bir gerilemeye değil Yahudi tarihinin canlanmasına, Yahudi bilincinin yenilenmesine neden oldu. Yahudi, bağlarını kopartacak yerde güçlendirdi. Auschwitz onu daha güçlü kılmıştı. Hatta kendi toplumu dışındaki evrensel denilen nedenleri kabullenenler bile, içindeki Yahudi tarafından yönlendirildi. İnsanlıktan umudunu kesmesine karşın insanı geliştirmeye çalıştı. Başka biri olma fırsatı bulunmasına karşın Yahudi yine Yahudi olarak kaldı.

Dünyada her dili konuşan, her sınıftan genç Yahudi, bu Yahudilik macerasına katılmaktadır. Bu İsrail ve Sovyet Rusya'da doruğa erişen bir olgudur. Ayrı yolları izleyen bu hacılar aynı projede görev almakta ve aynı şekilde meydan okumaktadırlar. "Bizim sürünmemizi istiyorlar. Fakat biz neşemizle coşacağız. Bizlerin sertleşmesini, dayanışmaya ve sevgiye kapalı olmamızı istiyorlar. Biz de inatçı fakat merhamet dolu olacağız." Bu meydan okuma Yahudi'nin, Yahudilikle ilgili umutlarını haklı çıkarmakta ve kaderinde bıraktığı güçlü izleri açıklamaktadır.

Yahudi'nin durumunu kabullenmesi için birden fazla yol olduğu düşünülebilir. İnsanın kendisini sorgulama zamanı ve harekete geçme zamanı. Hikâyeler anlatma zamanı ve dua etme zamanı. İnşa etme ve yeniden yapma zamanı. Yahudi neyi seçerse seçsin, ölmüş, daha doğmamış, yaşayan bütün Yahudilerin sözcüsü olacaktır. Onun vasıtasıyla ve onun içinde yaşayanların da öyle.

Onun görevi dünyayı Yahudileştirmek değil, daha insancıl kılmaktır.

BENZERSİZ BİR SÖYLEŞİ

Nasıl yazar oldum? Yazılan sözlerle tanıklık etmeme yol açan neydi? Neden bir öykücü rolünü seçtim? İnsanlar bazen bu soruları soruyorlar ve çoğu zaman bunları ben de düşünüyorum. Hiç savaş çıkmasaydı ben ne olurdum? Bir yolu terk edip bir diğerini seçmeme neden olan, kuşku yok ki, savaştı.

Bu karanlıklara giden, cesetlerle dolu, simsiyah bir yoldu. Ölüm, başından sonuna kadar Tanrı'ya özgü sıfatları benimseyip kendisini Onun yerine koyarak insanın varoluşuna yeni bir gizem kattı ve insan denilen gizeme de yeni bir boyut kazandırdı. Zaman ve süreç birbirleriyle önceden hesaplanamayan ilişkilere girdi. Artık önemli olan yaşam değil hayatta kalabilmekti. Her şey kadere bağlıydı. Birkenau, Auschwitz, Monowitz-Buna, Buchenwald: İlk gece ben de yaşlı adamlar ve çocuklardan oluşan alaya katılabilirdim. Bir esir kampında kalıp bir sonrakine ulaşamayabilirdim. Dördünden de geçip gece sona ermeden babamın peşinden o dondurucu hiçliğe gi-

debilirdim. Amerikan ordusu tarafından kurtarılıp, zehirlenmiş kanım yüzünden, bitkin halde bir hastane yatağında yatabilir ve hür bir insan olabilirdim. Dostlarımla buluştuktan sonra Fransa'ya giden çocuklara ayrılmış vasıtaları kaçırabilirdim. Transilvanya'ya geri dönebilirdim. Veya başka bir yere gidebilirdim. Başka şeyler yapabilir, başka savaşlara katılır veya bunlara dayanabilirdim.

Kendi yaşam hikâyemi yaşamayabilirdim. Ve bunu yazmayabilirdim.

Hayatta kalanın rolünün tanıklık olduğunu biliyordum. Ama bunun nasıl yapılacağını bilemiyordum. Deneyimim yoktu. Nasıl hazırlandığını da bilemiyordum. O gereçlere, izlenecek yola da güvenim yoktu. Her şeyi söylemek mi gerekiyordu yoksa tümünü gizlemek mi? İnsan haykırmalı mıydı yoksa fısıldamalı mı? Gidenlerin üstünde mi durulmalıydı yoksa onların varislerinin mi üstünde durmak gerekirdi? Anlatılması imkânsız olanı nasıl anlatırdınız? İnsanlığın çöküşü ve Tanrıların karanlıklara gömülüşünü yeniden yaratırken insan nasıl ölçü gösterebilirdi? Hem sözler söylendiğinde bunların vermek istediği mesajı insanın çarpıtmayacağından nasıl emin olabilirdim?

Kederim öyle yoğundu ki kendi kendime bir söz verdim: En az on yıl süreyle konuşmayacak, bu konuya değinmeyecektim. İçimde ağlayan sesleri dinlemeyi öğrenmem için yeterli süreydi bu. Belleğime sahip olmam için yeterli süreydi. İnsan konuşmasını ölüm suskunluğuyla birleştirmek için yeterli süreydi.

On yıl böyle beklerken yoğun çalışmalar yaptım. Bu sırada yaşamımı da elimden geldiği kadar kazanmaya çalıştım. Bir koro şefi, bir kamp danışmanı, öğretmen, tercüman ol-

dum. Çocuklara yardım örgütü olan O.S.E.'den bir burs alarak Fransa'ya geldim. Sadece Fransızca bilen zengin çocuklarına Yidiş dilinde Tevrat ve Talmud'u öğrettim. Neticede ev kiramı ödemem gerekiyordu. Bazı zamanlar haftada sadece iki öğün yemek yiyebildim. Savaş bitmişti ama ben açlıkla birlikte yaşamaya devam ettim. Sonra, rastlantı sonucu, bir gazete beni işe aldı. Verdikleri para azdı fakat görevle birlikte gelen basın kartı sayesinde ücretsiz yolculuklar yapabildim. Beni Paris'te veya başka bir yerde tutacak bir neden yoktu. Daima ilk uçak veya ilk gemiyle yola çıkmaya hazırdım. Her daveti, her görevi kabul ettim. İsrail'e, Güney ve Kuzey Amerika'ya, Kuzey Afrika'ya, Doğu'ya gittim. Soruşturmalar, siyasi analizler, değişik röportajlar yaptım. Bana acı veren, yasaklanmış konuya hiç değinmeden her şeyden söz ettim. İlk İsrail-Alman konferansını Hollanda'nın Wassenaar kentinden vermeyi başardım. Bunu öyle bir şekilde yaptım ki hiç kimse bu ekonomik onarıma ilişkin görüşmelerin beni iki delege grubundakilerden daha fazla ilgilendirdiğini tahmin edemezdi.

En yakın dostlarım bile konuşmamı sağlayamadılar. Geçmişten, benim geçmişimden söz açıldığında hemen içime kapandım. Kimseye açılmadım. Kendimden bir şey vermedim. Okudum, dinledim ve algıladım. Kanımca ölüler canlılardan daha gerçektiler. Ben onlara aittim.

On yıl hazırlık, on yıl suskunluk.

Öykümü yüksek sesle anlatmam için beni yeminimden döndüren François Mauriac'a teşekkür borçluyum. Desteklediği, ilk eserleri sırasında cesaret verdiği pek çok yazar gibi ona çok borçluyum. Fakat benim olayımda edebiyat konusunda cesaret vermekten çok daha önemli ve farklı bir şey vardı. Söylemem gerekenleri söylemem, sesimi duyurmam benim

kadar, onun için de önemliydi. Oysa ki, karşılaştığımızda her şey bizi ayırmaktaydı. Mauriac, ünlü, yaşlı ve zengindi. Kendisi türlü şekilde onurlandırılmıştı ve Katolik inancı sayesinde güvendeydi. Ben genç, yoksul, pek çok kuşkusu bulunan, yalnız, ülkesiz, tanınmayan bir Yahudi'ydim. Hikâyemin kendisini yaralayacağını, bazı inançlarına ters düşeceğini, bunları sorgulaması gerekeceğini biliyordu. Bunu anlamış olması gerekirdi. Yine de, hiç duraksamadı. Tam aksine yazmam için ısrar etti. Güvenin, bazen ortak noktaları olmayan, hatta acılarda bile birleşemeyen kimselerin kendilerini aşabileceklerini kanıtlamak ister gibiydi.

Yıllar geçerken farklı düşüncelerimiz, günlük olaylarda da kendini göstererek konuşmalarımızı da etkiledi. Altı Gün Savaşı'ndan sonra İsrail aleyhine dönen De Gaulle'e olan tartışılmaz sadakatinden dolayı ona sitem ettim. Daha da önemlisi onun standart Yahudi anlayışına itiraz ettim. Mauriac Yahudilerin acısını seviyor fakat onların gurur ve mutluluğunu sakıncalı buluyordu. Bir gün ona "Sadece çarmıhtaki Yahudileri seven Hıristiyanlar var," dedim.

Bir gün yayınlayacağım türlü konudaki konuşmalarımızla ilgili hikâyeleri, fıkraları, sözleri, özdeyişleri anımsıyorum. Genellikle Yahudi'yle Hıristiyan arasındaki konuşmalar Orta Çağlardaki gibi münazaraya dönüştü. Ama yine de dostluğumuz bu anlaşmazlığa dayandı. Yazar olarak geçen yaşamımın her anında o bir koruyucu ve müttefikti. Dostluğumuzun ilk günlerinde olduğu gibi daima içten ve cömertti.

Paris 1954. İsrail gazetesi *Yedioth Ahronoth*'un muhabiri olarak Pierre Mendès-France'la bir söyleşi yapma fırsatı arıyordum. Kendisi Hindiçini savaşını sona erdirerek iddiasını kazanmıştı. Ne yazık ki pek ender olarak gazetecilerle konu-

şuyordu. Bunun yerine sık sık radyodan halka seslenmeyi yeğliyordu. Tel-Aviv'deki patronum açıklamalarıma aldırmayarak beni gitgide ısrarcı olan telgraflarla zorluyordu. Bu durumda bir mucize ummaktan başka çarem kalmamıştı ama pek umutlu değildim.

Bir gün aklıma bir fikir geldi. Yahudi başbakanın, Akademi'nin pırıltılı Katolik üyesine olan hayranlığını biliyordum. Mauriac'dan beni başbakanla tanıştırmasını isteyebilirdim.

Böyle bir fırsat çıktı. İsrail Elçiliğinde bir davete katıldım. François Mauriac oradaydı. Patolojik diyebileceğim çekingenliğimden sıyrılarak ona yaklaştım ve profesyonel bir tavırla kendisiyle söyleşi yapmak istediğimi söyledim. Nezaketle hemen kabul etti. Defterine bakıp, o kalın kısık sesiyle, "Gelecek salı veya çarşamba gelmeyi ister misiniz?" diye sordu. "Hemen öğleden sonra sizin için uygun mu?"

Bana uygun muydu? "Evet, teşekkür ederim." Her tarihi, her saati kabul edebilirdim. Kızardığımı hissettim. Büyük romancının eserlerine hayrandım fakat onu yarattığı kişiler, roman tekniği veya yaşamı konusunda sorguya çekmeye niyetim yoktu.

Birkaç gün sonra beni evinde kabul etti. Oraya başka maksatla gittiğim için gözlerine bakmaya cesaret edemiyordum. Bu yüzden de aklıma gelenleri söyledim. Sorduğum sorular aptalca ve anlamsızdı. Beni rahatlatmak için İsrail konusundaki duygularını anlatmaya başladı. Ona göre İsrailliler pek çok bakımdan seçilmiş insanlardı. Onlar tanıklar, zulüm görmüş insanlardı. Daha sonra Yahudi İsa'nın büyüklüğünü ve kutsallığını anlatmaya başladı. Bu tek bir konuda heyecanlı, büyüleyici bir monologdu. İnsanın ve Tanrı'nın oğlu olan İsa İsrail'i kurtaramamış ve sonunda insanlığı kurtarmıştı. Her söz, her atıf ona dayanıyordu. Kudüs mü? Orası İsa'nın

müritlerini Havarilere dönüştürdüğü ebedi kentti. Tevrat mı? Nasıralı İsa sayesinde Eski Ahid zenginleşip Yeni Ahid'e dönüşmüştü. Ya Mendès-France? O cesur ve nefret edilen bir Yahudiydi. Bu bakımlardan da çok eskiden olduğu gibi İsa'yı andırıyordu.

Zaman geçiyordu ve son şansımı kaybetmek üzere olduğumun farkındaydım. Başbakanla asla tanışamayacaktım. Ve sonra birden buna hiç de aldırmadığımı farkederek şaşırdım. Yahudi devlet adamı beni ilgilendirmiyordu artık. Buna karşılık Hıristiyan yazar beni büyülemişti. Ancak onun sözlerinde bir şey beni sinirlendirdiği için ömrümde ilk kez terbiyesizlik ettim. Birden öfkeyle not defterimi kapatıp kalktım. "Efendim," dedim. "Siz İsa'dan söz ediyordunuz. Hıristiyanlar ondan söz etmeyi severler. İsa'nın coşkusu, İsa'nın azabı, İsa'nın ölümü. Siz dininizde sadece bunları konuşursunuz. Bilmenizi isterim ki bundan on yıl önce, buradan pek de uzak olmayan bir yerde her biri Çarmıhtaki İsa'dan belki bin defa, altı milyon defa daha fazla acı çeken Yahudi çocukları tanıdım. Ve biz onlardan söz etmiyoruz. Bunu anlayabiliyor musunuz, efendim? Onlardan söz etmiyoruz."

Birden rengi soldu. Yün battaniyeye sarılmış, divana büzülüp oturan adam korkusuzca gözlerimin içine baktı. Daha gelebilecekleri bekliyordu. Ancak artık devam etmek istemiyordum. Elini bile sıkmadan birden döndüm ve kapıdan çıkarak kendimi koridorda asansörün karşısında buldum. Düğmeye bastım. Asansör yukarıya çıkmaya başladı. Aynı anda arkamdaki kapının açıldığını duydum. Yaşlı yazar koluma dokunarak inanılmaz bir alçakgönüllülükle geri dönmemi söyledi.

Oturma odasına dönerek karşılıklı yerlerimize oturduk. Ve birden hakaret etmiş olduğum adam ağlamaya başladı.

Ellerini, bacaklarının üstünde kenetlemiş olan adam, hareketsiz duruyordu ve dudaklarında sabitleşmiş bir tebessüm vardı. Gözlerini benden ayırmadan, bir şey söylemeden ağlıyor, ağlıyordu. Yaşlar yüzünden süzülüyordu. Bunları durdurmak veya silmek için de bir şey yapmıyordu.

Sükûnetimi kaybettim. Büyük pişmanlık duyarak kendimi yargıladım, kendimi suçladım. Kendimi tiksinti verici buldum. İşgal sırasında tutumu kusursuz olan, kalbi ve vicdanı bulunan bu eşsiz insanı gelip rahatsız etme hakkını kendimde nasıl bulmuştum? Küstahlığım affedilecek gibi değildi. Onun için sevgiyi simgeleyen birinin buna değmeyeceğini belirterek rahatsız olmasına, üzülmesine yol açmıştım.

Soğuk soğuk terlerken oradan yok olmayı, belleğinden silinmeyi veya hiç olmazsa kendisinden özür dileyip sözlerimin etkisini hafifletmeyi istedim. Tam bir şey söyleyecekken engel oldu. Özür dilememi istemiyordu. Bunun yerine konuşmamı arzu etti. Ancak sözler ağzımdan güçlükle çıkıyordu. Beni sorgulamaya başladı ve zorlanarak cevap verdim. Kısa, kuru cümlelerdi bunlar: "Evet, ben o olayları yaşadım. Evet, kilitlenmiş, mühürlenmiş trenleri biliyordum. Evet, karanlığın insanın inancını örttüğünü görmüştüm. Evet, dünyanın sonunda ben de vardım."

Mauriac, her şeyi bilmek istedi. Anne, babam ve ailemle ilgili ayrıntıları "Hayır," der gibi başımı salladım. "Bunlardan... bunlardan söz edemem, lütfen ısrar etmeyin." Nedenini bilmek istedi. Yine başımı salladım. Bütün bunları neden yazamadığımı bilmek istedi. Bu konuda konuşmamak için, kendime söz verdiğimi söyledim. Israrla nedenini bilmek istedi. Anlattım.

O ilk buluşmamızı hiç unutmayacağım. Bunu diğerleri izledi fakat birincisi en etkileyici olanıydı. Mauriac'ın, kapıya,

sonra da asansöre kadar eşlik etmesiyle sona ermişti. Beni kucaklayarak ciddi, son derece ciddi bir tavır takındı. "Konuşmamakla hata ediyorsun... Bence yanılıyorsun... Yaşlı bir adamım. Sözümü dinle... İnsan konuşmalıdır. İnsan muhakkak konuşmalıdır."

Bir yıl sonra ona anılar ve sessizlik içinde yazdığım *Gece*'nin bir metnini gönderdim.

KUDÜS'Ü ARAYIŞ

Başlangıçta Kudüs vardı.

Dağlardan gelen ses esrarlı, sakin bir seslenişti. Durmadan değişen göz kamaştırıcı bir manzaraydı. Acı veren sessizlikler, neşeli sessizlikler.

Mucize kent gökyüzüne uzanıyordu. Onu çok seven çocuğu anımsadığım gibi berraklıkla hatırlıyorum. Kentin adını ismimi heceleyemeden önce söylemiş gibiyim. Uzak, aşina fakat bilinmeyen geçmişi anımsatan ahenkli bir isim. Gece yaklaşırken çocukların yalnız kalmaktan korktukları alacakaranlıkta, huşu yaratırken bir yandan da huzur veren bir isim. Biri ninni mırıldanır veya dua öğretirdi. Gözlerimi kapardım. Rüyamda, birkaç çılgın serseri ve gözleri ateş saçan esrarlı bilgeler dışında, her erkeğin prens olduğu sihirli, büyüleyici kentin ortaya çıkışını görürdüm. Soluğumu tutarak o insanlarla buluşmaya giderdim.

O yerin adını tahmin ederdim. Orasının Kudüs olduğunu

bilirdim. Ama yine de yerini belirleyemezdim. Sadece çocukların düşlerinde, yaşlı adamların anılarında var olan bir yer miydi?

Tekrar tekrar yıkılan ama yine de canlı, tekrar tekrar fethedilen fakat yine de bağımsız olan, hayatta kalmayı bilen bu başkentin, eski efsanelerine inanırsak iki yüzü, iki kaderi vardı.

Yeryüzündeki Kudüs ve cennet Kudüs. Gözle görünen olanı matem ve yakınmalara neden olurken, fiziksel varlığı olmayan diğeri ise, esenliği ve sonsuzluğu getirmekte. Ve ikisi sözcüklerle anıların içini aramayı bilenlerde buluşur.

Fakat kişi bilmezse ne olur?

Büyükbabam, "Kudüs", derken ağlar, bütün benliğiyle ağlardı.

Öğretmenim, "Kudüs", derken bütün benliğiyle gülerdi.

Sayfaları sararmış, yırtılmış bir kitapta önünde birkaç üzgün kişinin dua ettiği çok yüksek duvar resmi görmüştüm. Bana orasının Kudüs olduğunu söylemişlerdi. O zamandan itibaren de o yerin sadece kitaplarda olduğuna ve orada aranması gerektiğine inandım.

Dua kitapları, efsane kitapları. Vaadler ve anılar. Çok uzun zaman önce ve gelecek yıl. David ve Maşiah. Büyük özlem, gerçek beklentiler. Sürgün ve yuvaya dönüş. Ayrılış noktası ve kavuşma. Yahudi tarihi, bu kentsiz Yahudi olamazdı ve hatta hiç olamazdı. Bu kent en Yahudi ve aynı zamanda en evrensel olanıydı.

İçimdeki çocuk bunu doğduğu yerden daha fazla seviyordu. Onun dar sokaklarında dolaşıp gölgelerinde kayboluyordum. Ve benim ruh halim, onun birbirini izleyen şaşaasını ve haraplığını yansıtıyordu.

Bir töre: Yemek sona erince Yahudi'nin Kudüs'e duyduğu özlemi hatırlatan geleneksel kutsamayı söylemeden önce, masadaki son bıçağa kadar bütün bıçakları kaldırın. Neden mi? Çünkü masa bütün öldürücü silahların kaldırılması gereken mihrabı simgeler. Ve ayrıca, özlemle üzüntünün etkisindeki Yahudi dayanamayarak bıçağı kalbine saplayabilir. Onun böyle bir günaha teşvik edilmemesi gerekir.

Bir anı: Pesah, Şavuot ve Sukot'ta Tapınağa giden hacıların daima kendilerine yer bulduklarını bir Talmud efsanesi bize anlatmaktadır. Dünyanın her köşesinden oraya insanlar gelmiş ve hiç kimse, "Buraya sıkıştık," diye yakınmamıştır. "Bu bir Hahamın ayininde hiç görülmemiş bir mucizedir. Orası daima tıkış tıkış olur. Peki bu gerçekten Kudüs'te olmuş mu? Mucizelere inanmayan, bağımsız zekâlar, "Hayır," dediler. Peki öyleyse ne oldu? Onlar Talmud'a karşı gelmeye cesaret ettiler mi? Ne münasebet. Onlar Kudüs de fazla kalabalık, boğucuydu dediler. Sadece kimse şikâyet etmedi, itiraza kalkmadı. Onların mantığı zayıftı. Onlar mucizenin nerede olduğunu anlayamadılar. Yani yakınmayan Yahudiler mucizesini.

Av ayının dokuzuncu günü Tapınağın yıkılışına ağladık. Bu bir oruç ve yas günüydü. Eski püskü giysiler giyerek üzüntüyle ileri geri yürüdük. Yalınayak alçak taburelere veya yere oturarak Talmud'da anlatılan milli ve dini felaketin gerçekçi tanımlarını okuduk. Kişinin kanını donduran sahneler. Kamtza ve Bar Kamtza: Bir nefret, gereksiz bir nefret hikâyesi. Nevuzradan, Aspianus, Titus: Felaket ve ölüm habercileri. Yohannan Ben Zakkai ve öğrencileri: Çalışma, dua ve kelime sayesinde yaşayabilmek. Masumların katliamı, işgalcinin kibiri. Yahudiler, yanan kentlerinden kovulunca yirmi yüz yıl onun yıkılmasının ve şaşaasının anılarıyla yaşamak zorunda kaldılar.

Öğretmenim, "Kudüs," dedi, "Tanrı'nın insana bir lütfudur. İnsanların Tanrı'nın onuruna kurduğu bir barınaktır. Her ikisi de orada korku, huşu ve beklenti içinde yaşamak anlamına gelir. Bu da beklentilerin en acı verenidir."

Bir misal: Kudüs neden yakılıp kül edildi ve soyuldu? Çünkü bilgeler ve düşünürlere göre artık orada saygı gösterilmiyordu. Veya oradaki insanlar nedensiz yere birbirlerinden nefret ediyorlardı. Veya oradaki insanlar utanç duygularını tamamen yitirmişlerdi.

Bir hayal: Düşman orduları işgal edilmiş başkenti yakmaya hazırlanırken gökyüzünden inen dört melek burasını tutuşturdu. Bunu Tanrı'nın kentine saldıran ölümlülerin iktidarsızlığını ortaya koymak ister gibi yaptılar. Kudüs'ü ancak Tanrı mahvedebilirdi ve O bile başaramadı.

Başka bir hayal: Üç genç din görevlisi yanan Tapınaktan çıkarak kutsal ayini yarıda kestiler ve dama tırmandılar. Orada Tanrı'ya hitap ettiler: "Biz senin oturduğun yeri korumayı başaramadık. Onun için de anahtarlarını sana iade ediyoruz." Bu sözlerden sonra anahtarları gökyüzüne doğru fırlattılar. Ve o anda ateşten bir el belirdi, anahtarları alarak gözden kayboldu.

Bir zamanlar o üç genç din görevlisini suçlardım. Onların hareketini çocukça ve kolay bulurdum. Anahtarları neden geri vermişlerdi? Bana kalsa daha kafa tutucu, daha küstah bir dil kullanırdım. "Evrenin Efendisi, sen sunağını gözden çıkartmakta serbestsin. Din görevlilerini ve insanlarını kurban etmekte serbestsin. Fakat o anahtarlar bize ait ve biz onları saklayacağız."

Daha sonra alevlerin genç ve yaşlı bütün din görevlilerini sardığını ve onları alıp götürdüğünü gördüm. Onlar Tapına-

ğın anahtarları olmuşlardı. O zaman onları suçlamaktan vazgeçtim.

Bir öykü: Babillilerin Kudüs'ü ele geçirecekleri ve Yahudilerin yenilgisinin kesin olduğu anlaşıldığında Tanrı, Peygamber Yeremya'ya Abraham, İshak ve Yakub'u çağırmasını söyledi. "Git," dedi. "Onlara çabuk gelmelerini söyle. Onlara ihtiyacım var. *Çünkü onlar ağlamasını bilirler.*" Yeremya, denileni yaptı. Peygamberleri görmeye gitti ama çağrılmalarının asıl nedenini gizledi. Onlar, Tanrı'nın kendilerini neden çağırdığını bilmek için ısrar ettiklerinde de bir şey bilmediğini ileri sürdü. Midraş, Yeremya'nın bu felaketi önleyemediği için atalarının kendisini sorumlu tutacaklarından korktuğunu söylemektedir. O atalarının, bu durumda sağ kaldığı için kendisine kızacaklarından korkmuştu.

Zamanımızda sağ kalabilenlerle üzgün peygamberin ortak yanı da budur. Onlar nasıl ağlayacaklarını bilmedikleri için veya gerçekten ağlayamadıkları için devamlı korku içinde yaşamaktadırlar. Onlar hayatta kalmalarının sadece bir haksızlık olduğunu hissetmektedirler.

Bizler Yeremya'nın sözlerini sakladık ama ne yazık ki suskunluğuna bunu yapamadık. Bunlar tıpkı diğerleri gibi ve belki de daha fazla Kudüs'ün bir parçasıdırlar. Benim için Kudüs, anıları canlandırır, benim için Kudüs duaları hatırlatır. Bunlar sözsüz dualar, içinde yalan olmayan sözlerdir.

Kudüs, yaşamımızın merkez noktası, sabit noktası. Aydınlatır, büyüler, cezbeder. Ancak yine de...

Kudüs'e ilk gidişimi anımsıyorum. Geceydi ve yabancı, merhametsiz bir krallığa gelmiştik. Her yerde dikenli tel ve başımızın üstünde de alevler içinde bir gökyüzü vardı. Yanımdaki yol arkadaşlarımla etrafımıza bakınıyor, bir işaret, bir delil görmeyi umuyorduk. Bu kâbusun bir anahtarı yok muydu?

İnleyen savaş esirleri, emirleri haykıran subaylar, havlayan köpekler, uzaktan gelen tüyler ürpertici feryatlar: Ne bir anıyı canlandıran, ne geçmişi yansıtan bir ses veya görüntü vardı.

Bu sırada diğer yolcular hayli yüklü vagonlardan sendeleyerek iniyorlardı. Kalabalık yoğunlaşmaktaydı. Her ülkeden, ülkenin her kentinden kopartılmış Yahudi tarihinin bütün adlarını taşıyan erkek, kadın ve çocuğun aynı yerde toplandığını görüyordum. Başka bir çağdan, tehlikenin gölgesinden, insanlığın bu üstün yerine gelmişlerdi. Birden inanılmaz bir fikir belirdi kafamda: Burası Kudüs ve bu da kurtulma saati. Sonunda Maşiah geldi ve İsrailoğulları da dünyanın her yerinden buraya akarak sürgünü sona erdirdiler. Onlar Maşiah'ı karşılamak, kendisini teşekkür etmek, onu kutsamak için geliyorlardı. İşkence zamanı, karanlık zaman geride kalmıştı. Sürgünden dönenler gözlerimin önünde toplaşıyorlardı. Ve burası Kudüs'tü. Hem dünyaya hem cennete ait olan kent kapılarını kendisine gece yarısı onurlandırmak için gelen ölü, diri herkese açıyordu. Artık ölebilirim. Hepimiz huzur ve mutluluk duyarak Kudüs'te ölebiliriz.

Kudüs'e ikinci gidişimi de anımsıyorum. Bunu daha önce anlattım. Fakat tekrar tekrar anlatmaya devam edeceğim.

Bir sonbahar gecesi Moskova'da kurşuni gökyüzünün altındaydı. Birden çıldırdığımı sandım. Tanık olduğum beklenmedik, inanılmaz düş yüzünden benliğim sarsıldı. Bu düş alacakaranlıkta başladı. Birden merkez Kızıl Meydan'dan sinagogun yanındaki tozlu geçide kaydı. O gece Yahudi gençleri için her yol aynı yere çıkıyordu. Kolej öğrencileri, işçiler, askerler, Komsomol üyeleri tek başlarına veya küçük gruplar halinde oraya geldiler. Çekingen fakat sevinçliydiler. Rüzgârda saçları dağılan, omuzlarına balalaykalarını asmış gençler

kalabalığa karışırken ihtiyatlı fakat gururluydular. Onları haykırışlar karşıladı. "Yaşasın bu gün! Yaşasın Yahudiler! Yaşasın!"

Orada kaç kişi vardı? Binlerce ve binlerce. Sokak kalabalığa dar gelmişti. Dansın çılgınlığına kapılanlar havada uçar gibiydiler. Gölgelerinden sıyrılarak binaların üstünde, kentin üstünde yükseliyorlardı. Sanki gözle görülmeyen bir merdiveni tırmanmaktaydılar. Belki de bu, cennete erişen belki daha da yukarılara giden Yaakov'un merdiveniydi.

Uzun zamandır kendimi bu kadar güçlü veya gururlu hissetmemiştim. Adeta rüyada gibi onlara katıldım. Duygularım onların neşesi, ortak heyecanı yüzünden uyanmıştı. Geçmişin çok gerilerine gittim. Geleceğe, bulutlara uçtum. Pırıltılı dalgalar beni başka sahillere, başka hikâyelere, her şeyin mucize ve şarkıda toplaştığı yere götürdü.

O gecenin Simha Tora olduğunu unutmuştum. Moskova'da hiçbir yerde görülmemiş şekilde kutlanıyordu. Kendimi Kudüs'te hacılar arasında bir hacı olarak gördüm. Krallar devrindeydik. İnsanlardan oluşan girdap, toprağını ve kentini geri almak için dönmüştü. Bu insanlar neşelerine olduğu kadar sezgilerine de egemendiler.

Üçüncü ziyaretimi 1967'nin Haziran başlarında yaptım. Bazı cephelerde çarpışmalar hâlâ sürüyordu. Pusuda kalıp insan vuranlar hemen her yerdeydiler. Ama bu bile sevinçli insanların hâlâ işgal altında olan Eski Kente doğru koşmalarına engel olmadı. Askerler, Talmudcular, Hasidler, bakkallar, çocuklar, ihtiyarlar, her cehennemden kurtulanlar, her kaderin insanları... Onların soluk bile almadan, dolambaçlı geçitlere, barikatlı evlere doğru koştuklarını, adeta uçtuklarını gördüm. Hepsi de duvara erişmek için koşuyordu. Ve oraya varınca

hepsi de uyanmaktan korkan küçük çocuklar gibi şaşkın, inanamayarak birden öyle durdular. Üstümüze çöken sessizliğin türünü, yoğunluğunu anımsıyorum. Kimse bunu bir dua mırıldanarak bile bozmaya cesaret edemedi. Sonra bazıları hıçkırmaya ve bazıları da dansa başladı. Bana gelince, kendi kendime bu manzaranın yeni olmadığını söyledim. Daha önce başka bir yaşamda çok uzun zaman önce yine görmüştüm.

O anda gözlerimin önünde yüzler belirdi. Okul arkadaşları, komşular, kitaplarda rastlanan kahramanlar, sayısız küçük kentten geçen o uzun yolda, geride kalan dostlar. O anda hiç bu kadar yakınımda, yanımda olmamışlardı. Birden anladım: Kudüs, düşmanların küllerle kapladığı bütün sürgündeki geçici Kudüslere yaklaşmamızı sağlıyordu. Kudüs'ü, yaşadığım küçük kasaba Sighet'de nasıl gözlerimin önünde canlandırmışsam, Kudüs'te de Sighet'i tam anlamıyla anımsadım.

Herkes ağlıyordu. Bizler geriye bakıyor, kadere ve talihsizliğe kurban giderek yollarda düşüp kalan, görünmeyen öncülerimizi araştırıyorduk. Onlara verilmeyeni biz nasıl olmuştu da haketmiştik? Ağladık çünkü orada, onlar için bile, yapabileceğimiz başka bir şey yoktu.

Bütün hacılar gibi, küçük bir kâğıt parçasının üstüne bir dilek yazıp Duvarın çatlaklarına soktuğumu anımsıyorum.

Kimseden dileğin açıklanması beklenemez fakat ben yine söyleyeceğim. Kâğıda, "Bu Kudüs'ü üçüncü ziyaretim," diye yazdım. "Hiçbir zaman ondan önceki iki ziyaretimi unutmayacağımı umarım."

Ve içimden bir ses, *Amin* dedi. Bu sesi anımsadım. Benim sesim değildi. Bu ses başka bir Kudüs'te, geceye bir kurban olup ölen yaşlı bir adama aitti.

II

BİR GÜNLÜKTEN SEÇMELER

BİAFRA'DA SON

Biafra bitti. Dünden beri radyo ve gazeteler bunu tekrar tekrar söylüyorlar. Otuz iki aylık direnme ve çarpışmadan sonra Biafralılar silahlarını bıraktılar. Liderleri öldü veya gitti. Kahramanlar korumasız kaldı, zincirlere vuruldu. Savaş bitti ve aynı şekilde bağımsızlık da sona erdi. Şimdi sıra methiyelere, duygulara ve kolay gözyaşlarına geldi. Bunları tiksindirici bulacaksınız Biafralı dostlarım ve çok da haklısınız. Onları küçümseyeceksiniz ve yine haklısınız.

Bunca devlet adamı, yüksek mevkilerdeki görevliler, politikacılar düne kadar sizin yardım çağrılarınıza kulaklarını tıkar, acınızdan etkilenmezken şimdi birden ortaya çıkarak size merhamet sunuyorlar. Reddedin; işinize yaramaz.

Dün onları harekete geçirmeye olanak yoktu. Çocuklarınız açlıktan ölüyordu. Hastalarınız çalılıklardaki gölgeler gibi sessiz sedasız yaşama veda etti. Fakat her hükümet prensiplerden söz edip akılcı tartışmalara girişerek kayıtsızlığını haklı

çıkarmaya çalıştı. Uluslararası kanunlar, gizli diplomasi, iyi niyetli tarafsızlık yani bütün söylenecek sözler oradaydı. Sözler. Dindarca sözler. İkiyüzlüler.

Bugün aynı devlet görevlileri duruma kızmış gibi davranarak yardımları bir an önce göndermek istemektedirler. Onlara yardım istemediğinizi söyleyin. Artık istemediğinizi söyleyin. Onların kendilerini haklı hissetmelerine izin vermeyin.

Bir gazetedeki fotoğrafı anımsıyorum. Nereye gittiği belli olmayan bir yolun ortasında bir çocuk bana bakıyor. Onun bir deri bir kemik vücudu, birbirine geçmiş gibi duran kol ve bacakları bana bütün diğer hasta, ihanete uğramış çocukları, bütün diğer ölü çocukları hatırlatıyor. Gözleri... Onun gözlerini anımsıyorum. O iri, bitkin gözler, onlar geceyi ve ölümü davet ettiler. İnsanın yolu böyle bir ıstırapla sonuçlanacaksa, büyümenin, yaşamanın anlamı nedir!

Ben bu gözlerde, bir öksüzün her şeyi anlayan, kara gözlerinden Biafra'yı onun felaketinin boyutlarını, ölümleri ve cesetleri keşfettim.

Bir haftada pek çok kurban, pek çok yaralı, pek çok yakılan ve pek çok yerinden olan insan. Biafra: Dehşet ve inadın başka adı. Size hayranlık duyduk Biafralı dostlarım. Derme çatma silahlarla, yarı aç yarı tok, saldırganlara karşı direndiniz. Fakat bunu nasıl yapabildiniz? Alt üst olmuş, çorak topraklarınıza sıkıca sarılmayı nasıl başardınız? Başlangıçta size bir ay verdik. Sonra üç. Sonra bir yıl. İki yıl, hemen hemen üç yıl. Ve siz hâlâ sağ ve hürdünüz. İnsanlar şaşırdılar. Ölüleriniz önce yüzlerle ve sonra binlerle sayıldı. Bana söyleyin dostlarım. Onları nereye gömdünüz? Ben nereye olduğunu biliyorum. Onlar çocuklarınızın gözlerine gömüldü.

Ve biz, sizin için ne yaptık? Fazla bir şey değil. Yeterli değil. Bu zayıflığın bir itirafı mı? Hayır, etkisizliğin itirafı.

Şimdi devlet görevlilerimizin vaazlarını dinlemeyin. Onlar sizin ilginizi haketmiyorlar. Ağlamak istiyorlarsa onlara kendi kaderlerine yanmalarını söyleyin. Onların kaderine sizinkisi kadar acımak gerekir.

Evet, Biafralı dostlarım, kalpsiz adamlar, kuşkucular, profesyonel yalancılar, süslü sözler söyleyenler ve düş gücü olmayan bütün insanlara acımak gerekir. Onlar size ihanet etmekle kendilerini mahkûm ettiklerini bilmiyorlar. Bunu bir gün anlayacaklar. Bir gün bunu hepimiz anlayacağız ve çok geç olacak... Tıpkı sizin için olduğu gibi.

Biafra bitti. Ve sadece Biafra değil.

(1970)

SUÇ ORTAKLARI

Uluslararası İnsan Hakları Örgütü'nün toplamış olduğu belgeleri tekrar tekrar okudum. O tanıkların anlattıklarını dehşet, mide bulantısı ve utançla okudum. Bilmiyordum. Bu bir özür mü? değil. O kötülüğün varlığından habersizdim. Kötülük hâlâ var. Nazi rejiminin çöküşünden otuz yıl sonra bile, o döneme benzer şartlarda yaşayan kadın ve erkeklerin bulunduğunu bilmiyordum. Birleşik Devletler'e yakın, liberal demokrasilerimizce desteklenen bir hükümetin, bir diktatörlüğün kendi kuşağının savaştığı korkunç ırkçılığı uygulayabileceğini ve bunu hoşgörüyle karşılayabileceğini tahmin dahi edemezdim.

Paraguay'daki Ache Kabilesi'ndekilere yapılan işkenceleri ve oradaki ölümlerle ilgili bilgileri tekrar tekrar okudum. Bunlarda pek çok tanıdık yön buldum. Yakalanıp aşağılanan adamlar sırf zevk için öldürülmüştü. Genç kızlar ırzlarına geçilip satılmıştı. Çocuklara anne ve babalarının gözleri önünde

tecavüz edilmişti. Onlar ayaklar altında ezilmiş ve öldürülmüşlerdi. Bu soğuk ve şiddet dünyası, bu çıplak vahşet, benim anılarımın bir bölümüydü. Bir yanda kurbanlar öbür yanda efendiler vardı. Ormanda insanları avlayarak eğlenen katilleri veya şafakta öleceklerini bilerek bütün gece şarkı söyleyen adamları unutamayacağım. Aynı olayların Paraguay'da gerçekleşmesi bir rastlantı mıydı? Birkenau'nun Ölüm Meleği Josef Mengele orada ayrıcalıklı bir konuk olarak yaşıyordu. Diğer ünlü Naziler de orada kendilerine bir sığınak bulmuşlardı. Bu adamlar, kendilerini koruyanlarla ne dereceye kadar işbirliği yapmaktaydılar? Başka bir Nihai Çözüm için yeteneklerini ve deneyimlerini ortaya koyabildikleri için kimbilir ne kadar sevinmişlerdi.

Bazı belirtiler, kesin gerçekler var. Bu nihai çözümdür. Amaç da bütün kabilenin ruhen ve bedenen yok edilmesidir. Ne fazla, ne de eksik. Hiç kimsenin hayatta kalmaması kararlaştırılmıştır. Hatta bir feryat veya bir damla gözyaşı bile kalmamalıdır. Kişi kendi ortamından, ailesinden, geçmişinden koparılmakta; gücünden, haysiyetinden ve anılarından da yoksun bırakılmaktadır. O aşağılanmıştır. Kendisini düşmanının gözleriyle görmeye zorlanmış ve böylece kendi düşmanı olup kendini ölümünü istemiştir.

İşkence, azap, kendi ortamından çıkartılmak, sürülmek, kolektif cinayet – Birleşmiş Milletler'e üye olan bir ülkede, bir grup insanı esir kamplarına hapsetmek hâlâ mümkün. Onları vahşi hayvanlar gibi avlamak ve sonra esarete mahkûm etmek, erkekleri eşlerinden ayırmak, çocukları annelerinden almak, insanları dillerinden, dinlerinden, törelerinden, şarkılarından ve öykülerinden ayırmak yani daha dün başka bir kıtada başka insanlara, benim insanlarıma yapılan işkenceleri hür ve gururlu bir kabileye uygulamak hâlâ mümkün. İnsanlığa,

vicdana ve yaşama hakkına hâlâ inananlar için bunlar büyük öfke yaratacak suçlardır.

Fakat toplumumuz bilmezlikten gelmeyi uygun bulmaktadır. Sessizlik her yerde. Basında ender olarak söz ediliyor. Birleşmiş Milletler'de veya başka yerlerde tartışılan bir konu değil. Konuşabilenler suskun. Bir zamanlar durumu bilememek gibi bir mazeretimiz vardı. Fakat artık bu da geçerli değil. Şimdi biliyoruz.

Ve bundan böyle biz sorumluyuz. Ve biz suç ortaklarıyız.

(1974)

SİYONİZM VE IRKÇILIK

Başka milletlerin kınaması, suçlu bulması, mahkûm etmesi, (senaryo çok açık) dünyada acıyı en önce bilen insanların herkesin önünde küçük düşmesine, zorla yalnız bırakılmasına yol açar.

Tutuklamalar, kararlar, Nuremberg yasaları... Anımsıyor musunuz? Her şey böyle başladı. Kurbanlar seçildi. Sonra da, uygar denilen toplumdan yasal olarak sürülerek umarsızlığa, teslimiyete ve nihayet ölüme zorlanıldı.

"Yahudi sorununu" halletmek için önce Yahudiyi insanlıktan ayırmak gerekiyordu. Bu ilk adımdı. İşlem yeni değildi. İki bin yıldır sürmekteydi. Pek çok yerde, devamlı olarak, süregelen açıklamalarda Yahudiler ve diğerleri diye söz edildiğini duyuyoruz. Yahudilerin hiçbir zaman tam anlamıyla günahsız ve diğerlerinin de tam anlamıyla suçlu olmadıkları söyleniyor. Tarihin daimi hedefi olan ve hiçbir zaman özne yerine konmayan Yahudi önce zulmeden ve sonra öldüren bir

toplumun insafına kalmıştı. Bu zaman zaman azizlik mertebesine yükselmeye veya güce yol açmıştır.

Bu yüzden Birleşmiş Milletler'in Siyonizmi bir tür ırkçılık sayma kararı şaşırtıcı ve tiksinti vericidir. Duruma tüyler ürperten bir dehşet ortamı gözüyle bakılmalıdır.

Her zamanki gibi, Yahudiler söz konusu olduğunda, sorun daima siyasetten çok tarihe mal edilir. Düşmanın kendi işlediği suçlar yüzünden bizi suçlaması ilk kez olmuyor. Sahip olduklarımız elimizden alındı ve bize cimri denildi. Çocuklarımız katliama kurban gitti ve bizi ayinlerde cinayet işlemekle suçladılar. Gücümüzü azaltmak için kendimizi suçlu hissetmemizi sağlamaya çalıştılar. Şartlandırmak için kendi imajımızı bozmaya kalkıştılar. Hayır, işlem yeni değil.

Bütün bunların Yahudilerle değil Siyonistlerle ilgili olduğu söylendi. Bu da yeni sayılmaz doğrusu. Bizi bölmeye çalıştılar; dünyayla kapıştırdıktan sonra, birbirimize kapıştırmayı denediler.

Bir zamanlar Almanya'daki Yahudilere "Size karşı değiliz. Biz sadece asimile olmayı reddeden Polonya Yahudilerine içerliyoruz," dediler. Daha sonra Fransa'daki Yahudilere, "Sizin korkacak bir şeyiniz yok. Biz sadece Alman Yahudileriyle ilgili kararlar alıyoruz. Fazlaca asimile oldular." dediler. Daha sonra Macar Yahudilerine güvence verdiler: "Sizlerle değil, Fransa'daki dindaşlarınızla ilgileniyoruz; Fransa'da sorun yaratıyorlar..."

Tümüyle yalandı ve hepimiz şimdi bunu biliyoruz. Hepimizi kastediyorlardı. Her yerde ve her zaman. Yahudi tarihi de bunu kanıtlayabilir. Ne zaman bir Yahudi cemaati tehdit edilse bütün diğerleri de tehlikede demektir. Yahudiyi Yahudi halkından ayırmak her ikisi için de kaçınılmaz bir sonuç

olan daha büyük bir yalnızlığı getirecektir. Bunu geçmişte denediler. Ne yazık ki arada sırada başarılı da oldular. Artık değil. Şimdi durumu biliyoruz ve Yahudi birleşmiş kalacaktır. Yahudi'ye saldıracak olan bütün Yahudilere de saldırmış sayılacaktır. Siyonizmle ilgili karar hepimizi gücendiriyor.

Biz mi ırkçıyız? İnsanın böylesi bir yorumda bulunması için ne kadar kötü niyetli ve cahil olması gerekir. Kendini kurtarıcı sayan bir hareket mi? Evet Yahudilik budur. Tinsel, ulusal ve siyasal bir yeniden doğuş hareketi mi? Evet bu da doğru. Fakat ırkçılık, asla... Yahudilikte ırkçılığa yer yoktur. Her renk ve her kökenden kadın ve erkek eşit sayılır. Yabancıya dostluk ve cömertlik gösteren bir gelenek varsa bu da Yahudi geleneğidir.

Ben hiçbir zaman bu sözün belirlediği anlamda bir Siyonist olmadım. Hiçbir zaman bir siyasi örgüte katılmadım. Ancak dili yozlaştırıp, anıları zehirleyen anti-Siyonist saldırılar karşısında, kendimi bir Siyonist olarak kabul etmekten başka seçeneğim yok. Başka şekilde davranmak Yahudi düşmanlarının kullandığı sıfatları kabul etmek olur. Yahudi olmayan dostların da aynını yaparak Siyonizmi bir onur madalyası olarak kabul etmelerini dilerim.

(1975)

NEDEN KORKUYORUM?

Belki bunu açıkça itiraf etmek doğru değil. Kendimi tehdit edilmiş gibi hissediyorum ve korkuyorum. Bunca yıl sonra ilk kez o kâbusun tekrar başlamasından korkuyorum. Belki de hiç sona ermedi. Belki biz Kurtuluştan beri parantezler arasında kalan bir devrede yaşıyorduk. Ve şimdi o parantezler yeniden kapandı.

Yeni bir Soykırım olabilir mi? Öğrencilerime çoğu zaman bu soruyu sordum. Çoğu 'evet' dedi. Ben 'Hayır' dedim. Boyutları, büyüklüğü bakımından Soykırım eşi olmayan bir olaydı. Böyle de kalacak. Onlara dünyanın bir ders aldığını, nefret ve cinayetin bunlarda rol oynayanları aştığını anlattım. Başkalarını öldürmekle başlanır ve sonunda insan kendisine ait olanları yok ederdi. Auschwitz olmasaydı belki bir Hiroşima da olmayacaktı. Bir halkı ortadan kaldırmak, insanlığın kaçınılmaz yok oluşu demektir.

Ah, o zamanlar çok safmışım. Özellikle savaştan sonraki ilk yıllar da öyleymişim. Yahudilerin bir daha iftiraya uğramayacağını, yalnız bırakılmayacağını, düşmana teslim edilmeyeceğini düşünüyordum. Yahudi düşmanlığının Polonya'da bir yerde küllerle dolu bir gökyüzünün altında öldüğüne inanıyordum. Artık korkacak bir şey kalmamıştı. Dünya bir daha asla acılarımız karşısında duygusuz kalamazdı. Günümüzün ve yarının insanlarının, esir kampı olgusunun dehşet veren gizemi sayesinde korunacağına garip şekilde inanmaktaydım.

Yanılmışım. Olaylar yeniden tekrarlanabiliyor. Belki abartıyorum. Belki fazla duyarlıyım. Neticede travma geçirmiş bir kuşaktanım. Bizler vaatlerden çok tehditlere inanmayı öğrendik. Beni endişelendiren belirtiler artıyor. Terör yanlısı bir konuşmacıyı büyülenmişcesine kutlayan bir uluslararası meclisin bulantı veren görüntüsü, İsrail aleyhine konuşmalar ve oylar. Bu evrensel insanların dramatik yalnızlığı. Bir Arap kralı konuklarına iğrenç Sion Protokol'unun lüks baskılı ciltlerini sunuyor. Fransa ve Almanya'da mezarlıklara saldırı. Sovyet basınındaki kampanyalar. Son Retro hareketi –Yazarlar, film yapımcıları ve diğerlerinin İkinci Dünya Savaşı'nı saran olayları değerlendirmeye kalkarak yozlaştırmaları.– Umutlarımızı çarpıtan Siyonizm ve Yahudi aleyhtarı broşürler. İnsanın bunu görmemesi için kör olması gerekir: Yahudi'den nefret etmek bir kere daha moda oldu.

Bu durumda pek çok yerde Yahudilerin varlığının tehlikeye girmesine şaşmamak gerekir. 1973 Ekiminde İsrail ordusu ciddi ve sonu çok tehlikeli olacak bir duruma düştüğünde Batı Avrupa, birkaç ülke hariç, bize yardımı reddetti. Daha da kötüsü Amerikan yardımına engel olmaya kalktı. Avrupa, başlangıçta İsrail'in yenilgisini kabul ederek meydanı saldırganlara bıraktı. Böylece İsrail'in yok edilmesi olasılığını da

kabullendi. Ve şimdi? Bu çok genç ve aynı zamanda çok ihtiyar ulus bir sonraki saldırıya dayanabilecek mi? Ve bunun bedeli ne olacak? İsrail kaç kez çocuklarının en iyilerini kurban etmek zorunda bırakılacak? Bir insan topluluğu, sıkıyönetimde, düşmanlarla sarılmış durumda ne kadar süre yaşayabilir? Hitler'in ölümünden sonra zafere erişmesi düşünülebilir mi?

Bizler gibi insanlık ve Yahudilik konumunu en derinine kadar yaşamış olanların hiç kuşkusu yok. Tarihin bu noktasında Yahudiler ve Yahudi devleti ayrılamayacak şekilde birbirine bağlanmıştır. Biri diğeri olmadan yaşayamaz. Nadiren bu denli bağlı olduk. Ve bu denli yalnız.

Ve bu yüzden yeni, kolektif bir felaket artık öyle saçma gözükmemektedir. Bizler, kendimizi düşündüğümüzde olanaksızın mümkün olduğunu çoktan öğrendik. Yahudi tarihi söz konusu olduğunda düşünülemeyecek bir şey yoktur.

Bunu çekinerek ve ilk kez söylüyorum. Ben Soykırımı daima insan idraki dışında, mistik bir düzeyde kabul ettim. Bu konuda kolay mukayeseler, benzetmeler yapan dostlarla kavga ettim. Esir kampı fenomeni düşünürlerin de yazarların da anlayamadığı bir olgudur ve hafife almamak gerekir. Şimdi bundan günümüzle bağlantılı olarak söz ediyorum, zira Yahudi kaderi yine tartışmaya açılmıştır.

İşte bu yüzden korkuyorum. Geçmişte kalan görüntüler canlanarak günümüzdeki olayları bulutlandırıyor. Bazı yerlerde şantaj ve bazı yerlerde de feragat. Açık tehditler, gizli karmaşalar. Birden tarafsız olduğunu açıklayan dostlar. Düşmanlıkları ortaya çıkan tarafsızlar. Her gün daha güçlenen ve daha çekici hale gelen düşman. Ona istediğini yapma fırsatı verilirse kendisi bu belalı çağımızın tanrısı olacaktır. Bir milletin geleceğini de kurban olarak isteyecek ve elde edecektir.

Yahudilerin Amerikan kentlerinde veya Avrupa ormanlarında katledileceği bir durum görmüyorum. Bir daha dikenli tellerden oluşan bir evren yapılamayacak ve yeni ölüm fabrikaları kurulamayacak ama bir düzen yeniden doğuyor. Soykırımdan söz edilmiyor; ancak İsrail'in sonu zihinlerde canlanıyor. Bu da korkumu haklı kılmaya yetiyor. Babamın, benim yaşımdayken hissetmiş olduklarını şimdi ben hissediyorum. Böylece bizler için değişen yok. Dünya ölümümüze ve aslında kendi ölümüne kayıtsız kalıyor. Her şeyi çok çabuk unuttu.

Öğrencilerime bakıyor ve onların geleceğini düşünerek titriyorum. Kendimi, onların yaşında, mahvolmuş bir kıtada görüyorum ve ne söyleyeceğimi bilemiyorum.

Resmi sloganlara, görünüşe karşın halkımızın dostları ve müttefikleri olduğuna onları inandırabilmeyi isterdim. Biriken düş kırıklıkları, ihanetlere karşın, onlara, insanlara güvenmeye devam etmelerini, her şeye rağmen umut etmek için nedenler bulunduğunu söylemeyi isterdim. Fakat onlara hiç yalan söylemedim ve buna şimdi başlamak niyetinde de değilim. Ancak...

Umutsuzluk bir çözüm değildir. Bunu iyi biliyorum. Öyleyse çözüm nedir? Hitler birini önerdi. Bunun nihai olmasını istedi ve amacına erişmek için harekete geçip başarmaya yüz tutmuşken Tanrı ve insanlık onu görmezlikten geldiler.

Anımsıyorum. Ve korkuyorum.

(1974)

VARİSLER

Bu sabah sınıfta, ölmüş insanların, ölüm aleyhine yazdıkları iç parçalayan suçlamalarını okuduk. İnsanın içini yakıp kavuracak sözler varsa bunları bu sayfalarda bulabilirdiniz: Gaz odalarına gönderilen kurbanların korkularıyla harmanlanmış şiirler; açlık, susuzluk, yorgunluk adına edilmiş dualar. Bunlar yakılan cesetleri krematoryumlarda ortadan kaldırmakla görevli Sonder Kommando üyelerinin geride bıraktıkları sözcüklerdi. Onlardan biri olan Zalman Gradowski Günlüğüne bir daha gözyaşı dökebilmesine olanak olup olmadığını bilemediğini yazmış.

Bu yazıları okumak, çoğu hayatta kalabilenlerin çocukları olan öğrencilerim için dayanılacak gibi değildi. Söz konusu gençler için bunlar soyut çalışmalar veya düş ürünü hikâyeler değildi.

Aslını isterseniz Soykırım Edebiyatı denilen şeyi öğretmekten hoşlanmıyorum. Zaten bunun öğretilebileceğini de

sanmıyorum. İnsan doğası sözle anlatılamayanı nasıl öğretebilir? Anlatılamayanı nasıl anlatabilirsiniz? Ben Midraş efsanelerini veya Hasidik hikâyeleri tercih ederim. Fakat öğrencilerim ısrar ediyor. Onlar, kendilerini üzmemek için geçmişlerinden söz etmeyen anne ve babalarını anlamak adına bu kursa geliyorlar. Durum böyle: Anne babalar susuyorlar, çocuklar da gerçeği bilmek zorundalar, ve onların hayatını ve ölümünü yaşamaları gerekiyor.

Bazen yüksek sesle okurken anne ve babalarının yaşamış olduğu olayları anımsar gibiler: Bir gettoya yapılan baskın, Birkenau'da bir seçme. Ders sonlarında genellikle yerlerinden kalkamayarak öylece kalıyorlar. Bir an göz attıkları cehennemden ayrılamıyorlar ve anneleriyle babalarının hâlâ orada olduklarını da biliyorlar.

Eleştirmesini bilen, zeki çocuklar bilgiye susamışlıklarıyla beni hep şaşırtıyorlar. Hiçbir şey onları korkutmuyor, durduramıyor. Soruları açık, anlamlı ve acımasız: Batının iflası, insanların her şeyi bırakmaları, liberallerin ihaneti, kültürün başarısızlığı, Tanrı'nın sessizliği. Bazıları katilleri, bazıları da kurbanları merak ediyor. İnsan, nasıl biri veya diğeri olabilir? Ve insan bütün bunlara seyirci kalanları nasıl anlayabilir? Ayrıca hayatta kalanların çocukları da onları anlayamıyorlar. Neden anne ve babaları çektikleri acılar sona erince o kitabı kapattılar? Neden intikam alma yolunu seçmediler? Neden onları reddeden bir topluma tekrar girdiler? Neden evlendiler? Ve neden çocuk yaptılar? Bizi bu dünyaya getirmeye ne hakları vardı?

Duygu yüklü tartışmalar, şiddetli münakaşalar. Öğrencilerimin çoğu idealist ve atılgan olduğu için durum böyle. Fakat onlar ister siyonist, solcu, Troçki yanlısı, Talmudcu, ateist olsunlar yine de ailelerinin felaketi onların felaketi oluyor.

Buna bir anlam vermenin de kendilerine düştüğünü anlıyorlar. Onlar kutsal bir gaye için yalvarır gibiler.

Hayatta kalanların çocukları en iyi öğrencilerim. Gayretli, istekli. Bazen kendimi suçluyorum: Onlara böyle bir derdi yüklemekle hata yapmıyor muyum? Bana bilmeye hakları olduğunu söylüyorlar. Fakat bunun yaşamlarını ne denli rahatsız ettiğini anlıyorum. Bazıları Treblinka'dan Elizabet devri şiirine geçiş yapmayı başaramadıklarını itiraf ediyorlar. Onlar için olduğu kadar benim için de Soykırımın incelenmesi diğer derslere hiç benzemiyor. Öğrenciler kutsal sırları öğrenmek ister gibi bu derslere geliyorlar.

Anne babalar, onların çocuklarına yakınlaşmalarını sağladığım için sık sık minnetlerini bildiriyorlar. Ancak aynı çocuklar konuşmalarımız yüzünden kendilerini asla terk etmeyecek bir endişeye sahip oluyorlar. Onlar çok uzun süre kalacak olan ve acı veren bir özlem duyuyorlar.

Ve bu da çaresizlikle umudu çağırıyor.

(1973)

ALTI MİLYONA NE OLDU?

Ahlak yoksunu ve ruhsal açıdan yozlaşmış bazı tarihçilere inanacak olursak Soykırım asla gerçekleşmedi. Katiller öldürmemiş ve kurbanlar yok olmamıştır. Auschwitz mi? Bir yalan. Treblinka? Bir aldatmaca. Bergen-Belsen? Sadece bir isim. Uzun süredir bunu söylüyorlar. Çeşitli dillerde yayınlanan dizinelerle broşürde okuyucular, "Alman gaddarlığı"yla ilgili Yahudi propagandasına karşı uyarılıyorlar. Bu broşürleri Norveç'te, Güney Afrika'da, Fransa'da ve ABD'de bulabilirsiniz. Ve de Batılı dünyanın diğer her yerinde.

Bir broşürün adı, "Altı Milyon Gerçekten Öldü mü? Sonunda gerçek," adını taşıyor. Philadelphia'daki LaSalle Collége'de İngilizce dalında doçentlik yapmış olan Austin J. App'ın vurgulaması: "Altı Milyon Dolandırıcılığı. Uydurma cesetlerle Markları almak için Alman halkına yapılan şantaj." Bu değişik yaklaşımın öncülerinden Fransız yazar Paul Rassinier de "Auschwitz'deki yalan"dan söz ediyor. Kuzeybatılı Profesör

Arthur Butz olayı, "Asrın aldatmacası" olarak adlandırıyor. Bütün bunlar yeterli değilmiş gibi geçenlerde California'da eyalet televizyonunda bir Nazi sözcüsü, "Ölüm kampları ve katliamlarla ilgili hikâyeler doğru değildir. Ama... Keşke gerçek olsaydı," diyor.

Nazi işgalindeki Polonya'da askeri vali olan Dr. Hans Frank, asılmayı beklerken, "Bin yıl geçse de suçlarımız hep hatırlanacak," demişti. Çok safmış. Aradan otuz beş yıldan az zaman geçti ve suçları çoktan unutuldu. Veya çarpıtıldı. Veya bilmezden gelindi.

Geçenlerde Philadelphia'da eğitim sistemi, ders programında Soykırımın da öğretilmesine karar verilince orada yaşayan Alman asıllı Amerikalılar itiraz ettiler. Eğitim Müdürlüğü aynı konuyu bütün okullarda okutma kararı alınca New York kentinde de aynı itirazlar yükseldi. Steuben Derneği Devlet Konseyi Eğitim Komitesi'nden İlse Hoffman, *The New York Times* gazetesine yazdığı bir mektupta kızgınlığını dile getirdi: "Neden ABD'nin her yerinde milli eğitim felsefemiz kötülükleri yaymak olsun?.. Kentteki okullarda önerilen dersin konulması, bölünmelere neden olur ve bu yeni gaddarlıkların başlamasına yol açar."

Kentte en az elli şubesi bulunan bir kültür kuruluşu olan Büyükşehir New York Alman-Amerikan Komitesi'nin başkanı da başka bir görüş açısıyla halka hitap etti: "Soykırımın gerçekten olduğunu gösteren belirli bir kanıt yoktur." Akla yakın bir iddia. Soykırım olmadığına göre, anımsamaya ne gerek vardı?

Ve bütün bunlar, aramızda hayatta kalan bazılarıyla pek çok celladın hâlâ yaşıyor olmasına rağmen söylendi ve yapıldı.

İğrenç olmakla birlikte, kurbanları geçmişlerinden yoksun bırakma girişimi yeni değildir. Anne Frank'ın *Genç Bir*

Kızın Günlüğü Birleşmiş Milletler'de bir elçi tarafından sahte olarak nitelendi. Buchenwald'da olduğu gibi Babi Yar'da da Yahudi kurbanlar için bir anıt bulamıyoruz. Hiçbir yerde Yahudiler gaz odalarına gönderilmemişlerdi. Bunu da Sorbonne Profesörü Robert Faurrison söylüyor. Son günlerde Almanya'da basılan kitabında da eski bir SS yargıcı "Auschwitz'de hiçbir Yahudi yakılmadı," diyor. Ya o bacalar? Yargıç ekmek fırınlarına ait olduğunu ileri sürüyor. Ekmek fırınlarının bacalarıymış.

Varşova'dan Bialystok'a kadar bütün gettolarının savaşçıları, sizler ailelerinizin öldürülmesine tanık olmadınız. Lodz ve Vilnalı mülteciler, sizler çocuklarınızın düşman tarafından alınıp götürüldüğünü görmediniz. Sobibor ve Ponar'dan sağ çıkanlar sizler ana babalarınızı alevler arasında kaybetmediniz. Chelmno, Majdanek, Belzec ve Janowska orada yaşayan herkesin yakılıp kül edildiği yerler değildir. Ringelblum ve Kaplan bir şey yazmadılar. Yankel Wiernik'in raporunun bir anlamı yoktu. Nuremberg Mahkemeleri, Einsatz Kommando davaları, Frankfurt davaları asla olmadı. Treblinka'da bir ayaklanma ve Birkenau'da da bir 'Seçme' olmadı. Mengele sadece sıradan bir hekim, Eichmann bir bürokrat, Globocnik ise bir subaydı. Hitler, Yahudileri yok etmeyi düşünmedi bile...

Fakat sonra, bütün bu insanların nereye kaybolduklarını sorabilirsiniz. Üç milyon Polonya Yahudisi nerede? Benim kentimdeki ve Macaristan'ın diğer kentlerindeki, Estonya, Litvanya, Yunanistan, Hollanda ve Ukrayna'daki Yahudiler neredeler? Nerede gizleniyorlar? Bir felaket olmadıysa nereye kayboldular?

Düşmanımızın en son gaddarlığı: Ölüm fabrikalarının as-

la var olmadığına, "kurban"lar tarafından uydurulduğuna insanları inandırmak – pek çok kişi de zaten inanıyor.

Bu durumda ne yapmak gerektiğini bilemediğimi itiraf etmeliyim. Bu "iddialar"ı tartışmamız gerekir mi? Bu yalanları çürütmek bizim ve ölmüş olanlarımızın haysiyetinin ötesinde değil mi? Ancak o zaman, suskunluk bir yanıt mı? Asla olmadı. Bu yüzden sağ kalanlar hikâyelerini anlatıp tanıklık yapmayı seçtiler. Anlaşılan onların sözleri kabul edilmedi. O halde, anılarıyla ne yapacaklardı? Onların namına ve yerine kim itiraz edecekti? Kurbanları tekrar öldürmek için yapılan bu ahlak dışı girişimlere kim itiraz edecekti?

Genellikle insan haklarını savunmak için öne atılan hümanistler nerede? Hayatta kalanların –ki üzücü bir azınlıktalar– hak ve duyguları ne olacak? Yahudi avukatlar neden Skokie (Illinois)de kamplardan kurtulan Yahudiler yerine, Nazileri savunmaya koştular? Neden tarih profesörleri öfkeye kapılarak gerçekleri açıklamıyorlar? Ve neden Buchenwald ve Belsen'i kurtaran Amerikan ve İngilizlerden oluşan askerler orada gördüklerini anlatmıyorlar? Neden Akademik Komite Northwestern'deki Arthur Butz'u boykot etmedi? Neden öğrencileri onu sınıfta yalnız bırakıp çıkmadılar?

Soykırımı ve onu anımsamakta ısrar edenler, türlü kesimden giderek şiddetlenen saldırılara hedef oluyorlar. Saldırganlar başarıya erişirlerse bu katiller için bir zafer olacaktır. Ve o zaman, ancak o zaman gerçek utancı bileceğiz.

Treblinka yoktu. Majdanek yoktu. Birkenau yoktu ve biz de orada değildik. Bütün bunlara nasıl bir tepki gösterdiğinizi bilemiyorum. Sadece oradan kurtulan birinin neler hissettiğini söyleyebilirim. O üzgün değil. O çok öfkeli.

(1977)

SOLZHENİTSYN BENİ NEDEN ENDİŞELENDİRİYOR

Bu kişisel bir yorum ve üzülerek yazıyorum; çağımız gerçek kahramanlar açısından çok fakir ve Aleksandr Solzhenitsyn bir kahraman. Yazıları, Stalinist bir esir kampı deneyimlerine dayanan ilk ses getiren romanından beri, cesaretini de yeteneğini de kanıtlamıştır. Onun romanlarını da hikâyelerini de beğendim ve hür bir insan olarak anlattıklarına hayran oldum.

Onda adalet ve doğrunun saplantı haline gelmiş bir vicdan, işini ciddiye alan bir misyoner, celladın sonsuza kadar sesini kestiği sayısız kurban adına konuşan bir sözcü gördüm. Ve bütün bunlar için minnettar oldum.

Alçakgönüllülükle "Edebi bir soruşturma" dediği *Gulag Takım Adaları* adlı eseri için de minnettarım. Aslında bu kitap bir soruşturmadan çok fazla ve gerçekten bambaşka bir şey.

Bu bir dehşet çığlığı. Utanç ve umutsuzluk deneyimi yaşayan ve duyulmayı isteyen güçsüz tanığın bir çığlığı.

Solzhenitsyn'in sesi kaçınılamayacak kadar güçlü. Ahlakı hor görmenin hüküm sürdüğü bu lanetli evrende, inanamayarak onu izliyoruz. *Gulag*'da her şey bozulmuş ve lekelenmiş. Burada liderler ve Tanrı kendilerinde büyüklük olmadığını ortaya koyuyorlar. Kanunun, tarihi sarsması gereken umut peygamberleri de sadece kuklalar. Cellatlar, sadece kendi yaşamlarını korumaya çalışan, kendi korkularının mahkûmu olmuş tembel, kötü, küçük yaratıklar. Onur mu? Sadece bir sözcük. İdealler ise sadece bir şaka. Büyük Bukharin, insanları değiştirmeye veya kurtarmaya çalışacak yerde tirana hoş görünmek için bir köpek gibi yaltaklanıyor ve başkalarına da kendisine de ihanet etmek üzere hazır bekliyor.

İki yüzden fazla eski kamp sakininin anıları ve verdiği bilgiler sayesinde Solzhenitsyn başlangıçtan beri toplama kamplarının sefil dünyasını açıklıyor. Bu kitabı derinden derine sarsılmadan okuyamazsınız. Kamplardakiler tüm insanlığı temsil ettiği için daha da fazla etkileniyorsunuz çünkü burada aydınlar, işçiler, subaylar, öğrenciler, idealistler, genç militanlar ve çocuklar var. Onları "çalışma kamplarıyla rehabilitasyon"da buluyoruz. Hepsi orada kalıyor, yıllar ve yıllarca, nesiller boyu orada çürüyorlar. Ve genelde nedensiz yere. Sadece rastlantı sonucu oradalar. Ekonomik veya siyasi konularda düşüncelerinizi beğenmeyen bir gizli polis şefinin kaprisi üzerine veya oturduğunuz dairenin kendisine daha uygun olduğunu düşündüğünden yahut karınızı veya nişanlınızı arzu ettiğinden ötürü de olabilir. Bütün güç onun elindedir. Dikkatsizce söylenen, düşünmeden seçilmiş bir sözcük veya hatalı bir dostluk sizi ailenizden, yaşamınızdan kopartmak için yeterlidir. Tutukla-

nırsınız, suçlu bulunursunuz, işkence görürsünüz, mahkûm edilir, bitkin halde kampa yollanır ve sosyal bir süprüntü haline gelirsiniz.

Kitap, Stalin'in çılgınlıklarını gerçekleştirmek için ustaca idare ettiği kötü polisin yaptığı olaylar, fıkralar ve bölümlerle dolu. Büyük yankılar uyandıran davalar, gizli soruşturmalar, suçlamalar, intiharlar, cinayetler. Pek az kimse bu insanlık dışı mekanizmaya karşı gelebildi. Yazar zaman zaman kendi deneyimlerinden söz ediyor. Aslında bunlar en büyüleyici olanları ve biz onunla birlikte öfkemizi haykırıyoruz.

Bazı olaylar burada ilk kez açıklanıyor; bazıları da yorumlarıyla bizi şaşırtıyor. Özellikle biri bana çok dokundu. *Sessizliğin Yahudileri* adlı kitabımda, Stalin'in ölümünden kısa süre önce, bütün Yahudileri Sibirya'ya sürmeye karar verdiği hakkındaki söylentilerden söz etmiştim. Solzhenitsyn, bu söylentileri doğruluyor ve ayrıntıları da açıklıyor: Diktatör, "Hain Yahudi Doktorlar"ın Kızıl Meydan'da herkesin gözleri önünde asılmasını planlamıştı. Bunu "öfkelenen halkın" da katılacağı bir katliam izleyecekti. Sonra da Yahudiler "güvenliklerinin temini için" sürüleceklerdi...

Uzun ve zaman zaman ağır olmasına karşın bu yapıtı büyük bir ilgiyle okumamız doğaldır. Orada neler olduğunu bilmek istiyoruz. İnsanların yeni bir Kurtarıcının açıkladığı yasaları kabul etmişe benzediği bu Devrim Ülkesinde neler olduğunu bilmeyi istiyoruz.

Ancak bu kitabı siyasi ve yasal olayları karıştırdığından değil, yazarından ötürü rahatsız edici buluyorum. Diğer bir ifadeyle, kitap beni ne kadar heveslendiriyorsa yazarı da beni o kadar endişelendiriyor.

Açıklamama izin verin ve bunu üzülerek yaptığımı da bilmenizi isterim.

Yıllar önce orada burada Solzhenitsyn'in hümanist yönünü aşağılamak isteyen söylentiler duydum. Bazı kimseler onun Yahudilerden hoşlanmadığını söylediler. Veya en azından Yahudilerin kaderinin onu ilgilendirmediğini belirttiler. Bu söylentilere inanmadım. Şimdi olduğu gibi, o zaman da, kendi kendime "Büyük bir yazar Yahudi düşmanı olamaz," dedim. "Tarihte en inatçı nefretin kurbanları olan insanlardan merhamet ve yardımını esirgeyemezdi." Şimdi olduğu gibi, o zaman da, vicdan ve gereksinmeleri adına konuşan büyük bir yazarın Yahudilerin çektiği azabı görmezlikten gelmesine imkân olmadığını söyledim; olaylar karşısında etkilenmeli veya en azından ilgilenmelidir.

Beni endişelendiren ve alınmama da neden olan, Stalin ve Hitler'in Yahudilere reva gördüğü kötülükler karşısında, tepkisi ya da tepkisizliğiydi.

İlk olarak Stalin'in Yahudi kurbanlarına hiç aldırmıyor. Onlardan söz etmesi gerektiğinde kısa kesiyor veya bunları dipnotlarla geçiştiriyor. Oysa biz Stalin'in Yahudilere ve Yahudiliğe adeta patolojik denilecek bir nefret beslediğini çok iyi biliyoruz. Solzhenitsyn, bu nefretin nedenini ve anlamını bile merak etmiyor. Şaşırmamaya olanak var mı?

Yazar uzun uzun rahiplere yapılan zulümleri anlatıyor ama Yeşiva'ların başlıca dayanağı olan bilginlere, Talmudistlere, hahamlara yapılan eziyetlerden hiç söz etmiyor. Kilise aleyhine olan kararları anlatırken sinagoglara yapılanlara hiç değinmiyor. Çoğu zaman inançlı Hıristiyanların işkenceye kahramanca dayanmalarını anlatırken, inançlı Yahudilerin direncine ve acısına hiç değinmiyor.

Daha da şaşılacak olanı, Yahudi kültürü ve sözcülerine işlenen suçlar karşısında sessiz kalışı. Yahudilerin kaybolmaları konusunda da hemen hemen hiçbir şey söylemiyor. Yine Yahudi sanatçıların tutuklanması ve NKVD'nin bodrumlarında

idam edilmeleri hakkında da pek bir şey demiyor. Mikhoels, Bergelson, Derister veya Markish'in öldürülmesinden de hiç söz edilmiyor. Evet, Solzhenitsyn onları hiç tanımamış olabilir, ama kitabında yakından tanımadığı pek çok insanın hikâyesi yer alıyor. Kitap otobiyografi değil biyografilerin bir toplamı sayılabilir. Öyleyse neden Yahudi kurbanların biyografileri böyle önemsiz kalmış? Eğer öğrenmek isteseydi, ona gizli bilgi verenler arasında, bunu yapabilecek kimse yok muydu? Böyle bir şeye olanak var mı?

Çarlığa duyduğu abartılı sevgi de beni rahatsız ediyor. Çara karşı sonsuz bir ilgisi olduğu izlenimini veriyor. Belki de Komünistlerden nefret ettiği için elinde olmayarak ondan önceki rejimi övmüştür.

İki çağı, iki sistemi kıyaslıyor ve hangisini seçtiği de açıkça belli: Çarların zamanında daha az insan hapse atılmış. Hapis süreleri daha kısaymış. Ayrıca o zamanki koşullar da bu kadar iğrenç değilmiş. Solzhenitsyn, aynı noktalara tekrar tekrar dönerken o devirdeki Yahudi aleyhtarı yasaları, Yahudi katliamlarını, sadece Yahudilerin kurban oldukları kıyımları hiç anımsamıyor. Ve bu da bizi bir kez daha üzebilecek bir ihmalkârlık.

Kalemiyle yaptığı diğer kıyaslamalar da bizi üzüyor. Kasıtlı veya değil, bilinçli ya da bilinçsiz, tümü bize yönelik.

Stalin'in cinayetlerini vurgularken bunları Hitler'in vahşetiyle kıyaslıyor. Ve bir kez daha Hitler'in Stalin'den daha ılımlı, daha rasyonel ve daha merhametli olduğu ortaya çıkıyor. Örneğin, Solzhenitsyn bize NKVD'nin Gestapo'dan daha zalim olduğunu söylüyor. Neden? Çünkü Gestapo, sadece gerçekleri itiraf ettirmek istediği zaman mahkûmlara işkence yaparmış... Başka yerde –yoksa aynı eserde mi?– yazar Hitler'in suçlarının Stalin'in yaptıkları yanında önemsiz kaldığını

söylüyor: "Hitler sadece altı milyon Yahudiyi öldürdü, oysa Stalin yirmi milyon insanı katletti."

Amerikalı eleştirmen George Steiner, geçenlerde Solzhenitsyn'in Yahudilere karşı olan acayip tutumunu yererek kıyaslamalarının acıklı olduğunu belirtti. Steiner'in itirazlarına katılıyorum.

Solzhenitsyn'in Stalin karşısında dehşete kapılmamızı istemesine bir diyeceğim yok. Rus Diktatörünün karşısında tam anlamıyla çok güçlü bir dehşet hissettim. Fakat neden onu Hitler'le kıyaslayalım? Neden Korkunç İvan veya Cengiz Han'la kıyaslamıyoruz? Hem neden onların kurbanlarını kıyaslıyoruz? Hangi hakla? Ve ne amaçla? Neden Solzhenitsyn felaketimizi önemsiz kılmak için bu denli hevesli görünüyor? Kendisi belirli bir ıstırap düzeyinde iki kere ikinin dört etmediğini bilemiyor mu? Kötülükte de bir sınır olduğunu ve gerisindeki kıyaslamaların değer taşımadığının farkında değil mi?

Yineliyorum: Bunlardan söz etmek beni üzüyor. Fakat susmak durumu kabul etmek, ihanet etmek demek olurdu. Soykırım konusunun edebiyattaki yeri, bir nevi insandan arındırılmış bir bölge gibi. İnsanlar bu konuda düşünmeden, dikkatsizce yazıyorlar. Harlem'i bir Varşova Getto'suyla ve Vietnam'ı da Auschwitz'le kıyaslamaya kalkıyorlar. Tanımlanamaz olanı tanımlamaya, hayal edilemeyeni hayal etmeye çalışıyorlar. Hayatta kalanların bile gizlediği konularda romanlar yazmaya kalkışıyorlar.

Solzhenitsyn'in bu tutumu kendisine yakışmamakta ve bizi de kederlendirmektedir. Sadece bir gün bütün bunları düzelteceğini veya hiç olmazsa açıklayacağını umabilirim. Başka neden olmasa bile kuşkulara kapılmadan kendisini daima sevmek ve saygı göstermek isteyen Yahudi hayranlarına güven vermek için bunu yapacağını umarım.

(1975)

HABER GEÇME JOHANNESBURG

Yüzlerine baktığınızda, yaşadıkları yerlerin içine göz attığınızda kendinizden utanıyorsunuz. Utançtan küçülen, yüreğindeki insandır, beyaz adam. Güney Afrika'yı görmemek için gözlerinizi kaçırıyorsunuz.

Bir şey yapmak istiyorsunuz. Bir şey yapılması ve de çabucak yapılması gerektiğini biliyorsunuz. Ama aynı zamanda bunu yapacak gücünüz olmadığını da biliyorsunuz. Çok uzun yıllar pek çok dert, keder buraya birikmiş. Çok fazla acı çekilmiş ve çok fazla adaletsizlik olmuş. Harekete geçmek, yeni bir başlangıç yapmak hâlâ mümkün mü? İnanması güç. İnsan her şeyin sona erdiği duygusuna kapılıyor. Çok geç. Çok çok geç.

Johannesburg, Cape Town, Durban ve Port Elizabeth'deki durumu sorgulayabileceğiniz tanıdıkları ve yabancıları anımsıyorsunuz. Fakat önce onlar, kısa ve dokunaklı bir soruyla, konuya giriyorlar. "Bize ne kadar zaman veriyorsunuz?"

Sanayiciler, devlet memurları, öğretmenler, tanınmış kimseler, öğrenciler ve liderler, hepsi de sizden uygun ve özgün cevap bekliyorlar. Pekâlâ, öyleyse onlara bu dünya cennetinde yaşamaları için daha ne kadar zaman olduğunu söyleyebilirsiniz. Siz bir doktorsunuz ve hastanıza yol göstereceksiniz. Ona öğüt verin veya durumunun umutsuz olduğunu söyleyin.

Bazı insanlar kendilerini teselli etmenizi, tehlikenin geçip her şeyin yoluna gireceğini söylemenizi beklerler. Bazıları da tam aksine kendilerini tedirgin etmenizi, onları ayılmaya zorlamak için sarsmanızı isterler. Duraklama zamanı geçmişte kaldı.

Hoş bir iklimi olan, soluk kesecek kadar güzel görünüme sahip, çekici bir ülke burası. Sıcak kalpli, cömert Yahudiler, insancıl olan, Yahudi olan her şeyden heyecanlanıyorlar ve her yerde korku var.

Dostlarınız size hüküm vermekte acele etmemenizi söylüyorlar. Durum göründüğünden daha karmaşıkmış. Irk ayrımına ve beyazların diktatörlüğüne isyan etme arzusuyla mı yanıp tutuşuyorsunuz? Bu çok iyi ama Güney Afrika'nın İsrail'le olan dostluğunu hesaba kattınız mı? Biraz mantıklı ol ve sesini çıkartma.

Bu fikrin pek de yabana atılacak gibi olmadığını kabul etmek gerekir. İsrail'in dramatik şekilde yalnız bırakılması karşısında bu durumda belirli uzlaşmalar düşünülebilir. Ahlakla siyaset birlikte gitmez. Kendilerini haklı bulanlar başka şeyle ilgileniyorlar. İsrail'in kriz ve tehlike zamanlarında Güney Afrika'nın anlayışına, yardımına güvendiği doğrudur. Yahudi devleti için Güney Afrika kendisini kanıtlamış durumdadır.

Aynı şekilde, gelişmekte olan Afrika ülkeleri hükümetlerinin bizi düş kırıklığına uğrattığı da bir gerçektir. İsrail'in on-

lar için yaptığı okulları, hastaneleri, yolları, fabrikaları, ekonomik yatırımları, askeri kuruluşları çabucak unutuverdiler. İlk sınamada hemen arkalarını döndüler. Daha da kötüsü, İsrail'e ihanet etmekle kendilerine de ihanet ettiler. Irkçılığın kurbanları yeni bir tür ırkçılık icat ettiler. Afrika kıtasında şimdi kaç bağımsız, demokratik yönetim var? Hem siyah bir Güney Afrika hükümetinin, totaliterliğin cazibesine karşı koyarak İsrail aleyhine dönmeyeceğinden nasıl emin olabilirsiniz? İnsan kolaylıkla aksine inanabilir. Onun için neden ortak çıkarlarımız aleyhine çalışalım? Neden yarın bize düşman olabilecek kimselere, rakiplerimize yardım edelim?

Evet, bütün bunlar akla yakın? Sadece... Sadece Johannesburg dışında kalan Soweto'ya girdiğinizde eşi bulunmayan yoğunlaşmış bir yoksulluk ve boyun eğmeyle karşılaşıyorsunuz. Orada ruhlarıyla bedenlerini güçlükle bir arada tutabilen erkek ve kadınları görüyorsunuz. Geleceği olmayan çocuklar görüyorsunuz. Umutsuz bir dünya görüyorsunuz. Ve o zaman mantığın bir önemi kalmıyor.

Tanınmış bir sanayici, "Dikkatli ol," diye uyardı. "Bizim hesabımıza cömertlik ediyorsun. Bizi böyle çabucak gözden çıkartmaya ne hakkın var? Hata yapmamalısın. Bu birlikte kaybolmamız anlamına gelir. Siyahlar başa geçecek olursa aleyhimizde gelişecek bir ırk ayrımı uygulayacaklar. Hakettiğimiz bu mu?"

Konuşan, Afrika'da doğmuş Avrupa kökenli biriydi. Durumu açıkladığında onun tezini savunuşu, mantığı da akla yakın geldi: "Atalarım birkaç yüzyıl önce buraya gelmişler. Onlar sömürgeci değil göçmendiler. Bu toprakları ilk sürenler onlardı. Ülkeyi onlar inşa ettiler. Kimseyi buradan kovmadılar. Kimsenin yerini almadılar. Şimdi biz neden ayrılacak mı-

şız? Hem nereye gidebiliriz ki? İngilizlere bir şey olduğunda İngiltere'ye dönerler. Yahudiler de İsrail'e. Fakat biz Afrikalılar... gidip kendilerine katılmamız için bizi davet eden kardeşlerimiz nerede?"

Kısaca söylemek gerekirse onun ayrılmaya hiç niyeti yoktu. Bu fikri kafasına sokmamıştı bile. Ülkesi için sevgisi tam ve mutlaktı. Burasını son durak olarak kabul ediyordu ve O, "Neden yaşamlarımızı, kaderlerimizi altüst etmek için böyle heveslisin?" diye sorduğunda cevap verebilmek için iyi düşünmeniz gerekiyordu. Zaten ne cevap verebilirdiniz ki? Soweto'da yaşayanların, zengin beyazların olduğu mahallelerde yaşayanlardan önce geldiğini mi? Mantıkla vicdanın farklı şeyler olduğunu mu? Yahudi olduğunuz için ırkçı yasaları kabul edemeyeceğinizi mi? Bu durumda tepki göstermemenin insan doğasına uymadığını mı? Biz Yahudilerin, her yerde ırkçılıkla savaşmamız gerektiğini ve uygulayanlar dost olduklarını söyleseler de yine savaşacağımızı mı?

Kişiyi ırk ayrımında en çok sarsan, aşağılayıcılığı kadar, insafsız oluşudur da. Siyahlar ve beyazlar için ayrı lokantalar. Ayrı hastaneler. Ayrı otobüsler. Ayrı tuvaletler. Yaralı bir beyazla yaralı bir siyahın hiçbir zaman aynı ambulansla taşınmaması gerektiği. Ambulansa ya biri ya diğeri konulacaktır, ikisi bir arada olamaz.

Duruma itiraz etmemek olanaksız. Hem Yahudiliğe inanmak hem de renge dayanan bir ideoloji konusunda sessiz kalmak olanaksızdır. Bu yüzden de Parlamento üyesi olan Helen Suzman'ın Güney Afrika'nın en önde gelen ırk ayrımı düşmanı olması da doğaldır. Olağanüstü biri, ama yalnız değil. Genç Yahudilerin çoğunluğu ırkçılığı kınıyor.

Ya gelecek? Güney Afrikalı beyazın devamlı sorduğu soru şu: "Bize ne kadar zaman veriyorsunuz?" Son günlerde olaylar arttı ve yoğunlaştı. Şiddet ve bastırma, kısır döngü genişliyor. Sonun başlangıcı mı? Polis işin ehli; ordu iyi eğitilmiş ve donatılmış. Nükleer silahlara bile sahip olduğu söyleniyor...

Ya Yahudi toplumu üyelerini nasıl bir kader bekliyor? Beyazlar daha şimdiden onların liberal düşüncelerine itiraz ediyorlar ve siyahlar da renkleri yüzünden onları dışlıyorlar. Onlar da zamanında ayrılabilecekler mi?

Onlar yarın en çok tehdit edilen Yahudi cemaati olabilirler. Onlar... biz... hazırlıklı olabilecek miyiz?

(1975)

YABANCILARIN EVİ

Diğer pek çok kentten farksız bir kentte, pek çoğunun arasında bir ev. Bakıyorum; ömrümde hiç bu kadar dikkatle bakmamıştım.

Bahçe kapısı, avlu, veranda, pencereler ve diğer yanda barınak arayan, tanınmayı isteyen gölgeler.

Bu evde her şey beni korkutuyor ve çekiyor. Yabancılar konuşup yakınıyorlar. O duvarlar, o anılar. Ayrıldığımızda pek çoktuk ve ben buraya tek başıma döndüm. Diğerlerini görüyorum, onları sadece ben görüyorum. Adımlarını ağır yoğun bulutlarda, yoğun siyah dumanda duyuyorum. Belki de hakketmediğim bir sırrı fısıldadıklarını duyuyorum.

Benim evim. Uzun zaman önce burada nefretin daima küçültücü olduğunu; Tanrı aşkının insan sevgisine bağlanması gerektiğini; lisanın reddedilmesi kadar önemli olduğunu öğrettiler bana. Deli Moşe'nin belirli sözcükleri, belirli adları söylemenin, bazı deneyimler konusunda sessiz kalmanın kur-

tuluşu hızlandırmaya yeterli olduğunu söylediğini görüyorum. Kabul etmiyorum Moşe. Ceza, vaatten çok daha akla yakın bir gerçek. Artık, çocukluğumdaki tutkulara bir insanın erişebileceğinden emin değilim. Bak Moşe. Bu eve bak. Bu eve benim için bak. Biz artık buraya ait değiliz. Ve biliyor musun sana her zamankinden daha fazla imreniyorum. Sen deliliğinin içinde bütün bunları önceden gördün. Bizler yabancıydık ve bilmiyorduk. Oysa sen biliyordun.

Neden bir kez daha 'evime' dönmeye razı oldum? Bunu sormayın. Cevap veremem.

Beş yıl önce olduğu gibi, şimdi de, kolay bir karar değildi. Yaşamış olduğum kasabayı tanıyabileceğimden ve de tanıyamayacağımdan korkuyordum. Orada aşina yüzler bulacağımdan ve de bulamayacağımdan korkuyordum. Orada, kaybımın gerçek boyutunu, başka yerlerden çok daha iyi anlayacağımı hissetmek paniğe kapılmama neden oldu.

Gitmek mi yoksa gitmemek mi? Karar veremiyordum. Bir kez daha Talmud'u okuyup ahenkle söylediğim Yeşiva'yı, yaşlıların masallarını dinlediğim Hasidik evleri ziyaret etmeyi, sokaklarda dolaşmayı, bahçelerde gezmeyi, kasabamı çevreleyen akarsuyun kıyısında düşlere dalmayı aynı nedenlerle hem istiyor hem istemiyordum. Beni mahkûm eden geçmişle bir randevuydu bu.

Düşündüm: Kovulmuş olduğum bir yere dönmenin ne yararı vardı? Bunu düşmanlara hâlâ sağ kalan Yahudiler olduğunu kanıtlamak için mi yapacaktım? Kendime ayrıca sordum: Çok gerilere giderek belki de sadece hayalimde yaşayan bir yeri tekrar keşfetmenin ne yararı vardı? Sighet'in mezarları bulunmayan bir mezarlık için icat edilmiş bir isim olmadığından nasıl emin olabilirdim? Ya tam aksine bu adın birden

fazla kent, birden fazla ülkeyi kapsadığına ikna olursam ne yapardım? Bunu New York'tan hiç ayrılmadan yapabilirken, yaparken Sighet'den Sighet'e kaçmanın yararı neydi?

Gene de, beş yıl önce, daha fazla değil, sadece bir gün bir gece geçirmek için oraya gitmiştim. Ve orada öyle kuruntulara esir düştüm ki kasabamı tanıyamadım. Bunun nedeni değişmiş olması değil hiç değişmemesiydi. Binalar, kaldırımlar, kulübeler, sokak lambaları, hepsi aynı bıraktığım gibiydi. Savaş sadece Yahudileri etkilemişti. Evler oldukları gibi kalmışlardı. Bu yüzden yolumu bulamadım. Kardeşlerini arayan göçebe bir dilenci gibiydim.

Sadece mezarlıkta kendimi rahat hissettim. Düşman, ölüleri buradan atmaya cesaret edememişti. Mezardan mezara isimden isime giderek çok hafif sesle, "Neden ailelerinizi, dostlarınızı korumadınız?" diye sordum. "Neden yukarda onlar için biraraya gelmediniz?" Onlara kızgın olmama karşın, kim için olduklarını bilmeden, Kadiş'i mırıldandım. Buraya gömülenler için mi yoksa çok uzakta kalan diğerleri için mi dua ediyordum? Yoksa artık var olmayan bir kasaba için mi? Yoksa dönüştüğüm kişilik için mi?

Sighet'den ayrılınca sanki hepsini görmüş ve hepsini unutmuşum gibi tuhaf bir duyguya kapıldım. Kendi kasabamdaki kimseyi bilmeyen ve kimsenin tanımadığı bu suskun yolcu gerçekten ben miydim? Bir daha oraya ayak basmamaya karar verdim.

Bununla birlikte işte yine buradayım. Bu kez yalnız değilim, yanımda Marion var. Bir Amerikan televizyon ekibi de bizi izliyor. Otomobiller, sürücüler, rehberler, karşılama sözleri, ciddi söylevler – kasabam bizi memnun etmek için her şeyi yaparak tuhaf bir rol oynuyor. Savaş ortasında güneşli bir

Pazar günü bizden kurtuldukları için büyük sevinç duyduklarını unutmuşa benziyor bu erdemli insanlar. Onların anılarını tazelemek istiyorum. Ama bu ziyaretim bir öncekinden daha da gerçek dışı görünüyor. Bir şey söylemiyorum. Ne yararı olacak? Mucizelerin mucizesi bu. Sonunda Sighet kendi Yahudilerinden birini sevmeye başlıyor.

Görevliler bizi mutlu etmek için her şeyi yapıyorlar. Her isteğimiz yerine getiriliyor. "Çok iyi," diyorum. "İsteğim, bazı Yahudilerle tanışmak." Bundan daha kolay karşılanan bir istek olamaz. Başkanı, sekreteri ve cemaat konsey üyelerini çağırıyorlar. Zaten bütün cemaat elli kadar kişiden oluşuyor. Ya diğerleri? Sonra kendi kendime: Nazik ol ve dilini tut, diyorum.

Marion'u yanıma alarak ona kasabamı gösteriyorum. Küçük pazar yerinin karşısı, görüyor musun, orası *Talmud Tora*, günde iki kez giderdim. Köşedeki bakkal dükkânı çok az ve alçak sesle konuşan Dayım Mandel'e aitti; müşterileri onu adeta yıldırırlardı. Çok daha aşağıda, aklı dersten fazla iş düşünen arkadaşım Haim-Hers otururdu. Ve orada, Çingene Sokağı'nın köşesinde Hazan Abba'nın evi vardı; oğlu Moşe-Hayim'le arkadaştık. Ve burada, bu sokakta giysiler satan dükkân vardı. Şurada da anne ve babamın bana ilk saatimi aldıkları dükkân. Oradan da son takım elbisemi. Bak, iyice bak. Hahambaşı'nın mahallesi *Mikve*. O yol tren istasyonuna gidiyor. Sighet'in on beş bin Yahudisi için tek yönlü bir yol oldu. Gözlerimin önünden sahneler, simalar geçiyor. Yıllar uçup giderek karanlıklarda kayboluyor. Çılgın düşünceler beynimi ateşe veriyor: Canlılarla konuş, maskelerini indir, dalkavukça gülümsemelerini reddet; Evden eve giderek pencerelere vur,

kapıları çal ve insanlara, "Bu duvarlar arasında yaşayan Yahudiler nerede?" diye sor.

Son kalanları Minha duasında görüyorum. Kimi emekli olmuş kimi bir fabrikada çalışıyor. Hepsi de yaşlı ve hasta gibi; yüzleri bitmiş. Sinagogdan çıkışımda birkaç dilenciye rastlıyorum. Ellerini uzatarak sadaka istiyorlar. Ve ben çıldırmakta olduğumu düşünüyorum. Tüccarlar sağ kalamadı, işçiler sağ kalamadı, hahamlar sağ kalamadı, okullu çocuklar sağ kalamadı... Geriye sadece dilenciler kaldı. Biri koltuk değneklerine dayanarak yürüyor, diğeri kör, üçüncüsünün tek kolu var. Üstü başı parça parça bu insanlar rüyalarımdan dışarıya çıkıyorlar. Düş mü görüyorum? Hayır onlar canlı, hem de çok canlı. Aralarından biri ricada bulunuyor: Kalacak yeri yok, ona evimde bir oda verebilir miydim? "Bir oda mı?" diyorum. "Bütün evi al. Büyükannemin evini, amcalarımın, kuzenlerimin evlerini de al. Haydi gidin Sighet'in sakat dilencileri, size Sighet'i veriyorum. Size bütün Yahudi evlerini, bütün Yahudi dükkânlarını, bütün Yahudi mallarını, Yahudilerin servetlerinden geri kalanı veriyorum." Gülüyorlar ve ben de onlarla birlikte gülüyorum. Ağlıyorlar ve onlarla birlikte ağlıyorum.

Şohet[1] *Moşe, Karpatlar'daki son Hasid'e –dine uygun kesim yapan kasaba– rastlıyorum. Gözleri mavi gülüyor, ağır ağır yürüyor, sesi ahenkli. O dünyanın var olmasını sağlayan otuz altı Adil Erkekten biri. Kendisine neden buradan ayrılmadığını, neden İsrail'e gitmediğini soruyorum. Omuz silkiyor. "İsrail'in gençlere gereksinimi var; onlara dört oğlumu gönderdim. Oğullarımın annelerine gereksinimleri vardı. Onun için karımı da yolladım. Bana gelince... Çok yaşlıyım ve oradan çok bana burada ihtiyaç var." Ve kendisi gerçekten de*

(1) Dine uygun kesim yapan kasap. (Ç.N)

haham, kantor, sünnetçi ve Şohet olarak görevlerini yerine getiriyor. Onun sayesinde o bölgede kalan Yahudiler kendilerini biraz daha Yahudi gibi hissediyorlar. Kendisine Kudüs'ten söz etmemi rica ediyor. Üzgün üzgün bakarak dinliyor. "Hep Kudüs'ün rüyasını görüyorum," diyor. "Daima bunu görüyorum. Orada yaşamamamın nedeni belki de orada yaşamaya layık olmamamdır." O anda içimden bağırmak geliyor. "Sen delisin Moşe, geçmiş zamandaki öbür Moşe kadar çılgınsın. Kudüs'te yaşamayı hakeden biri varsa o da sensin." Fakat bir şey söylemiyorum. Bağırmaya başlarsam susamayacağımı biliyorum.

Ve burada "benim" evimde, "yuvamdayız." İçerisini yine ilk kez görüyorum. Geçen sefer kapıyı açmaya cesaret edememiştim. Avluda dolaşmış, bahçeye bakmış, pencereden içeriye göz atmıştım. Hepsi o kadar. Daha ileri gitmekten, yeni mal sahipleriyle karşılaşmaktan, özür dilemelerini dinlemek zorunda kalmaktan, ellerini sıkmaktan korkmuştum. Artık kaçma olanağı yok. Evimin önünde duruyorum, beni bekliyor. Başım dönüyor, kalbim parçalanacakmış gibi çarpıyor. Mutfakta kimi bulacağım? Masada kim oturuyor olacak? Ya küçük kızkardeşim beni karşılamak için orada olacak mı?

Biri kapıyı iterek açıyor. Marion'la kendimizi mutfakta buluyoruz. Çocukların odası, yemek odası, her şey eskisi gibi, daima olduğu gibi. Aynı eşyalar, aynı iskemleler, aynı yataklar aynı yerlerde duruyorlar. Boğazımı bir şey sıkıyor. Bir dakika daha kalırsam, asla ayrılamayacağımı anlıyorum. Bir an sonra kapı açılacak, okuldan dönen sıska bir Yahudi çocuğu, hayretini gizlemeye çalışarak burada onun evinde, onun rüyasında ne yaptığımı soracak. Boğulacak gibi, soluk almaya çalışıyorum. Şakaklarım zonkluyor. Her yanım sızlıyor. Hareket et-

meye çalışıyorum; başaramıyorum. Etrafımdaki yüzleri görmemek için duvarlara bakıyorum. 1936'da çakmış olduğum çiviyi görüyorum. Evet, o sırada ölmüş olan Wizsnitzer Rabi'sinin resmini asmak için duvara çaktığımı iyi anımsıyorum. Çiviyi görüyorum ve portreyi arıyorum; yerini bir haç almış. Kendi kendime bunun benim suçum olmadığını söylüyorum. Benim bir ilgim yok. Başım dönüyor. Sallanıyorum. Bir daha uyanmayacakmışçasına kendi evimde yere yığılmak üzereyim. Biri "*Suç bende değil*", diyor, kuşkusuz evin yeni sahibi olacak. Belediye encümen üyesi, "*Suç bende değil,*" diyor. Bize katılmak isteyen fakat bunu yapmayacak olan şaşkın bir Yahudi genç de, "*Suç bende değil,*" diyor. Ve ben de, "Biliyorum," diyorum. "Her şeyi biliyorum."

Marion koluma dokunuyor. Gözleri çakmak çakmak ve rengi solmuş. "Buradan gidelim," diyor. "Buradan kaçalım."

Ben de, "Hemen buradan kaçmamız gerek," diyorum. "Buradan mümkün olduğu kadar uzağa kaçalım."

Ve böylece telaşla oradan ayrılıyoruz. İşte veranda. Avlu. Ağaç ve onun sırrı. İstasyona giden güneşli yol. Yakınır gibi fısıldaşan ve sonra bana seslenen, bağıran dilenciler. Onlara cevap verecek gücü bulamıyorum. Benim yerime bir deli cevap veriyor.

(1970)

III

GEÇMİŞTEN PORTRELER

DODYE FEİG: BİR PORTRE

Raflarımda Polonya Hükümeti tarafından yayınlanan bir fotoğraf kitabı var. Bazen kendimi zorlayarak sayfalarını çeviriyorum; tıpkı bir mezarlığı ziyaret ediyormuşum gibi. Ölülerden yaşayanları affetmesini diliyorum.

Acıyla kırışmış yüzler; korkudan büyümüş gözler. Yeryüzünü kaplıyorlar ve kurtuluşun kurbanlara bağlı olduğu bu garip dünyayı kurtarmayı mı yoksa reddetmeyi mi düşündüklerini bilemiyorum.

Sayfalar arasında geziniyorum. Bir insandan diğerine giderek her biriyle usul usul konuşuyorum. Bir çocuktan diğerine giderken her birini çekine çekine okşuyorum. Saydam mavi gökyüzünün altında büzülmüş cesetler, parçalanmış kafatasları. Onlara bakarak kendi çocukluğumu ve çocukluğumun Tanrısını düşünüyorum. Kendi kendime O'nun neden dünyayı yaratmayı uygun bulduğunu düşünüyorum.

Aniden donup kalıyorum. Yaşlı bir adamın bakışı gözlerimi yakalıyor. Uzakta kalabalık ormana doğru gidiyor. Katiller biraz eğleniyorlar. Hançerleriyle o yaşlı adamın sakalını keserek gülüyorlar. Neden gülüyorlar? Bilmek isterdim. Birileri bir şey söylemiş olmalı. Ama ne? Yüzlerini inceliyorum; anlam yok. Bu genç yüzlerde canlılık, neşe, yaşam sevinci ve zafer var. Gülüşleri sıcak ve doğal. O yaşlı Yahudi onları güldürmek için yollanmış. Görevi bu: Ormanda kaybolmak için sırasını beklerken, adamları güldürmek.

Askerleri bırakıp Yahudi'yi daha yakından inceliyorum. Onların alaylı gülüşlerini duyuyor mu? Acı çekiyor mu? Alnı kırışmış ve dudakları aralık. İleriye bakıyor ve ne gördüğünü merak ediyorum. Keşke bilebilseydim. Hiçbir şey korku belirtisi göstermiyor. Ona baktıkça kesinlikle emin oluyorum: Bu yaşlı adam korkmuyor. Kimseden korkmuyor. Başını kaldırmış dimdik durarak, göz kırpmadan katillerin gözlerinin içine bakıyor. Ağlamıyor, inlemiyor ve titremiyor. Sabit bakışlarındaki alaylı pırıltıyı fark ediyorum. Yaşlı adam kendisine azap verenleri ve belki de azabı yaratan O'nu, küçümsüyor.

Kitabın aynı sayfası açık ve ben, büyülenmiş gibi öylece kalıyorum. Katillerinin gücü yüzünden korkmayan, ezilmeyen bu adamla başbaşayım. Ne kadar da yalnız görünüyor. Yalnızlığını aşarak düşüncelerini bilmeyi, hissettiklerini hissetmeyi ve onun yerinde olmayı istiyorum.

Onu hayranlıkla inceliyorum. Onu incelerken kalbim deli gibi çarpmaya başlıyor. Çünkü birden büyükbabama bakmakta olduğumu anlıyorum: Reb Dovid, Dovid Feig. İnsanlar ona ilk adının sevgiyle kısaltılmışıyla hitap eder ve Dodye derlerdi.

Wizsnitz'deki Hasidik krallıkta o ünlü biriydi ve hâlâ bugün o çevrede "Dodye Feig'in torunu," olarak tanımlanırım. İnsanlar onu severdi. Özellikle şarkıları için. Rabi'nin çevresindeki kantorlardan çok daha fazla şarkı bilirdi. Ne zaman dini makamlarla ilgili tartışma çıksa onu hakem olarak seçerlerdi. O ilk Üstadı, bu akımın kurucusunu tanımıştı, kendisine özel ayrıcalık gösterilirdi.

İnsanlar onu iyiliği yüzünden de severlerdi. Kendinden çok şey verirdi. Hiç kimse onun yanından boş elle ayrılmazdı. Parası yoksa bir sigara veya bir tutam enfiye ikram eder veya hiç olmazsa bir hikâye anlatır, iyi bir söz söylerdi. Daima, "İnananlar arasındaki en yoksul dahi, paylaşacak bir şey bulur," derdi. Ona, "Örneğin ne?" diye sorulurdu. "İnanç, heves, bunlar paylaştığım ölçüde benimdir." "Ya yoksul inananda bu ikisi de yoksa?" dendiğinde "O zaman," diye göz kırpardı. "Bırakın o da yoksulluğunu paylaşsın."

Dodye Feig, yaşama, insanlara, ağaçlara, kitaplara, dostluklara olan büyük tutkusu yüzünden sevilirdi. Sadece varlığıyla dahi ruhları aydınlatırdı.

Onu gayretli, hareketli, güçlü kuvvetli bir adam olarak anımsıyorum. Al yanakları kırışık, sakalı kar gibi beyaz, sesi de sıcak ve titrekti. Canlılık, güven saçan biriydi ve yoldan geçenleri durdurarak, "Seni tanımıyorum, kardeş; sen de beni tanımazsın; ama gene de biz kardeşiz," dediği bilinirdi. Yabancılarla dost olur; sürpriz yapmayı severdi.

Üzgün, suçlu olduğumda veya yanlış anlaşıldığımda onun yanına sığınırdım. Gidip kapısına vurur veya önümde durduğunu hayal ederdim: "Mutsuz musun, küçüğüm? Yaşamdan bir şikâyetin mi var? Öyleyse bunu değiştirmek için ne bekliyorsun? Gel, sana yardım edeyim. Sana o eşsiz dâhinin o ola-

ğanüstü hikâyesini anlatmış mıydım hiç?" Hayır veya evetin önemi yoktu; küçük okul çocuğu derdini unuturdu.

Ne yazık ki onu sık görmezdim. Yeteri kadar görmezdim. Kasabamda değil, yakında bir köyde oturuyordu. Orada küçük bir çiftliği ve bakkal dükkânı vardı. Toprağı sürer, eker ve ürün alırdı. Ahırı temizler, atları suya götürür, bahçesindeki kiraz ve elma ağaçlarına bakardı; her işi kendisi yapardı.

Köylüler ona saygı duyar ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürürlerdi. Birbirlerinden yiyecek, alet ve öğüt alırlardı. Büyükbabam onların dilini konuşur ve meyhaneden fazla sarhoş döndüklerinde veya karılarını çok sık dövdüklerinde nasihat ederdi. Anlaşmazlıkları çözümler ve bir felaket olduğunda da çözümler ne yapmak gerektiğini bilirdi. Onu dinlerler, saygı duyarlar ve kökeni yönünden onu affederlerdi. "Dodye Feig Yahudi, ama iyi bir adam," derlerdi. Ya da, "Dodye Feig iyi bir adam, ama Yahudi," dedikleri de olurdu.

Eski günlerde bir Noel Gecesi, rahibi hoşnut etme amacıyla, birkaç serseri ona saldırdı; ertesi sabah hepsi de birkaç dişi eksik, kanlar içinde kalan karlarda, kendilerine geldiler. Olaydan sonra da kimse ona saldırmayı düşünmedi. Köylüler Dodye Feig'in diğer Yahudilere benzemediği gerçeğini kabul ettiler.

Büyük bayramlarda daima kasabaya inerek Borsher Rabi'sinin dualarına katılırdı. Ben de onunla gider, babam yerine onunla dua etmeyi yeğlerdim.

Bizimle Şabat'ı geçirmeye geldiğinde, o kutsal gün iki kez kutsallaşırdı. İpek kaftanını ve takkesini giymiş olarak eşiğimizde durur, çocuklarla birlikte, Yahudi'nin neşesini koruyan melekleri, şarkılarla karşılardı. Öyle büyük bir sevgi ve inançla şarkı söylerdi ki, başımın üstünde kanat hışırtılarını duyar-

dım. Mutluluk saçardı. Bende öyle. Şarkıda ona eşlik ederken, hafif hafif ileri geri sallanır, Şabat'ın verdiği huzurun Şabat kadar kutsal olduğunu bilirdim.

Katillerin karşısında duran büyükbabama bakıyorum. Ve olayın bir Şabat gününde olup olmadığını düşünüyorum.

Ona bütün sırlarımı söylerdim. Düşüncesizlik etmeden sorgular ve beni nasıl konuşturacağını bilirdi. Kimseye söyleyemediğim amaçlarımı, düş kırıklıklarımı, korkularımı hiç çekinmeden ona anlatırdım. En iyi dostumdu; daima yargılamadan yardıma hazırdı.

Bazen annemle onu birkaç gün veya birkaç saat ziyaret ederdik. Ondan üzgün ayrılırdım. Kalma arzusuyla annemin yalnız dönmesinin verdiği azap arasında bocalardım. İnsan neden daima sevdiklerinden ayrılmak zorundaydı? Büyükbabam bana gülümser ve, "Bana bak. Böylece ağlamazsın," derdi. Ben ona bakar ve ağlardım.

Bir gün, kimseye bir şey söylemeden, hiç düşünmeden yürüye yürüye onu görmeye gittim. O kadar özlemiştim ki. Birkaç saatlik yürüyüşten sonra bitkin halde çiftliğe vardım. Soluk soluğa bir iskemleye oturdum. Büyükbabam hayretini gizleyerek annemin bilip bilmediğini sordu. "Hayır mı? Ya baban, o da bilmiyor mu?" Kaşlarını çattı. "İyi. Önce kasabaya dönecek ilk arabacıyla evine haber yollayacağız; sonra seninle konuşacağız."

Hava karardığında, dualar ve yemek bittikten sonra beni karşısına oturttu. "Benim gibi yap," dedi. "Ben Rabi'min önünde durduğumda peçemi kaldırır ve her şeyi anlatırım, içimi rahatlatır. Bana her şeyi anlat, sana iyi gelecektir." Beni küçük düşürmeden, azarlamadan evden kaçmamın nedenleri-

ni sordu. Ben de elimden geldiğince cevap verdim. "Seni çok özledim, Büyükbaba."

"Bu gerçek neden mi? Tek neden mi?"

"Evet, Büyükbaba tek neden."

"Öfkelendiğin için yapmadığından emin misin? Okulda biri sana hakaret mi etti? Evde azarlayan mı oldu? Babanla kavga etmiş olabilir misin?"

"Hayır, Büyükbaba. Sadece seni görmek istedim."

"O halde sorun yok, sevindim. Bazen ben de evden kaçardım ama ben genellikle gidip Rabi'yi bulurdum."

Ve çocukluğunu anlatırdı, o zaman bana böyle açıldığı için, açılacak kadar değer verdiği için gurur duyardım. Sadece sözlerini toplamak için evden kaçmış olduğumu hissettim.

O gece bana babasından söz etti. Babası yetmişinde kemana merak salmıştı. Her gece, ormandaki kulübesinde ders veren çingeneye gidiyordu. Cumartesi geceleri de çocuklarını, torunlarını etrafına toplayarak çingene şarkıları ve Hasidik şarkılar çalıyordu. Yirmi yıl kadar sonra ölüm döşeğinde kemanının da yanına gömülmesini vasiyet etti. "Bu şekilde," demişti, "oradaki yargıçlarım öfkelenecek olurlarsa kemanımla onları yatıştırabilirim."

Büyükbabama bakıyorum. Ellerine, dudaklarına, gözlerine bakıyorum ve gülen katillere bakıyorum. Hâlâ onları neyin güldürdüğünü bilemiyorum.

Anlatmayı en sevdiğim hikâyeler büyükbabamdan duyduklarımdır. Törelere olan sevgiyi, Yahudilere ve onların talihsiz çocuklarına olan tutkumu büyükbabama borçluyum. Ömründe hiç roman okumamış olan büyükbabamın varlığı, romanlarımda hissedilir. Benim ihtiyarlarımın yüzü çoğu za-

man ona benzer. Hepsi onun gibi şarkı söyler ve sözlerin sihiriyle kederleri dağıtırlar.

Yaşamı kolay olmadı. Gündüzleri zorlu bir çalışma, geceleri üzüntüler, ödenmesi gereken faturalar, görülecek hastalar. İlk karısı genç yaşta ölünce ona beslenmesi, eğitilmesi, geleceğe hazırlanması gereken bir ev dolusu çocuk kalmıştı. Hiç yakınmadan kaderini kabul etti. Birkaç yıl sonra tekrar evlendi. Onu tanıdığımda çocukları Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılmışlardı. Değişen, belirsiz sınırlar yüzünden ayrılmışlardı ve türlü dertleri vardı. Hepsinin de yardıma, onun yardımına gereksinmeleri oluyordu. Büyükbabam bir yolunu bularak bütün istekleri karşılıyordu. En sevdiği özdeyişi anımsıyorum: "Hayatı veren aynı zamanda geçimini de verir." Tanrı'ya olan inancı sarsılmamıştı, sarsılamazdı.

Bir Cuma gecesi babamla sofrada günün olaylarını konuşmaya başladılar. Durum kötüydü. Faşistler Budapeşte'yi almışlardı. Antisemit propagandalarla ülkeyi temizlemek için Yahudilere karşı önlemler alınması istenmekteydi. Her gün gökyüzü daha da kararıyordu. Babam, "Ve Tanrı?" diye sordu. Büyükbabam, "Ve insan?" diye cevap verdi. "Tanrı'nın bütün bunlara seyirci kalacağını sanıyor musun?"

Büyükbabam, "İşler kötüye gidince Tanrı'yı anımsıyorsun," diye azarladı. "İşler yolunda gittiğinde O'nu düşünüyor musun?" Bir sessizlik oldu. Sakalını sıvazlayarak devam etti. "Tanrı Tanrı'dır ve onun yolları bazen anlaşılmaz... ve böyle olması gerekiyor. O'nun her yaptığını anlasaydın, O asla olduğu gibi olamazdı ve sen de böyle olamazdın."

Birlikte geçirdiğimiz son Şabat'tı. Pazar sabahı köydeki evine döndü. Atlı arabasına binmeden bana doğru eğilip her zamanki yumuşaklığıyla kulağıma fısıldadı. "Sen Yahudisin.

Senin görevin Yahudi kalmaktır. Gerisi Tanrı'ya bağlıdır." Sonra her zaman yaptığı gibi ağlamamak için kendisine bakmamı emretti. İtaat ettim.

Bir daha da onu görmedim.

Onu şimdi görüyorum, görmeye de devam edeceğim. Kaşlarını, yüzündeki çizgileri görüyorum. Omuzları, kolları, onu hiç böyle dimdik görmemiştim. Birden soluğumu tutuyorum. Büyükbabamın tanımadığım, bilmediğim bir kılık giydiğini fark ediyorum: Şabat'ta giydiğinden çok daha zengin, çok daha güzel işlemeli bir kaftan. Yine de böyle bir kılığın varlığından haberdardım; Dodye Feig'in, sadece Maşiah geldiğinde, gidip karşılamak üzere giyeceğine yemin ettiği bir kılığı olduğuna dair söylentiler duymuştum. İşte şimdi burada onu giyiyor. Katiller bu yüzden mi gülüyorlar? Böyle katılarak gülmelerinin nedeni bu mu?

Büyükbabama bakıyorum ve bana, "Bana bak. O zaman ağlamazsın," demesinden korkuyorum. Kahkahalar atan adamların bana da gülmelerini istemiyorum.

PARŞÖMEN RULOLAR DA ÖLÜMLÜDÜR

Adam pek de rahatsız olmuşa benzemiyor ve, "Hayır, ben değilim," diyor. "Kimi aradığını bilemiyorum. Fakat o ben değilim. Beni rahat bırak. Yapacak işlerim var. Git buradan. Acele işim var. Karım neredeyse eve döner. O gelmeden git."

Yarı açık pencerelerden sokağın gürültüsünü duyuyoruz. Arabaların kornaları öfkeyle çalınıyor, ev kadınları bağırıyor, çocuklar oynuyorlar. Bir bebek ağlıyor ve yatıştıran da olmuyor.

Bütün masaya yayılmış parşömen ruloların önünde oturan adam, "Git," diyor. "Görmüyor musun sadece bir soferim[1]. Düzeltir, onarır ve yeniden yazarım. Oradaki silik kelimeyi, şuradaki çizik harfi düzeltir, yenilerim. Yaptığım ne çok özel, ne de çok önemli. Basit bir adamım. İlgini hakketmiyorum. Haydi git. Israr ediyorum."

(1) Tora'ları yazan kişi. (Ç.N)

Gözlerim rulolara takılıyor. Sararmış parşömen çatlamış, eziyet görmüş gibi duruyor. "Bunlar nereden?" diye soruyorum.

"Prag'dan. Orasını bilir misin? Ünlü Maharal'in kenti. Golem'in esrarlı kenti. Almanların işgal ettikleri bütün kentlerden, gettolardan aldıkları kutsal ruloları oraya yolladıklarını biliyor musun? Onlar Prag'ı Yahudisi olmayan bir Yahudi müzesine çevirmeyi planlıyorlardı."

Biri, üst kattaki bir odayı süpürüyor. Bebek ağlamaya devam ediyor.

Adam, bana bakmadan, "Neden kutsal rulolara saygısızlık ettiler," diye sorüyor. "İntikam almak için mi? Neyin intikamı? Bunları böyle görmek beni üzüyor. Onları kurtarmaya, hakettikleri sevgiyi geri vermeye çalışıyorum."

Erişebileceği yerde bir düzine tüy kalem ve bir hokka duruyor. Onu seyretmek büyük zevk verecek, ama varlığım rahatsız ediyor. Orada kaldığım sürece okumayacak, yazmayacak. Fakat gitmeyeceğim, öğrenmeden ayrılmayacağım.

"Benzerlik," diyorum, "şaşkınlık verici. Bu olağanüstü benzeşmeyi nasıl açıklıyorsunuz?"

Sert bir tavırla sözümü kesiyor. "Açıklanacak bir şey yok. *Orada*, bütün erkekler birbirine benziyordu. Aynı ekmeği yediler, kendilerini aynı işlerle öldürdüler ve aynı uykuyu uyudular. Sadece Tanrı bir ayırım yapabilir; ben yapamazdım."

Öne doğru eğilmiş, gözlerini benden kaçırıyor. Beni kırmaktan korkuyor. Bütün istediği yalnız kalmak. Rahatsız eden bir yabancıyım ve bunu hissetmemi sağlıyor. Yine de vazgeçemiyorum. Sezgime güveniyorum; ender olarak yanıltır.

"İşime engel oluyorsun," diyor.

Mekanik bir şekilde, tıpkı *orada* yaptığı gibi takkesini düzeltiyor. Ve tıpkı *orada* boşluğa baktığı gibi, parşömene bakıyor.

"Bana bir dostumu hatırlatıyorsunuz," diyorum. "Benim için çok değerliydi. Ona hayrandım. Ona büyük bir sevgi, sevecenlik duyardım..."

Bana doğru dönüyor ve bir an sessiz sedasız birbirimize bakıyoruz. Beni anımsıyor mu? Yoksa bir yanlış mı yaptım? O yassılmış burun, o kalın kaşlar, sık sık başındaki takkeye dokunuşu ve havayı koklayışı. Evet, bu adam o, öyle olduğundan eminim.

"Bir zamanlar seni düşündüğümde... özür dilerim onu düşündüğümde kendisinin beni kurtarabilecek, yaşama döndürebilecek biri olduğuna inanırdım... Bir tür Üstad, bir tür baba..."

Kasvetli kasvetli, "O ben değildim," diyor. "Üstad, öğrencileri olan biridir; benimse yok. Baba çocukları olan biridir; benimse yok. Belleğinin seni yanılttığını kaç kez söylemem gerekiyor? Belleğin seni yanıltıyor. Dikkat et yoksa kendini kaybedersin. Böylesi seni karanlıklara yuvarlar."

Sinirli ve düşmanca davranıyor ve üzülüyorum. Onu üzmek istemeyecek kadar çok severdim. Fakat o çabucak kendisini yatıştırıyor. "Bellek," diyor, "bazen kendisinin hayaller tarafından yutulmasına izin verir. İkisini de severim ama, ayrı ayrı." Bir kaleme uzanıyor, duraklıyor ve yerine bırakıyor. "Kişi belleğine fazla güvenmemeli; ona sadık olduğumuz oranda sadıktır ancak."

Son cümle yerimden zıplamama neden oluyor: Daha öncede duymuştum, uzun zaman önce. O zaman, "Anılar," diye ilave etmişti. "Bizim gerçek krallığımız anılardır."

Duyduğum gerilim artıyor. "Savaşta neredeydiniz?"

"Cehennemde. Bu kutsal rulolar gibi. Bunları inceleyenler gibi. Bunları kutsayanlar gibi."

Ayrıntıları istiyorum: Hangi esir kampında kalmış? Ne zamandan ne zamana?

Bitkin, cesaretini yitirmiş bir tavırla omuz silkiyor. "Bütün bunlardan söz etmenin ne yararı var? Hepsi çok uzakta. Başka bir dünyada, başka bir yaşamda." Doğrulup derin bir soluk alarak başını iki yana sallıyor. "Anılar," diyor. "Bizim gerçek krallığımız anılardır."

Sesinde değişiklik yok. Bezgin fakat sıcak: Kasvetli fakat davetkâr. Gözlerimi kapatarak kendimi, bizi, başka bir yaşamda değişmiş olarak görmeyi istiyorum. Cesaret edemiyorum. Ya gözlerimi açınca yok olursa?

Birden onu sorguya çekiyorum: "Doğru söyleyin, beni anımsıyor musunuz?"

"Çocukça bir soru, genç adam. Tabii ki seni anımsamıyorum."

Düş kırıklığına uğradığımı görüyor kuşkusuz. Emin olmamı istiyor. "Anılarımızla olan ilişkilerimiz hakkında gerçekten ne biliyoruz ki? Öylesine kişisel; tanımı olanaksızdırlar ki. Nerede daha gerçeğim: Kendi anılarımda mı yoksa seninkilerde mi? Nerede daha canlıyım?"

Artık bilemiyorum. Belki benimkilerde. Beni unutmuş, oysa ben onu hâlâ görebiliyorum: Sayesinde hayal kurabildiğim, dostum. Belirsizliğin ağırlığı çöktüğünde ve bekleyiş tehdide dönüştüğünde onun konuşmalarını dinlemeyi severdim. Dünyada otuz altı Adil Adam varsa kuşkusuz onlardan biriydi; sadece on kişi varsa, onlardan biriydi; sadece bir tek kişi varsa, bu adam oydu.

Sofer, sararmış bir parşömeni okşayarak, "Hayatım burada," diyor. "Tora, gerçek bellektir: Benim, bizim belleğimiz. Bu parşömenlere Beş Kitabı yazan selefim bir azizdi: İşine düşkün, tertipli, titizdi. Kopya ettiği sözcüklerin içinde yaşardı. Tanrı adını yazmadan önce eski Kabalacıların kural ve törelerine uygun şekilde vücudunu ve düşüncelerini temizlerdi. Ben de öyle. Daha doğrusu gayret ediyorum. Ne zaman hasar görmüş bir harfe, yaralanmış bir kelimeye rastlasam, onu gerçek ihtişamına kavuşturmadan önce, oruç tutup zihnimi yoğunlaştırıyorum. Benim kaderim burada, tıpkı bizler gibi insan nefretinin kurbanı olan bu yırtılmış Tora rulolarında ortaya çıkıyor. Sadece bu kitaplara bakarak ne denli ıstırap çektiklerini anlayabiliyorum. Ve o zaman büyük bir acıma duygusu benliğimi sarıyor. Onlara yardım için, onları teselli için her şeyi verebilirim."

Ve sonra bana başlangıçtan beri Yahudilerin Tora'ya besledikleri sevgiyi anlatmaya başlıyor. Biri bir ruloyu yere düşürecek olsa bütün toplum kefaretini ödermiş. Tora'nın varlığı kutsar, en soğuk kalbi bile ısıtır. Yahudiler onu asla terk etmez, ondan hiç ayrılmazlar. Bu rulolar bir cemaatin yaşamını vurgulayan, zenginleştiren olaylarla bağlantılıdırlar. İnsan onları büyük coşkuyla öper, onlarla dans eder, onlarla sohbet eder. İnsan onları onurlandırır ve korur. Onları açarken titrememek olanaksızdır; onları okurken tekrar çocuk olmamak imkânsızdır. Düşman da bütün bunları biliyordu. Zaten bu yüzden ruloları ayaklar altında ezdi, çamur ve kanların içinde sürükledi, savaş ve zafer ganimetleri gibi teşhir etti. Bir sofer, kurtardığı her harfle yaşayanları, sağ kalabilenleri iyileştirir.

Onu görmeye gitmemin nedeni buydu. Kimsesiz soferle yarı yanmış, bozulmuş rulolarını duymuştum. Ve onu hemen

tanımıştım. Kemikli yüzünü, düşük omuzlarını, uygun, yatıştırıcı, teselli edici sözleri bulan ve insanın derinliğine inen gözlerine dikkatle bakmıştım. Ve gözyaşlarını, en çok gözyaşlarını. Ağlarken görmek istiyordum, ancak o zaman emin olabilecektim. Ve inkârdan vazgeçecekti. Ancak o benim düşüncelerimi okumuş gibi konuyu değiştiriyor; bir sofer olarak işinden söz etmeye başlıyordu. Bundan kederle karışık bir gururla söz ediyordu.

"Tanrı bize bu sözleri Sina'da verdi," diyor. "Ben de bunları O'na eksiksiz geri vermeyi arzu ediyorum."

Onu o zamanki haliyle anımsıyorum: Mucizeler yaratan bir soytarı. Sesini hâlâ duyuyordum; ağlardı; tek ağlayan oydu. Geri kalanlarımız artık bunu yapamıyorduk. Açlığın kemirdiği, dumanların boğduğu esirler ölümü beklerken uyuşukluğa yakın bir bitkinlik içindeydiler. İlk gözyaşı, barajın açılmasına neden olup sonumuzu getirirdi. Bir tek o, sonuçlardan korkmuyordu. Onun ağlaması birlikte kaldığı esirleri sinirlendiriyor ve işkencecileri eğlendiriyordu; ne kadar hıçkırarak ağlarsa işkenceciler o kadar fazla gülüyorlardı. Bazen ona bir ekmek kabuğu atarak ödüllendiriyorlardı. O da hemen bu kabuğu başkalarıyla paylaşıyordu. Böylece zamanla gözyaşları herkesi memnun etmeye başladı. O gözyaşları onu da bizleri de korudu.

Gözlerimin önünde beliren bir hayal: Bir kış gecesi sıska, hasta bir erkek çocuk, baraka şefi Hans'ın öfkelenmesine neden oldu. Hain ve nefret dolu bir adam olan Hans, nedenini söylemeden kurbanlarını döverdi; niye yaptığını asla açıklamazdı. Kurbanları ölene kadar dövdüğünden de kuşku yoktu. Hans, çok inatçıydı ve işi sonuna kadar götürmeden bırakmazdı. Biz de biliyorduk, hasta çocuk da. Düşünmemeye ça-

lıştık. Gerçekleşmeden önce kaçınılmazı yaşamanın ne anlamı vardı? Her şeyi bırakıp, hiçlik içinde kaybolmak ve inen sopanın tok sesini duymamak çok daha iyiydi. Birden yakından biri hareket etti; soluklarımızı tuttuk. İntihara heveslenen o budala kimdi? Bu çılgınlık da neyin nesiydi? Hans, görev başındayken işine karışılmasına izin vermezdi. Fark edilmemek için ihtiyatlı davranılmalıydı. Dikkatini çekecek kadar aptal olan kimdi? Ölümü isteyen kimdi? Gölgesi arkasında ilerleyen soytarı, hâlâ kurbanını dövmekte olan canavarın önünde durdu. Soytarı durmuş Hans'a bakıyordu; sonra daha da yaklaşarak onu kendisine bakmaya zorladı. Her zaman olduğu gibi soytarı yine ağlıyordu ve her zamanki gibi, Hans kahkahalarla gülmeye başladı. Ve çocuk kurtuldu.

Bu adamda cesaret vardı. Arabulucu, koruyucu, melek ve lanetlenenlerin savunucusuydu. Gerçek bir Adil Adam, bir kurtarıcı. Canlı bir korkuluğa benzeyen adam gözle görünmeyen dev kuşları kovalar gibiydi. Kampın yollarında durmadan bir aşağı bir yukarı koşar ve ancak gücüne gerek duyulan yerlerde dururdu. O kamp görüntüsünün bir parçasıydı. Sabahları çalışmaya giderken ana kapının yakınında durmuş bizleri bakışlarıyla izlerken görürdük. Geceleri döndüğümüzde, gözlerimiz onu arar ve orada olduğu için kendisine teşekkür ederdi.

Saltanatı ne kadar sürdü? Anımsayamıyorum. Bir hafta mı? Bir ay mı? Olayları anımsıyorum, ama sürelerini değil. Ölümle avı arasına giren soytarıyı anımsıyorum; birden katilin önünde belirir ve hıçkıra hıçkıra onu güldürür ve cinayet ertelenirdi.

Sonbaharda, bir Pazar onunla barakada yalnızdım. Birkaç kaşık çorba ikram ederek babasından söz etti. "Babam iyi bir

adamdı, yürekli biriydi. Bratzlaver Rabi'sinin izleyicisiydi. Ömrünü dua ve meditasyonla geçirdi. Ustasının bir sözünü yinelemekten hoşlanırdı. 'Kırık bir kalp kadar bir bütün olamaz.' Çoğu zaman koluma girerek, 'Senin için ne isteyebilirim, oğlum?' derdi. Bilgi mi? Bilgiye susamak çok değerlidir ve ben zaten sana bunu telkin ettim. Zenginlik mi? Gerçek zenginliği sadece Tanrı verebilir. Huzuru da. Gerçeği de. Ve onun için senin nasıl sorulacağını bilmeni arzu ediyorum. Sana bir öğüt vereyim. Tanrı gözyaşlarını sever. Azizlerimiz cennetin bütün kapıları kapalı olduğunda bile gözyaşı kapısının açık kaldığını söylerler. Senin için ne mi istiyorum? Nasıl ağlanması gerektiğini bilmeni. Yeremya gibi ve hatta ondan daha iyi. Atalarımız gibi ve onlardan da iyi!.. Bir Bratzlaver Hasidi olan babam da benim için bunu dilemişti. Ve görüyor musun? Babamın dileği kabul edildi."

Onu ağlarken görmek için neler vermezdim.

Kilitte bir anahtar dönüyor. Kapı gıcırdıyor ve açılıyor. Bir kadın beliriyor; soluk soluğa. "Neden ışıkları yakmıyorsun, İssahar?" Söylenerek devam ediyor, "Daima karanlıktasın. Hep karanlıkta." Işığı yakınca beni görüyor. Şaşkınlığından elindeki çantayı düşürecek gibi oluyor. "Bu da kim? Bir ziyaretçi mi? Sonunda bir ziyaretçi mi? Sana ne oluyor, İssahar? Hasta mısın? Ya siz, doktor musunuz? Sizi kim gönderdi? Kim çağırdı?"

İssahar, yerinden kalkmıyor. Ayağa kalkıyorum. Kadın, karşımızda durarak beni düşmanlıkla karışık bir merakla süzüyor. "Öyle mi? İyi bildim değil mi? Siz doktorsunuz."

"Hayır."

"Öyleyse kimsiniz? Kim olabilirsiniz? Kocamdan ne istiyorsunuz?"

"Hiçbir şey," diyorum. "Kocanızı çok uzun zaman önce tanıdım. Bir dost, eski bir dost."

Eğilerek dikkatle beni yakından inceliyor. "Zavallı bayım, sanırım doktora gereksinimi olan sizsiniz. Kocamın hiç dostu yoktur. Ne burada, ne de başka bir yerde. Otuz yıldır evliyiz ve şimdiye kadar bir tek arkadaşıyla karşılaşmadım. Nedeni var: Hiç arkadaşı yoktur. Size söylüyor ve biliyorum. O kimseyle konuşmaz ve kimse de onunla konuşmaz. Çocukları rahatsız etmemek için, anlıyor musunuz? Yazın bile burada karanlıkta, hep karanlıkta, parşömen rulolarla başbaşa kalır, başkasının kısa süre içinde halledip teslim edeceği bir işi bitiremeden... Çocuklar bile ondan hızlıdırlar... İssahar, bu bey kim? Gerçekten bir dost mu?"

'Evet' veya 'hayır' neyi değiştirir, der gibi başını sallıyor.

"Dinle İssahar, o dostunsa neden kendisini bu kadar uzun süre benden sakladın? Ve siz bayım, sizinle ilk defa karşılaşıyor olmamı nasıl açıklarsınız?"

Kadın, bize öfkeyle bakıyor; kendini kandırılmış, ihanete uğramış hissediyor.

Ona komplo kurduk; Onu dışlayıp reddettik.

"Durumu izah etmenizi bekliyorum! Buna hakkım var. İssahar! O dostunsa bunca zaman onu benden gizlediğin için suçlusun. Dostun değilse neden yalan söylüyor?"

İssahar, çok uzaklarda gibi, kaderine razı olur gibi susuyor. Bana gelince bu aile kavgasında nasıl bir tavır almam gerektiğini bilemiyorum. Kadın edepsiz. Hemen fark ediliyor. Ufak tefek, zayıf, sansar gibi. Hem öfkeli hem de öfkelendirici. Bağa çerçeveli gözlüğün arkasındaki gözler delici bakışlı. Ucuz bir peruk, ince dudaklar, çirkin bir gülümseme.

"Haydi İssahar? Kararını ver. Bu dost kim? Ne zamandan beri tanıyorsun? Onun gibi daha kaç dostun var? Hem neden doktormuş gibi davrandı? Nerede tanıştınız? Yanında olup sana yardım etmediğim, seni korumadığım zamanlar ne yapıyorsun? Sabahtan akşama kadar çalışıyorum. Senin için kendimi feda ediyorum. Ve sen insanları görüyor, dostlarla gizli bir yaşam sürüyorsun... Ödülüm bu mu?"

Gitgide öfkesi artıyor ve patlıyor. Bağırıyor, boğulacak gibi oluyor. Öfkesi onu çıldırtıyor ve şiddete başvuracak hale getiriyor. Neredeyse ikimizin üstüne atlayacak.

"Sakin ol," diyor, İssahar. "Bu beyin kim olduğunu bilmiyorum. Kendisi benimle çok uzun zaman önce tanıştığını iddia ediyor; yanılıyor. Bir *Sefer Tora* satın almaya geldi ve birden beni bir arkadaşına, ölmüş bir arkadaşına benzetti. Işık yanılttı veya belleğinin bir oyunu. Ona aldırma."

"Ölmüş bir dost, diyorsun. Ya o çocuklarımızdan biriyse?"

"Hangi çocuklar?" diye soruyorum.

İssahar, "Anlayamazsın," diye cevap veriyor.

Kadın, sakinleşir gibi oluyor. Yüzünü buruşturarak, "Anlıyorum," diyor. "Anlıyorum... Anlıyorum."

Elindeki çantayı bir iskemleye koyup içindeki yiyecekleri çıkartıyor ve odanın mutfak görevi yapan bir köşesine yığıyor. Onu yakından inceliyorum: Ellilerinde, belki daha yaşlı. Kendini veya başkalarını sevmekten aciz, susmasını, dinlenmesini, yaşamasını bilemeyen biri. Birden ona acıyorum. Dostum İssahar. Bu kadın da dostum İssahar'ın karısı. Acaba hiç konuşurlar mı, birlikte planlar yaparlar mı? Nerede ve nasıl karşılaşmışlar? Bu soruları yüksek sesle sorduğumu fark ederek şaşırıyorum. Kadının bana cevap verdiğini duyunca şaşkınlığım büyük bir hayrete dönüşüyor.

"Demek, sizi ilgilendiriyoruz? Neden?"

"Patavatsızlığımı hoş görün."

"Bana cevap vermediniz. Ben... O... Sizi ilgilendiriyoruz? Neden? Ya siz onun dostusunuz ve bu durumda başımıza gelenleri biliyorsunuz ya da dostu değilsiniz ve bu durumda tutumunuz kuşku veriyor."

Sinirleniyorum; ne diyeceğimi bilemiyorum. Bir hikâye uyduruyorum. "İssahar'ı görmeyeli yıllar var..." Adının İssahar olduğunu bile bilmiyordum.

"Ne? Ve onun dostuydunuz. Siz pis bir yalancısınız, efendim!"

"Hayır."

"Öyleyse hastasınız. Gidip bir doktora görünün."

"Bunu yapacağım."

"Söz veriyor musunuz?"

"Söz veriyorum."

"Yarın mı?"

"Yarın."

"Neden bugün değil?"

"Yorgunum."

"Tamam! İşte insan bu durumda gidip bir doktora görünür!"

"Pekâlâ. Bu gece giderim."

Sonunda tatmin oluyor. "Böyle yumuşak başlı olduğunuz için, size nazik davranmaya karar verdim. Neyi bilmek istiyorsanız, sorun."

"Unuttum, hanımefendi."

"Bu ciddi, çok ciddi... Gerçek bir uzmana gereksinmeniz var. Ama ben buradan pek de uzakta olmayan birini tanıyorum. Zengin olduğunuzu umarım; çünkü çok pahalıdır."

"Zengin değilim."

"A! İşte yine yalan söylüyorsunuz! Zengin değilseniz bir *Sefer Tora*'yı nasıl satın almayı umuyordunuz?"

Kadın, odada dolaşıyor, iskemlelere çarpıyor, beni itiyor ve bu arada da durmadan konuşuyor. "Öte yandan zenginseniz armağanlar nerede? Bildiğim kadarıyla dostlar boş elle ziyarete gelmezler! Nezaketiniz nerede kaldı, efendim?"

İssahar, "bilmiyordu," diyor. "Buraya geldiğinde soferin... yani benim, dostu olduğumu bilmiyordu."

"Demek arkadaşın olduğunu itiraf ediyorsun!"

"Sana durumu açıklamaya çalışıyorum..."

"Sus İssahar. Sonunda kafamı iyice karıştıracaksın."

Birden havası değişiyor. "Yiyecek bir şey ister misiniz? İçecek? Size çay yapayım."

"Hayır, teşekkür ederim."

"İssahar, ona reddetmenin hoş olmadığını söyle."

"Gerçekten... bir şey istemiyorum."

"İssahar! Çocukları düşün. Biz bir örnek oluşturmalıyız!"

İssahar, "lütfen," diyor, "bir şey al."

Karısı çaydanlığı getiriyor. Dolaşmasını ve söylenmesini kesmeden bulduğu fincanları önümüze doğru itiyor. "Sakın hayır demeyin, efendim. Çocuklarım, beni mutlu etmek istiyorsanız, 'Hayır' dememeniz gerektiğini size söyleyeceklerdir. Ve beni hoşnut etmezseniz ondan veya benden bir şey alamazsınız."

"Ben sizden bir şey istemiyorum."

"Sadece ondan ha? Siz ruloları, o ruloları istiyorsunuz. Bunları düzelten ve onaran o olduğu için ruloları ondan istiyorsunuz. Ama onları satan, benim! Bunu bilmiyordunuz değil mi? Benden bir şey istediğinize göre, memnun etmeniz ge-

reken benim, efendim... Ne hayat. Herkes herkesten bir şeyler istiyor. Bir şey almak maksadıyla bizi görmeye geldiniz. Zamanımızı, ilgimizi, işimizi, sevgimizi, geçmişimizi istiyorsunuz. İnkâr etmeyin, yararı olmaz. Fakat, kişi almadan önce vermeyi bilmeli, efendim. İnsan, 'Evet' demeli efendim. Kişi 'Evet' diye bağırmalı, kişi 'Evet' derken verir."

Kadın nutuk atarken, kocası onu dinlermiş gibi bakıyor. İnsanın ne zaman dinlediğini ve ne zaman dinler gibi davrandığını bilirim. İssahar dinler gibi yapıyor.

Kadın, "İssahar'a bakın," diyor. "Ona bakmanızı söylüyorum."

Etrafımda uzun süredir dönüp durduğu için sersemlemiş durumdayım.

"Onu görüyor musunuz? O asla 'Hayır' demez. Otuz yıl önce ona evlenme teklif ettim: 'Hayır' demedi. Çocuklarım olsun istedim. Budalaca, bir ev dolusu çocuk düşledim, oysa o, çocuklarla dolu bir dünya düşledi. Aynıları değil, efendim, aynıları değil. Benimkiler sağlıklı ve canlıydılar; onunkiler biçimsiz ve berbattılar. Anlayacağınız ben ona kendiminkileri verdim ve o da bana kendininkileri verdi. Ve karanlıkta, daima karanlıkta kutsal ruloların yanmış harfleri arasında birlikte oynamalarını seyrederiz; Tora'nın güzel hikâyelerini ezberden okumalarını dinleriz; güldüklerini duyarız. Kahkahalarını duymak ister misiniz, efendim?"

Birden ışığı kapatıyor. Ani hareket soluğumu kesiyor; damarlarımda dondurucu bir acı hissediyorum.

Kadın, özür diler gibi, "Burası bize biraz dar," diyor. "Bizimle sıkılmamalısınız, zengin değiliz. Fakat çocuklar bizi seviyor, çünkü, biz onları seviyoruz. Başka kimse sevmiyor. Bu yüzden buraya gelip oynuyorlar. Burada çalışıyor ve parşö-

menlerin içinde gizleniyorlar. Onları duyuyor musunuz? Şşşş! Bir şey söylemeyin, korkutursunuz. Hey, çocuklar dikkatli olun! O parşömen hem çok nazik hem de hasta. Beni duydunuz mu? Dikkatli olun!"

Çok karanlık; bir şey göremiyorum. Kımıldamaya veya soluk almaya cesaret edemiyorum. İkisi de deli olmalı. Burada kalırsam onlar gibi delireceğim. Kendimi kurtarmak istiyorum; kapının yolunu unutmuşum. Bir iskemleye takılıp düşmekten, kadına veya kocasına çarpmaktan yahut içinde çocuklar olan parşömeni yere düşürmekten korkuyorum. Pencere sağımda kalıyor, biraz daha açacağım. Dışarı mı atlasam? Hiç olmazsa biraz temiz hava almalıyım. Burası sıcak ve boğuluyorum.

Kadın, sevecenlikle, "Gelin çocuklar," diyor. "İssahar'ın bir dostu sizinle tanışmak istiyor. Gelin, tanışın. Korkmayın, efendim; ısırmazlar. Yahudi çocukları naziktir. Kimseye zarar vermezler. Ölmüş Yahudi çocukları, parşömenden sığınakları içinde ne kadar da nazikler..."

Bakışlarımı indiriyorum, gözkapaklarım ağırlaşıyor; ellerimle kulaklarımı tıkıyorum. Gözlerimin önünde bir görüntü adeta patlıyor. İssahar, *orada* 'seçilen' çocuklarla. Soytarı son gecelerinde birlikte olmak için izin istemişti. Onlara hikâyeler anlatmış ve neşelenmeleri için ağlamıştı, fakat sadece onları ağlatabilmişti; birlikte şafak sökene kadar ağlamışlardı. Sonra İssahar, ölüme giderlerken onlara eşlik etmişti. Sonunda avluya geri döndüğünde onu gören muhafızlar katıla katıla gülmeye başlamışlardı. Ve o gece soytarı bana fısıldamıştı: "Bellek sadece bir krallık değil, aynı zamanda bir mezarlıktır."

"Gitmem gerekiyor!" diye bağırıyorum. "Lütfen ışıkları yakın. Size yalvarırım. Işıkları yakın!"

Kapı nerede? Çıkış nerede? Paniğe kapılıyorum. Burada kimden yardım isteyebilirim?

Kadın el çırparak, "Çocukları sevmiyor musunuz, efendim?" diyor. "Onlar çok iyi, çok terbiyeli. Onları dinleyin. Tanrı'nın kendilerine söylediklerini yineliyorlar. Onlar Tanrı'nın belleğidir."

Kadın ışıkları yakıyor. Korkunç halde olmalıyım, çünkü kadın pis pis sırıtıyor.

İssahar'ın rengi solmuş. Kendisini o uyuşukluktan sıyırarak ayağa kalkıyor. Başına vidalamak ister gibi takkesine dokunuyor. "Sizi kapıya kadar geçireyim."

Koridorda durarak elini uzatıyor. "Onun hakkında hüküm vermeyin. Ben yırtık rulolarımla, o da kendininkilerle yaşıyor. Böyle yaşamanın mümkün olduğunu anlamıyorsunuz! Ben de öyle. O da öyle."

Aralık kapıdan karısına bakıyorum. Dirseklerini masaya dayamış. Uyur gibi gözüküyor.

Sofer, "Söylenemeyen, söylenmemesi gereken sözler vardır," diyor. "Karım sabahtan akşama kadar bunları duyduğu için hasta ve ben de onları gördüğüm için öyleyim. Karım bunları gecenin geç saatlerine kadar duyuyor; bunlar onun ruhunu ve mantığını harap etti. Zavallı kadın, ağlıyor. Ağlamaktan başka yapabileceği bir şey yok."

Elim onun avucunun içinde; sıcaklığı vücuduma yayılıyor. Elimi çekmeye cesaret edemiyorum.

Sofer, "Zavallı kadın," diyor. "Gözyaşlarının, Tanrı'nın merhametinden ziyade, katilleri ve canileri etkilediğini bilmiyor."

Elimi bırakıyor. Ve odasına dönüyor. Bana gelince, uzun süre o sürgülü kapının önünde öylece duruyorum.

MEZARLIKTAKİ TÖVBEKÂR

Oradaki adamı görüyor musunuz? Evet, cenaze alayını biraz geriden izleyen o uzun boylu, sakallı adam. Ona bakın, dikkatli bakın çünkü bunu hakediyor. Burada yani Galile'de pitoresk, tuhaf veya deli olduğu anlaşılan tiplere rastlarsınız. Ama o hepsinden baskın çıkıyor ve bunu size anlatacak olan da benim. Anısı kutsal Üstadımız Rabi Mendel'in en eski öğrencisi Joseph'in oğlu Schmuel'im ben. İnsanlar o adamın düşüncelerini okuyabilselerdi korkuyla uzaklaşırlardı. Ve tiksinirlerdi. Biliyorum.

Ona bakın. Gözlerini yere dikmiş, sessiz sedasız ölen adamın aile ve arkadaşlarının arkasında yürüyor. Onları yakından uzaktan tanımıyor, hatta adlarını bile bilmiyor. Bakın dudakları kımıldıyor; dua edermiş gibi, ama onu kimse duymuyor. Bu bir dua değil bir lanet de olabilir. Kendini lanetliyor.

Kafanızı kurcalıyor değil mi? Sırtında siyah kaftanı, başında siyah fötr şapkasıyla karanlık düşüncelere dalmış. O

utsal kardeşlik olan *Hevra Kadişa*'dan değil. Bir sinagog görevlisi veya bir mezar kazıcısı da değil. O halde, mezarlık yolunda ne yaptığını sorabilirsiniz? Size cevap vereceğim –çünkü gerçek bu. O adam daima orada; daima mezarlık yolundadır. Nedenini bilmek istiyor musunuz? Neyse bu tamamen farklı bir hikâye. Ve ne hikâye! Sadece bunu düşünmek bile kanımın beynime sıçramasına neden oluyor. Gençliğimi anımsatan bir nefreti, korkunç bir öfkeyi yeniden hissediyorum.

İzin verirseniz oturalım dostum. Yaşım nedeniyle çabuk yoruluyorum. Temiz dağ havasını içime çekmeme izin verin. Eliya'nın peygamberler okulunu burada kurmuş olduğunu biliyor musunuz? Orada, solunuzda, Safed'i görebilirsiniz; büyük Kabalist Haham İsaac Luria ve genç öğrencileri orada yürüyüşe çıkarlardı. Bir Cuma öğleden sonra, gözlerinizi kapatıp dikkatle dinlerseniz, yüzyılları birleştiren şarkılarını duyabilirsiniz.

Çok sıcak. Denizden esen rüzgâr mı yoksa çöl rüzgârı mı? Hangisi olduğunu unuttum. Sanırım yaşlanıyorum. Bir içki içelim. Zihni canlandırır. Ve anıları ortaya çıkartır. Ve bende pek çok anı var. Aslını ararsanız, bizim Rabi, melankolik bir havaya girdiğinde –aslında birkaç kez oldu, sakın söylemeyin– hikâyeler anlatmam için beni çağırtırdı. Gözlerini kapatıp beni dinler ve anlatmamı emrettiği hikâyeler hep aynıları olduğu halde kısa süre içinde ya gülümser ya hıçkırırdı.

Fakat bütün bunlar geçmişte kaldı. Haydi içelim, dostum. Sağlığınıza. Yaşama, dostum. Bir Hasid asla yalnız içmez. Bir Hasid hiçbir zaman yalnız değildir. Ve oradaki uğursuz tip bir Hasid değil, bir sahtekâr. Tanrı bu kötülüğümü affetsin.

İlk kez Bnei Brak'da ortaya çıkışını anımsıyorum. Orasını bilir misiniz? İnsan orasını Kutsal Topraklara yerleştirilmiş

Komintza sanabilir. Yalnız binalar daha yüksek ve odalar daha güneşlidir. Ve çocuklar karınları acıktığında yemek yerler. Anneler de mutfaklarda daha az çalışırlar. Ve insanlarımız kendi aralarında yaşarlar. Polisler Yahudidir. Hırsızlar da öyle. Suç işleyenler de öyle tabii. Şabat'ta çalışmayı veya asansörü onarmayı kabul edecek Yahudi olmayan birini bulmak için Ramat Gan'a kadar gitmek gerekir. Yalnız orada Yahudi olmayanların hepsi elçi veya konsolostur. Onlar da Şabat'ta çalışmazlar.

Neyse bir gün o küçük adam Bnei Brak'da aramızda belirdi. Kalabalık, hayli sıcak antrede belirmesi heyecan yarattı. Adam sağına soluna bakmadan oturduğum masaya yaklaştı ve uygun olmayan bir tavırla Rabi'mi hemen görmek istediğini söyledi. "Hemen," diye yineledi.

Bana gelince ağzımı açıp "Hayır" demeye bile tenezzül etmedim. Havadaki parmağım uzak bir köşedeki bir iskemleyi işaret etti. Neticede Rabi, durup dururken öyle herkesi kabul etmezdi. Bunu isteyenin önce gelip listeme adını yazdırması, kendisini tanıtması, biraz konuşması ve sırasını beklemesi gerekirdi. Bu yabancı kendisini kim sanıyordu? Nerede olduğunu zannediyordu. Pazar yerinde mi?

Tek gözlü Mehel, dayanamayarak ona takıldı. "Duydun mu? İçeriye girmek istiyor. Hem de izninizle hemen. Yoksa sen Eliyahu Anavi misin?"

Mehel'in sözleri her zaman olduğu gibi gülüşmelere yol açtı. Mehel'in sipsivri bir dili vardı. Sözleri kırbaç etkisi yapardı.

Fakat yabancı soğukkanlılığını yitirmedi. Ellerini ceplerine sokarak gülen adamı soğuk soğuk süzdü. "Demek durum

böyle. Rabi'ni görebilmek için insanın bir peygamber olması gerekiyor ha?"

Ne kadar küstah biriydi. Kavgacı. Kendini beğenmiş. İnsan tanımadığı kimselerle böyle konuşmazdı. Ona haddini bildirmek benim görevimdi. "Herhangi biri Rabi'yi görebilir. Fakat sadece Eliyahu Anavi kuyruğa girmez."

Bunu size söylemeyi unuttum. Anlayacağınız o sıralar gabaydım. Yani Üstadım için özel sekreterlik dediğiniz görevi yapıyordum. İyilik veya lütuf isteyenlerin önce beni görmesi gerekiyordu. Yani kapıyı koruyan bendim.

Yabancı, "Bekleyeceğim," dedi.

"Çok uzun bir bekleyiş olabilir. Senden önce ne kadar çok insan olduğunu görüyorsun. Yarın gel, başka bir gün gel."

"Hayır," dedi.

Damarıma basmak istiyordu, açıkça belliydi. Ne sinir bozucu bir küçük adamdı. Onu başımdan atmak için çare aradım. Kendi kendime, "Bir olay çıkartırsa dua kitabının altındaki düğmeye basmam yeterli," dedim. "O zaman yandaki öğrenciler işin icabına bakarlar. Ona saygıyı öğretirler. Gene de, adil davranıp, durumunun acil olup olmadığını öğrenmeliyim."

"Acele ediyorsunuz. Neden? Hasta biri mi var? Karınız mı? Kızınız mı?"

"Yalnız yaşıyorum."

"Yakın bir akraba? Veya belki kendin?"

"Kendimi çok iyi hissediyorum."

"Öyleyse neden bu kadar acele?"

Açıklamayı reddetti. Sadece Rabi'mle kendisini ilgilendirdiğini söyledi. Birbirlerini tanıdıklarını ima etti. Bunu acayip buldum. Rabi'me çok yakın olduğum için samimi olduğu

kimseleri de tanıyordum. Onların mektuplarını okuyup mesajlarını naklediyordum. Gene de, emin olmak en doğrusuydu.

"Nereden geliyorsunuz? Hangi ülkeden? Hangi kentten? Kimin öğrencisi, izleyicisiydiniz?"

Yüzünü buruşturarak, "Önemi yok," dedi. "Üstadın geçmişimi iyi bilir. Bunu açıklamak isteyip istemediğine kendisi karar versin."

Merakımı uyandırmaya başlamıştı. Bana tuhaf şekilde aşina gelmeye başladığı için merakım artıyordu. Gözlerinde iç ürperten kötü bir pırıltı vardı. Sesi sert ve küstahtı. Uzun lafın kısası içimde yeni olmayan bir düşmanlığı uyandırdığını belirtmeliyim. Şeytanın elçisi. "Öyle olmalı," diye düşündüm. "Şeytana karşı başarılı bir savaş veren Rabi'den intikam almaya geldi. Fakat kim olduğunu nasıl anlamalı? Sinsi biri olduğundan kuşku yok. Sorgulamaya devam edeyim; er geç kendini ele verecektir."

"Şimdiye kadar kimsenin seni buralarda görmediğini söylemeliyim."

"Asla."

"Başka bir kentte yaşadığınızdan kuşku yok. Kudüs'te mi?"

"Oraya hiç ayak basmadım."

"Hayfa?"

"Orasını bilmem."

"Natanya?"

"Hiç duymadım."

"Bnei Brak'da yaşadığını söyleme sakın. Bir duada, bir bayramda fark ederdik..."

Öfkelenmeye başlamıştı. "Bu oyunu kes. Hiçbir yerde yaşamıyorum."

Hatasını fark etti. Ses tonunu ve tavrını değiştirmezse Rabi tarafından kabul edilmeden çok önce Maşiah'ı görecekti.

Daha dostça bir tavırla, "Dinle," dedi. "Bu ülkeye yeni geldim. Komintza'dan çıkıp geldim. Daha bavullarımı bile açamadım; vaktim var. Önce Rabi'ni görmeliyim. Ona anlatacaklarım var."

Birden herkes etrafımıza toplandı. Herkes ona bakmak, tanışmak istiyordu. Çok, çok uzaktan gelen, özel ilgi görmeyi hakederdi. Nelere katlandığını kim bilebilirdi? Ona başka gözlerle baktık. Acıyarak, sevecenlikle baktık. Komintza'dan doğru buraya gelmişti! Komintza'da hâlâ Hasid kalmış mıydı? Yeşiva hâlâ duruyor muydu? Ve Yahudilerin bölgesini kimler işgal etmişti? Oda hızla doluyordu. Öğrenciler Talmud'la ilgili şarkıları kestiler. Çocuklar avludaki oyunlarından vazgeçtiler. Caddenin karşısında oturan yüzbaşı yemeğini yarım bırakıp sofradan kalktı. Herkes haberleri duymak istiyordu. Yabancı artık bir yabancı değildi; O bizden biri, görevden dönen bir haberciydi.

Adam, "Şimdi anlıyor musun?" dedi. "Rabi'ne anlatacaklarım var. "

Tek gözlü Mehel, "Bizim de, bizim de," diye mırıldandı. "Neden insan Rabi Mendel'e gelir. Onu dinlemek için mi? Hayır, onunla konuşmak için. Dinleyen odur. Kimse onun gibi iyi dinleyemez."

Komintzalı Hasid, "Öyle olduğunu umarım," dedi.

Tek Gözlü Mehel, "Hepimizin ona anlatacakları var," diye devam etti. "Fakat hepsi aynı değil."

Mehel, gevezelik etmek için kötü bir an seçmişti. Kendisine bunu anlattılar. İnsanlar onu değil, yabancıyı dinlemek isti-

yorlardı. Adamı soru yağmuruna tuttular, fakat cevap vermedi. Önce Rabi'yle konuşması gerekiyordu. Israr ettiler. Boşuna. Bu adamda beni rahatsız eden bir şey vardı ne olduğunu bilemiyordum. Aldırmamayı uygun bularak, onu ilk içeriye girecekler arasına katmaya karar verdim. O sırada Rabi dinleniyordu. Kapısını sadece *Minha* için açardı. Yabancı onu akşamın erken saatlerinde görecekti. Kalemimi alarak adını sordum.

"Rivka'nın oğlu Avigdor."

"Demek Komintza'da yaşadın?"

"Evet ama Hotin'de doğmuşum. Bana Hotinli Avigdor derlerdi."

Yazmaya başladım. Komintza'dan gelen Rivka'nın oğlu Avigdor, Komintzalı Avigdor, Hotinli Avigdor. Bu adı okurken gözlerim bulutlandı. Göğsümde şiddetli bir acı duydum. Benliğimin derinliklerinden yükselen korkunç öfke beni etkisine almıştı. "Sen! Sen buradasın!"

Kalem, kâğıtlar, kitaplar: Hepsini yere attım. Yabancıyı kaftanının yakasından tuttum. Onu silkeledim, tokatladım, kapıya doğru ittim. "Dinden dönmüş alçak! Yahudi düşmanı! Hain!"

Bir saniye bile geçmeden komşular ve komşuların komşuları koşa koşa gelip yanlardaki odalara doldular. Bakkalın müşterileri de oradaydı. Çocuklar da öyle. Ve onların arkadaşları. Kimse olayı kaçırmak istemiyordu. Merdivenler bile meraklılarla dolmuştu.

İnsanlar beni sakinleştirmeye çalışıyorlardı. Bir bardak su uzattılar ve bunu hemen döktüm. Aklımı kaçırdığım belliydi. Yüzbaşı tabancasının kılıfını açtı ama havaya ateş etmedi. Bağırıp haykırıyordum. Ağzımdan köpükler saçılıyordu. Bu şid-

detli öfkeyle kutsal bir toplumda ve üstelik Kutsal Topraklarda yüzünü göstermeye cesaret eden haine tekrar tekrar vuruyor, onu tokatlıyor cezalandırıyordum. Haykırmam bütün kenti ayağa kaldırdı.

"Hotinli Avigdor... Sana lanet olsun... Adına da sonsuza kadar lanet olsun... Varlığın bu yeri kirletiyor. ...Soluğun zehir senin... Defol... Buradan defolup git..."

Aslında, ona fazla zarar verecek durumda değildim. Bir kere benden daha uzun boylu ve daha güçlüydü. İkincisi, insanlar beni yakalamış geri çekiyorlardı.

Bu gürültüde, kimse kapı ağzında hareketsiz duran Rabi'yi haber vermedi. Susabilmem için koluma dokunması gerekti.

"Schmuel, Schmuel, zavallı dostum. Bu yaşında izleyenlerime hakaret etmeye başladın!"

Hepsi bu kadar. Kendimi toplamama yetti. Rabi'nin bir sözü, bir bakışı ve ben artık o adam değildim. Utançla başımı önüme eğdim. "O burada Rabi. Avigdor, Hotinli Avigdor aramızda."

"Öyle mi?" Rabi Mendel'in sesinde hafif bir alay vardı. "Eh, buraya gelebilmesi epey zamanını aldı."

Ustamızın yanında insan ilişkileri değişiverdi. Kinler, suçlamalar, kavgalar unutuldu. Onun gücü böyleydi. Ama siz onu tanımadınız. Ne yazık. Sizi çok etkilerdi. Fiziğiyle de etkilerdi. Kişiliğinden yayılan güç bütün engelleri yok ederdi. Cennette ve yeryüzünde emirlerine itaat edilmesine alışmış olan Rabi, başkalarına da kendisine de hâkimdi. Size dokunduğu zaman, canlandığınızı, kendinizi bulduğunuzu hissederdiniz. Biraz önce yalanlar arasında boğulurken birden ruhunuz canlanıp şarkı söylemeye başlar ve birden açılıp baş döndürücü yüksekliklere çıkardı. Onu tanıyamamış olduğunuz için size acıyo-

rum. Ancak... o sefer beni her zamanki gibi etkilemedi. O haine duyduğum öfke azalmadı. Sadece bunu kontrol edebiliyordum.

Rabi Mendel, "Nerede o?" diye sordu.

Beni yolundan çekti ve herkes gayri ihtiyarı geriledi. Rabi ve lanetli ziyaretçisi, dışında kaldığımız bir yüzleşmeye girişmişlerdi. Hotinli Avigdor'a baktım: Rengi solmuş, kasları gerilmişti ve sinirden titriyordu. Sonra Rabi'ye baktım. Düşünceliydi ve asaleti belli oluyordu. Uzun süre birbirlerine baktılar ve o anda düşüncelerini okumak istedim veya en azından Üstadımınkileri bilmeyi arzu ettim. Fakat ben Joseph'in oğlu Schmuel, basit bir Hasid nasıl böyle haddim olmayan bir yere uzanmaya kalkışıyordum? Kendi kendime, "Bir gün Maşiah'la Şeytan da birbirleriyle böyle karşılıklı gelecekler," dedim. "Buna tanık olanlar da şimdi hissettiklerimi hissedecekler."

Rabi Mendel, her zamanki yumuşaklığıyla, "Gel," dedi.

Topuklarının üstünde dönerek özel çalışma odasına gitti. O, dinden çıkma hain de peşinden gitti. Biri diğeri kadar esrarlıydı.

Anımsıyorum, dostum.

Vatanımda yani Karpatlar'da Hotinli Avigdor hakkında sayısız hikâyeler anlatılırdı. Fakat bunlar sadece fısıldanırdı. Çekinerek, utançla anlatılırdı. Onun kendinden olanları inkâr ederek *karşı tarafa* geçmesinin nedenini anlamaz, anlayamazdık. Buna bir dibuk, yani kötü ruh mu neden olmuştu? Ancak böyle büyülenmiş biri açıklanamayacak şekilde aile, dost ve halkıyla olan bağlarını koparabilirdi.

Kış geceleri Yeşiva ve kulübelerde son söylentiler kulaktan kulağa yayılırdı. Bilmem kim onu bir kabarede görmüştü.

Etrafında dansöz kızlar vardı. Başka biri valinin ve bir diğeri de rahibin evinde görmüştü. İşini geliştiriyordu.

İnsanlar anne ve babasına, artık oğullarını ölü sayan zavallı anne ve babasına acıyorlardı. Üstlerini başlarını yırtıp yas tutuyorlardı ve sadece büyük bayramlarda insan içine çıkıyorlardı. Annesi ağlamaktan kör olmuştu.

İnsanlar nişanlısına acıyorlardı. Kızı hatırlıyorum: Nazik ve içine kapanıktı. Kızı düğüne bir hafta kala terk etmişti. Kız da çıldırmıştı. Köyün hahamı olan babası da bir ay sonra ölmüştü.

Hayır, kimse anlayamıyordu. Dindar, inançlı, derslerine çok çalışan Avigdor'a evde saygı ve sevgi gösterilmişti. Şabat duasını o yönetirdi; bayramlarda konuşmalar yapardı. Kısacası, başarılı olmak için her şeyi vardı. Hangi pis, kötü güç kendinden olanlara karşı cephe aldırmıştı? Neden? Neden? Haftalarca tek duyulan söz buydu.

Aslında, bize yük getirmişti. İftiralar, yalanlar, suçlamalar her gün yağmur gibi üstümüze yağıyordu. Hıristiyan inancına geçtiğine göre neden bir manastıra çekilmiyordu? İşte bir niçin daha. Neden kendisini böyle gözler önüne sermek istiyordu? Tıpkı Ortaçağ'da bazı din değiştirenler gibi, Yahudilik hakkındaki bilgilerini Yahudi tarihi, Yahudi töreleri ve Yahudi ahlakına leke sürmek için kullanıyordu. Tehlikeli bir propagandacıydı. Zehirli oklarını üstümüze atarken suç ortaklarını aleyhimize kışkırtıyordu. Yahudi kanı akmaktaydı, ve o, Hotinli Avigdor bunu durdurmak için bir şey yapmıyordu. Tam aksine zevk bile alıyordu. Alçaklığın bile bir sınırı vardı, ama onunkinin yoktu. Söylenecek ne var? Kendi insanlarından nefret etmek kendinden nefret etmeye benzer. Hepsinden kötü. Belki ikisi tek ve aynıdır.

Şimdi öfkemi anlıyor musunuz? Bize ihanet etmişti. Faşistler iş başına geldiklerinden bu Yahudi aleyhtarı basında onların sözcüsü olmuştu. Onun bir askeriye papazı, polis dostu, polis şeflerinin danışmanı, ünlü kadınların âşığı olduğu söyleniyordu. Hakkında neler söylenmiyordu ki? Hor görülüyor, düşmandan fazla nefret ediliyordu. İnsanlar adını söylerken tükürüyorlardı; aslında, hiç söylememeyi uygun buluyorlardı. Biri 'Dönek' dediğinde herkes kimden söz edildiğini anlıyordu. Aynı gün birkaç saat arayla ölen anne ve babasının cenaze törenine cemaatimizin tümü katıldı. Cenazeye gelseydi onu taşa tutar ve oradan uzaklaştırırdık.

Rabi Mendel ve Avigdor yalnız kalınca yıllar önce yarım kalan bir konuşmaya devam ettiler. Biliyorum: Rabi anlattı. Bana her şeyi söylerdi. Böylece kendisine daha yakın olacağımı umardı; ne olursa olsun konumumu korumamı istiyordu. Ancak benim için büyü bozulmuştu. Neyse bunu bırakalım. Hikâyemize devam edelim.

Rabi, durumla eğlenerek piposunu yakıp koltuğuna çöktü. Avigdor karşısında duruyordu. Ellerini arkasına atmış, güçlükle solurken gözleri yuvalarından uğramıştı. Terler sakalına süzülüyordu. Avigdor hastaydı. Kaybolmuştu. Boğulmuştu.

Rabi Mendel, "Avigdor," dedi. "İstediğin nedir? Benden ne bekliyorsun? Affetmemi mi? Pek çok Yahudi'ye acı çektirdin; seni onların adına affedemem. Unutmamı istiyorsun? Tanrı bunun aksini yapmamızı emrediyor."

Dönme, cevap vermedi. Söylenecek ne vardı ki? O eşiği aşmamış mıydı? Ağacın dalını kesmemiş miydi? Geriye dönme olanağı hâlâ olabilir miydi? Bununla birlikte Rabi Men-

del, sert davranmadan, bir yargıç gibi değil, bir Üstad gibi konuşmuştu.

"Son karşılaşmamızı anımsıyor musun Avigdor? Seni aradım çünkü durum çok ciddiydi; ölüm bizi bekliyordu. Yardım etmeni istedim, araya girmen için yalvardım. Bana açıklamak istedin ve sana artık açıklamalar için çok geç olduğunu söyledim. Niyetlerinin sadece seni ilgilendirdiğini ve sadece yaptıklarının önem taşıdığını anlattım."

Avigdor, "Beni dinlemeyi reddettiniz," diye mırıldandı. "Oysa konuşmaya gereksinmem vardı."

"Neyi anlatmak için? Kendini hangi şekilde haklı çıkartmak için? Sözlerin nefret ve şiddet yüklüydü. Ve ölüm."

Avigdor, "Yanlış, Rabi," diye bağırdı. "Yanlış. Anlamadınız..."

İşgalin sonuna yaklaşılıyordu. Kurtuluş yakın gibiydi. Belki birkaç hafta veya birkaç gün sonra. Kızıl Ordu yaklaşıyordu. Topların gürültüsünü duyabiliyordük. Almanlar geri çekiliyorlardı. Onların bitkin haldeki subayları, üstleri başları lime lime olmuş askerlerini gördükçe içimiz sevinç doluyordu. Kurtuluş yakındı, kesinleşmişti; kurtulacağımızdan emindik, kurtulmuş sayılırdık. Daha şimdiden Tanrı'ya şükranlarımızı bildiriyorduk. Fakat düşmanın inadını hesaba katmamıştık; O Yahudileri, tüm Yahudileri yeryüzünden silmeye yemin etmişti ve sözünde durmaya çalışıyordu.

Bir sabah Almanların, Romanya Hükümeti'ne resmen başvurarak Yahudi uyrukluları Polonya'ya gönderilmek üzere Almanya'ya teslim etmesini istediğini öğrendik. Çabuk davranılması için ısrar ettiler; zaman kısıtlıydı.

Kapıldığımız paniği tahmin edersiniz. Cemaatlerimizdeki bütün hahamlar bir günlük oruç günü ilan ettiler. Bazıları bi-

zim Tsadiklerimizin[1] "mezarlarını karıştırmak" için mezarlığa gittiler. "Özgürlüğe erişmiş" liderlerimiz yüksek mevkilerdeki "dostlara" başvurarak para ve gülücükler, altın bilezikler, iyi hal kâğıtları dağıtarak biraz merhamet, biraz cesaret, biraz insanlık dilendiler. İstekleri fazla değildi: İşleri aceleye getirmemek ve Almanların isteklerini ağırdan almak. Böylece zaman kazanılacaktı. Fakat boşuna. Herkes, siyaset adamları, rejimin ileri gelenleri, revaçta olan aydınlar hepsi de karşı çıktılar. Hep aynı hikâyedir, dostum. Yardım etmek isteyenler edemez ve yardım edebilecek olanlar da etmezler. Nihayet ruhu şad olsun Rabi Mendel, son bir umutla Şabat elbisesini giydi. Beni de yanına alarak Rahip Lupu adıyla da bilinen Hotinli Avigdor'u ziyarete gitti. Ondan arabuluculuk yapmasını isteyecekti.

O ziyareti asla unutmayacağım. Rabi'nin ağırbaşlılığı ve döneğin alaylarıyla küstahlığı. Rahip Lupu'nun bürosunu belleğimden silmeyi ne kadar isterdim. Yaldızlı ikonalar, duvarlardaki haçlar. Onun Rabi'ye, "İstediğinizi yapmaya razı olursam karşılığında ne vereceksiniz?" diye sorduğunu anımsıyorum. Rabi, uzun uzun düşündükten sonra, "Hiç," dedi. "Sana bir şey teklif edecek durumda değilim."

Rabi Mendel'in titrediğini hâlâ görüyorum. Dudaklarını ısırdığını hâlâ görüyorum. Dönme, "Bir insanı kurtarmak büyük bir ayrıcalıktır," dedi. "Bunu haketmesi gerekir. Haklı değil miyim, Komintzalı Rabi? Bütün bir toplumu kurtarmak bin kez daha büyük bir ayrıcalıktır. Ben bunu nasıl hakettim?" Ertesi gün de aleyhimizdeki en zehirli makalesini yayınladı. Bu makale öldürülmemiz için adeta bir davetti. Yazının sonunda Almanlardan Yahudileri almamalarını rica ediyordu.

(1) Belli dinsel olgunluğa erişmiş dürüst ve adil kişi.

Peder Lupu'yu onlarla hesaplaşma zevkinden mahrum etmemeliydiler. "Biz cesur müttefiklerimize içtenlikle teşekkür ediyoruz. Fakat Yahudi sorunumuzu halletmelerini onlardan isteme bizim için korkaklık sayılır. Bizler bu işi burada kendimiz yapacak kadar büyük ve kararlıyız."

Avigdor, iyice boğuklaşan bir sesle, "Taktiğimin başarılı olduğunu kabul etmelisiniz," dedi. "O karardan vazgeçildi ve bunda benim rolüm vardı. Daha önceleri nefretle yazmıştım, ama o gün değil. O gün nefreti, tehlikeyi uzaklaştırmak için kullandım. Ve Yahudileri kurtarmak için. Size bunları kendimi affettirmek için değil anlamanız için söylüyorum. Beni dinleyin, Rabi. Sizden bir şey istemiyorum. Size bir açıklama borçluyum ve siz de bana dinlemeyi borçlusunuz."

Titriyor, ateşi varmış gibi sarsılıyordu. Gözleri çakmak çakmaktı ve gözle görünmeyen bir pençeden kurtulmak ister gibi boğazına dokunuyordu.

"Ne düşündüğünüzü biliyorum, Rabi. Bunun çok geç olduğu kanısındasınız. Tıpkı Abbuya'nın oğlu gibi ben de onarılamazı yaptım. Sizi anlıyorum: Hakkımda pek çok şey söylendi, bir Yahudi'nin başka bir Yahudi hakkında asla inanamayacağı şeyler. Bunların çoğu doğru ama hepsi değil. Hayır, ben öldürmedim, işkence de yapmadım; benim yanımda kimse dövülmedi. Ellerimde kan yok, Rabi. Geri kalanıysa... onların kefaretini ödedim. Ölene kadar da ödemeye devam edeceğim."

Rabi Mendel, Avigdor'a olanlar hakkında sürekli bilgi almıştı. Kurtuluştan hemen sonra en beklenmedik anda cemaatimizin devam ettiği bir sinagogda belirmişti. Bunu neden yapmıştı? Kendisini nasıl bir tehlikeye attığının farkında değil

miydi? Üstü başı kan içinde kalarak yere yuvarlanan adam darbelere, hakaretlere itiraz etmeden dayanmıştı. Yüzü yara bere içinde kalmıştı ama gözleri açıktı. Onu uyuz bir köpek gibi dışarıya atmışlardı. Ertesi hafta başka bir sinagogda belirmişti. Bir hafta sonra üçüncü bir sinagogda. Kasabadan kasabaya, cemaatten cemaate gidiyordu. Ve her yerde de kendisini cezalandırtıyordu.

Rabi, sönmüş piposunu masaya bırakarak, bazı hayalleri silmek ister gibi alnını ovuşturdu. "Öyle olsun," dedi. "Rivka'nın oğlu Avigdor. Seni dinliyorum."

Ve Hotin'li Avigdor ellerini kaftanının yenlerine sokarak durdu. O haliyle bir zamanlar uzak yörelere giderek Tanrı korkusunu ölümlülerin kalbine yerleştiren gezginci rahiplere benziyordu.

"Umutsuzluk, Rabi. Siz umutsuzluğun ne olduğunu bilir misiniz?"

Rabi Mendel, başını salladı. Evet bunu biliyordu.

"Düşman zaferiyle övünüyordu ve ben evlenmeyi, bir Yahudi yuvası kurmayı düşünüyordum. Tanrı'nın kulları bir kâbustaymışcasına kayboluyorlardı ve ben bir aile yaşamı, rahat bir yaşamı ve hahamlık mesleğimi düşlüyordum. Talmud'u karıştırdım. Midraş'ı inceledim. Mezmurları okudum. Duaları tekrarladım. Tanrı'yı ve Yahudi yasalarını övdüm. Bu sırada etrafımda Yahudi çocukları toplu mezarlara gömülüyorlardı. Ben çarmıhın gölgesinde mutluluğa hazırlanıyordum. Ve daha fazla devam edemeyeceğim an geldi. O zaman düşündüm: Abraham'ın Tanrısı, Abraham'ın soyundan gelenleri cezalandırdığına göre ben de O'nun görüntüsü olarak Tanrı'yı cezalandırmaya karar verdim. Taraf değiştirmek Tanrı'yla tartışma yolumdu: Beni böyle mi tercih edersin? Yeni rolümü eski

gerçeğimden daha mı beğeniyorsun? İstediğin Yahudiler olmayan bir dünya mı? Tanrı'yı ağlatmak için düşmanlarla birlikte güldüm. Düşman Sensin. Çünkü Sen kurbanları değil katilleri tercih ediyorsun. Rabi'nden çok, dönekler Senin için değerli. Sizin ziyaretinizden sonra Yahudilere kendimce yardım etmeye karar verdiğimde maksadım bir kez daha Tanrı'nın öğretilerinin ne kadar sınırlı olduğunu kanıtlamaktı. Ben Yahudileri sevgi yoluyla değil nefret yoluyla kurtarıyordum."

Avigdor, susup bir süre öyle kaldı ama Rabi Mendel hâlâ onu dinliyordu. Âdetiydi; sözleri izleyen sessizliği dinlerdi.

Belki de o sırada başka sesleri, kendisine erişmek için yıllarca bekleyen diğer sözcükleri dinliyordu. Zaman zaman alnını kırıştırıp gözlerini kapatıyor ve sonra büyük bir güç sarfederek yine gözlerini açıyordu. O zaman gözleri daha da artmış, azap verecek kadar yoğun bir hüznü yansıtıyordu. Ziyaretçisi hakkında hüküm mü veriyordu? Onu mahkûm mu ediyordu? Onu cezalandıracak mıydı? Rabi, düşüncelerini belli etmedi. Sadece Avigdor'u kapıya kadar geçirdi. Orada onu bir an bekletti ve böylece bekleme salonundakilerin ikisini birlikte görmelerini sağladı. Sonra adama gidip dinlenmesini ve ertesi gün gelerek Şabat'ı kendi çatısı altında geçirmesini söyledi.

Avigdor, ayrılırken şaşkındı. Bizlere iyi akşamlar, iyi geceler veya *şalom* demeyi bile unuttu. Rabi de kendisini çalışma odasına kilitleyerek o gece başka kimseyi kabul etmedi. *Gaba*yına gelince ömründe ilk kez, dünyada herkesten fazla sevdiği ve hayran olduğu adamı yargılama hakkını kendinde buldu.

O Şabat tarihimizde özel bir yer tutmaktadır. Döneğin varlığı günün eksik, karışık olmasına yol açtı. O Şabat'ta huzur ve sıcaklık yoktu. Rabi, yemeğine pek el sürmedi. Dualarda şarkılara katılmadı. Topluluğu etkileyen sağlıksız gerilimin farkındaydık hepimiz.

Rezalet, "Seuda Şelişit" sırasında oldu. Uzun masanın etrafına oturmuş olan izleyiciler kendilerini zorlayarak her zamanki özlem dolu melodileri söylüyorlardı. Şabat geçiyor ve bütün bir hafta sürgünde kalacak insan ruhunu, dünyanın ruhunu birlikte götürüyordu. İnsan bunu tutabilseydi, bir şarkıyla buna sarılabilseydi, bir saat daha, bir gece daha uzatabilseydi... Melodi bizi sarıyor ve yatıştırıyordu. Düşüncelere ve dostlukla acısı olmayan düşleri, pişmanlık olmayan sözleri çağırıyorduk. Reb Mishe, Safed'in Aslanı Haham Isaac Luria'nın vecd halindeyken insanlarda vecd yaratmak için bestelediği güzel, şahane şarkıyı söylemeye başlamıştı. Onu Reb Nossen, sözsüz bir şarkıyla izledi. Ve David'in çok derin ve heyecan veren Mezmur'uyla devam sırası bana geldi: Çobanımsın ve öyle olduğun sürece hiçbir eksiğim olmaz. Fakat o anda, bir şey oldu: Suskunlaştım. Boğazımdan ses çıkmıyordu. Masadaki arkadaşlarım beni dirsekleriyle dürttüler; kımıldamadım bile. Görevlerimi anımsatıp sarstılar. Sağırmış gibi davrandım: O karanlıkta başlar öne doğru uzandı: Hasta mıydım? Hiçbiri mezmuru söylemek istemediğimi düşünemedi. Anlayacağınız o belirli mezmuru söylemek, belirli bir saatte söylemek Şabat'ın sona erdiğini belirtirdi. Bu büyük bir onurdu ve yıllardır bana verilmişti. Ve birden, ben bunu yapmaktan kaçınmıştım. Sesler yükselip ısrarcı oldu. Uyuyor muydum? Sessizliğimin anlamı neydi? Seslenenler ve soru soranların sayısı artıyordu. Sessiz kaldım.

Sonunda Rabi, beni uyarmaya karar verdi. "Schmuel, burada yok gibisin. Neredesin?"

Neredeydim ben? Fırtına sırasında kendi insanlarımla *oradaydım*. Neredeydim ben? Hasidler ve şarkılarıyla, dilenciler ve istekleriyle, sırt çantalarını taşıyan gezgincilerle, dullar ve gözyaşlarıyla yani kendi toplumumun insanlarıyla, kurban toplumuyla, ölüler toplumuyla birlikteydim. Ve o dönek onlardan biri değildi. Onun ne orada ne burada yeri vardı.

Rabi, "Bu kadar yeter, Schmuel," diye emretti. "Senden durmanı istiyorum!"

Ve ben Joseph'in oğlu Schmuel, daha ilk çocukluğundan beri Rabi'sini kendisinden fazla seven ben o Şabat emrine karşı geldim. Durmak mı? İnsan bir düşünceyi nasıl durdururdu? Bir gözyaşını nasıl durdururdu?

Rabi Mendel'in sesi sert ve tehditkârdı. "Bildiğim kadarıyla hâlâ Şabat'tayız. Şabat sırasında hiçbir mahkeme görev yapmaz. Şabat huzur ve sevgi demektir. Adaletin ötesinde yer alan huzur ve sevgi. Adaletin katılığına karşılık huzur ve sevgi. Yedinci günün huzur ve sevgisini bozma iznini sana kim verdi, Schmuel?"

Üstadımın emrine karşı gelebilirdim ama sorusundan kaçamazdım. "Rabi'nin beni affetmesini dilerim," dedim. "Şabat aynı zamanda anımsama demektir. *Zahor ve şamor bedibur ehad neemru*. Şabat'ı aslını düşünmeden geçirmek onu küçültür. Rabi'nin beni affetmesini dilerim ama anılarım şarkı söylememe engel oluyor."

Oradakiler hayretle içlerini çektiler. Üstadımızla konuşurken hiç kimse, hatta özel sekreteri bile, böyle sözler söylemeye cesaret edemezdi; kimse onu üzmeye, kendisine karşı gelmeye kalkmazdı, hele toplum içinde asla. Fakat bu benden

de öteydi. Şabat olsun olmasın, insan öfke ve tiksinti uyandıran birinin yanında nasıl kalpten şarkı söylerdi?

Rabi Mendel, ısrarın yararsız olacağını anlayarak, "Pekâlâ, Schmuel," dedi. "Bu gece David'in mezmuru söylenmeyecek."

Yenilgiye uğradığımızı hissederek masadan kalktık.

Rabi Mendel, Maariv duası ve Havdala'dan sonra Avigdor'a peşinden çalışma odasına gelmesini söyledi.

"Anlamaya çalış. Schmuel unutmayı reddediyor."

"Biliyorum, O, acı çekenlerin namına konuşuyor. Ben de, acı çektim, fakat o benim için konuşmuyor."

Rabi'nin sesi birden, yumuşarak sevecenleşti. "Hotinli Avigdor, iki tür acı vardır. Biri insanları birbirine yaklaştırır, diğeriyse insanları birbirlerinden ayırır."

Ve Hotinli Avigdor, dönüşünden beri ilk kez gözyaşlarını tutamadı. Korkan, cezalandırılmış bir çocuk gibi ağladı. Rabi, o zamana kadar bir insanın bu kadar umutsuzlukla, kendinden geçer gibi ağladığını görmemişti. Orada, iki eliyle yüzünü kapatarak yürekler paralayıcı sesler çıkartarak sanki kör olmuş gibi hareketsiz duruyordu.

Rabi Mendel, sessiz sedasız ağlamasını seyretti. Sonra kalkıp kolunu omuzuna attı. "Bununla birlikte sen bir toplumu kurtardın, Avigdor. Haklısın. Çok uzun zaman önce büyük, gizli bir iş yapmış olmalısın. Böyle bir ayrıcalığı ancak bu şekilde haketmiş olabilirsin." Ve bir sessizlikten sonra ilave etti. "İstersen kalabilirsin. Bizi rahatsız ediyorsun, fakat ben rahatsız olmaktan hoşlanırım."

Yüzünü gizleyerek hâlâ ağlayan Avigdor, başını sağdan sola, soldan sağa salladı. Hayır, o kalmayı arzu etmiyordu; sadece gitmek istiyordu.

Rabi Mendel'in öğüdünü dinleyerek o gece günahlarının kefaretini ödemek üzere Galile'ye hareket etti. Mezarlığın yanında küçük bir oda tuttu. Sözcüklerle günah işlediği için, kendisine suskunluk yasağı koydu. Kendi insanlarına azap verdiği için yabancılar arasında yaşamayı seçti. Toplum dışında ve aleyhine çalıştığı için ömrünü ölüler ve diriler arasında geçirecekti.

Bnei Brak'a sadece Üstadımızın cenaze töreni için bir kez döndü.

Ve şimdi dostum onun sırrını biliyorsunuz. Buradaki insanlar onu zararsız bir deli sayıyorlar. Hiçbir Yeşiva'ya gitmiyor, hiçbir bağ kurmuyor. Onu kış ve yaz, sabahtan akşama kadar, üstünde siyah giysisiyle bu sokakta otururken bulursunuz. Öylece oturup etrafı gözlüyor ve sadece ölülerin anlayabildiği sözleri fısıldıyor. Belki de ölülere, hükümlerinden korktuğu diğer ölülerle haberler yolluyor. Bir cenaze alayı gördüğünde hemen tabutu izlemek için ayağa kalkıyor. Bir gün benimkini de izleyecek.

IV

MEKTUPLAR

GENÇ BİR FİLİSTİNLİ ARAP'A

Bir Yahudi'nin, sizler hakkında kendisini neyin üzdüğünü söylemesine izin verin. Aramızda olanları, huzurunuzda, yüksek sesle düşünmesine izin verin. Dökülen bunca kana karşın, kendisi iyi niyetle, güvensizliği aşabilecek bir bağ olup olamayacağını araştırmak istemektedir.

Biliyorum: Sadece azap çeken biri insanların azabından söz edebilir. Birinin acısını, başka birinin acısını soyutlaştırmak bir propaganda malzemesi haline getirmek kadar çirkindir. Bu asla bir varsayım veya karikatür değildir. Bu sadece kendi özünde yine kendisine karşı bir ölçüdür.

Bunun farkındayım ama yine de arkanı dönmeni istemiyorum. Amacım seni üzmek değil. Tam aksine, seni anlama arzuma inanmanı ve böylece beni anlamanı isterim. Aramızdaki değiş tokuş olasılığı inan benim için çok önemli. Bunun gerçeğe dönüşmesini ve gelişmesini arzu ediyorum. Belki bir şekilde, bir yerde örnek oluşturabilir.

Bizi ayıran senin ıstırabın olduğundan önce bununla yüzleşelim. İçeriğinden ne kaçınmayı, ne de önemsizleştirmeyi istiyorum; inceleyelim. Ve seninle, bu acıyla yüzleşirken kendimi de yargılamayı düşünüyorum, çünkü daima başkasının çektikleriyle sınanırız.

Durumum veya çıkarttığım sonuç ne olursa olsun açık ve dürüst davranacağım. Seninle ve karşıtların olan, kardeşlerimle. Bu siyasi bir girişim değil ahlaki bir yükümlülük. Buna baştan dikkatini çekiyorum çünkü siyasetten anlamam ve çekinirim. Belki de ortada anlayacak bir şey yok. Anlaşılması zor bir bilim olan siyaset, açıklık getirmesi gereken olayları karmaşık hale koyar. Bu anlaşmazlıkları önler mi yoksa körükler mi? siyasetin genelde muhalif olduğunu, geçici sürelerle uzlaştırıcı olduğunu varsayalım.

Dolayısıyla siyaseti bir yana bırakalım, aksi halde bu işin sonu gelmez. Siyaset savaş gibidir: Başlaması kolay ancak sona erdirmesi zor. İki tarafın iddiaları da geçerlidir. Sen Filistin'in Müslüman geçmişini istiyorsun. Ben de ondan önceki Yahudi geçmişinden söz edeceğim. 1948'de Arap mültecilerin karşılaştıkları haksızlıklardan dolayı suçluyor musun? Ben de aynını yapacağım fakat olaydan kimlerin sorumlu olduğunu da açıklayacağım: Alevli konuşmaları ve zehir saçan tutuculuklarıyla, kendi öz liderleriniz yaptılar bunu. Eğer sadece Filistin'in paylaşılması konusunda Birleşmiş Milletler'in kararını kabul etselerdi; Eğer sadece, Arapları, galip olarak dönmek için toplu kaçışa kışkırtmasalardı; Eğer sadece, Yahudi milletini kanla boğmaya yeltenmeselerdi; eğer sadece, Yahudilerin de acı çektiğini hesaba katsalardı, Yahudilerin de ata topraklarında egemen olmak istediklerini hesaba katsalardı... Otuz yıldan beri İsrail'in barış girişimleri görmezlikten gelini-

yor; İsrail'in karşılıklı tanınma çağrılarından kaçınılıyor; İsrail'in uzlaştırıcı girişimleri reddediliyor.

Sözler mi? Konuşma sanatı mı? Ortak sorunumuz bu doğrultuda olsaydı, kabullenebilirdim, o zaman, nasıl başa çıkacağımı bilirdim. Bu bölgede güçlü niteliklere sahipsiniz: Para, petrol, Üçüncü Dünyadan müttefikler. Bugün istediğiniz her şeyi satın almak size kolay: Silahlar veya oylar. Bunları sağlayanları, petrol tanrısı önünde diz çöken, kendilerine lütufta bulunmanız için yerlerde sürünen müşterileri, o diplomatları kimbilir ne kadar hor görüyorsunuz. Benim insanlarım onlara ne önerebilir ki? Ne para, ne anlaşmalar, ne blok halinde müttefikler... sadece bir tarih duyusu, adalet özlemi ve aynı zamanda bir onur duyusu... Sadece siyasi veya ekonomi alanında bir ilerleme olsaydı, kendimi böyle olması gerektiğine inandırırdım.

Fakat aramızdaki tehlike başka, hem de bambaşka. İlişkilerimize insani bir açıdan bakmanı istiyorum. Bir Yahudi olarak, Arap davasını savunduğunu anlayabiliyorum. Sen de, bir Arap olarak, benim Yahudi davasını savunduğumu lütfen anla. Tarafsız olmanı bekleyemem: Benim de olmamı bekleyemezsin; bu ikimizin de doğasına aykırı olur. Fakat zaman zaman kendini benim yerime koymanı diliyorum, tıpkı zaman zaman kendimi senin yerine koyacağım gibi.

Bana gelince, o yönde bir gayret gösteriyorum. Sorununuzun insanî yönünün bana büyük acı verdiğini de söylemeliyim. Diyalektik yönüne aldırmıyorum; beni endişelendiren ahlaki yanı. Tehditlerine sinirleniyor, fakat çektiğin acıyla sarsılıyorum; bu konuda sandığından çok daha duyarlıyım. Benim kuşağımdaki insanlar başka türlü olamazlar; başkalarının kederine arkalarını dönemezler, çünkü onlar işkence edilen pek

çok insan, yerlerinden edilen sayısız kimseyi gördüler. Bu bizi ilgilendiriyor ve de etkiliyor.

Acı çekmenin, en küçük belirtilerini seçmesini biliriz. Bunu söylerken biraz gurur da duyuyorum. Mantıksal, psikolojik, sosyolojik açıdan açıklanamayacak bir olgu. Aslında kendi yakın çevremiz dışında kalan haksızlık ve kederlerden etkilenmememiz gerekir. Ancak, benim kuşağımın Yahudileri, benim yaşadıklarımı yaşamış olanlar pek de normal sayılamazlar. Onlar başka bir çağdan gelen yakıcı hayaller ve zaptedilmeye çalışılan hıçkırıkların kurbanlarıdır. Biz hiç ara vermeden ve devamlı olarak felaketimizin boyutlarını ve sonuçlarını her an tekrar tekrar keşfediyoruz. Yahudi ruhu yaralı ve belleklerimiz de yara izleriyle doludur. Çok fazla çocuk ve çok fazla hayal yitirdik. Bu söylenmesi ve tekrarlanması zorunlu bir gerçektir: Halkıma olan sadakatim kusursuz ve sonsuz olmazsa, kendimi tam anlamıyla Yahudi yaşantısının sürekliliğine, yani her yerdeki Yahudilerin sürekliliğine adamazsam, o zaman kendi kendime ihanet etmiş sayılırım. Kendimi dağıtırsam aynı zamanda küçültmüş de olurum. Her yere birden bakmaya kalkarsam doğru dürüst göremez olurum.

Bununla birlikte yine gözlerim sana dönük. Seni görmeye çalışıyorum. Ve anlamaya çalışıyorum. Yafa'da doğduğunu, Hayfa'da oyun oynadığını, Kudüs'te eğitim gördüğünü, Nasıra'da yaşadığını söylüyorsun. Kökünden koparılmanın senin için ne anlama geldiğini tahmin edebiliyorum. Deniyorum, gerçekten deniyorum. Ve öfkeni de anlıyorum. Evet, örgütlenmiş bir topluma ait olmamak, eve gidememek utanç vericidir. İnsanın kendi hareketlerinin, seçimlerinin sahibi olamaması cesaret kırıcıdır. Evet, tarihin karanlık devirlerinde, uçlarda yaşamak, günlük olayların savurduğu bir nesne olmak, sadece güven ve adalete gereksinmesi varken, ebedi yabancı

konumunda acıma duygusu uyandırmak üzücü ve aşağılayıcıdır.

Senin tutumuna Arapların ıstırabı ve benimkine deYahudi azabı yön vermiştir. Bu iki acı birleştirici olmalıydı ama tam aksine bölücü oldu. Acaba ikimizin ıstırap fikri birbirinden farklı mı?

Gençsin, benden daha genç, ve beni, senin yaşındayken hayal etmeni istiyorum. Savaş yeni bitmişti ve dünya zaferi kutluyordu. Ama ben değil. Arkadaşlarımla sessiz sedasız ölülerimiz için yas tutuyorduk. O çılgın kitlenin içinde dilenciler gibi iki büklüm olmuş, kendi hayaletlerimizi sürükleyerek ilerliyorduk.

Bir bakıma senden çok daha güçlüydük; eşi, emsali olmayan bir gücü temsil etmekteydik: Ölülerimizden ve umutsuzluğumuzdan oluşan bir güç. Hiç kimseye borcumuz yoktu. Her şeyi yapabilir, ayrıcalıklı her şeyi yüklenebilirdik. Her şeyi mahkûm edebilir ve mahvedebilirdik.

Biz tarihin en karanlık girintisinden, insan ve Tanrı idrakinin en gizli bataklığından çıkmıştık; kimse bize ne yapmamız veya yapmamamız gerektiğini söyleyemezdi. Ayrıcalıklı insanlardık ve ona göre davranabilirdik. Bizleri katillere teslim edenlere de tükürebilirdik. Bizleri unutan tarafsız seyircileri de hor görebilirdik. Bizim sürekli endişemizi paylaşmayan herkesle de alay edebilirdik. Ve hiç kimse buna engel olmaya cesaret edemezdi.

Fakat bize dışarıdan baskı yapıldığı için, bu yolun fazlaca kolay olduğuna karar verdik. Olaylarla. Düşmanlar. Bizler insan olmayı seçtik. Bütün olasılık kurallarına göre kanunları çiğneyebilecek, şiddeti ve suçu seçebilecek gençler birbirlerine yardım etme isteği ve ihtiyacı duydular. Kentleri ateşe ve-

rebilecek gençler bunları tekrar inşa etmeye başladılar. Kaderin cinayetlere, öç almaya yönelttiği gençler kendilerini aşarak dünyayı şaşırttılar; İnsanlık dışı bir toplumda insan olarak kaldılar. Onları erkek ve kadınların soylu ve verimli amaçlar için savaştıkları yerlerde bulabilirsin.

Bazıları Kutsal Topraklara gitti... Sizleri yerinizden etmek için değil. Sadece birlikte... evet birlikte eski bir rüyayı yaşamamızı sağlamak için. Bir diğerleri başka düşlere daldılar: Komünizm, Sosyalizm, toplum hizmeti... Onlar etraflarına duvar örecek yerde sınırları yıkmak için harekete geçtiler. Acı çekmenin son sınırını aştıkları için başkalarının azabına aldırmayabilirlerdi. Ancak tam aksi oldu.

Öyleyse, bizi ayıran nedir? Acıya karşı olan tutumumuz. Sizin için bu her şeyi haklı çıkarır gibidir; benim için öyle değil. Acı çekmek insana ayrıcalık veya bazı haklar getirmez. Bu insanın acıyı nasıl kullandığına bağlıdır. Acıyı başkalarının ıstırabını arttırmak için kullanırsanız, aşağılarsınız ve hatta ihanet edersiniz.

Bu konuda ısrarcı gözüküyorsam affet, fakat çok önemli: Biz Yahudiler kendi çektiklerimizi başkalarının aleyhine kullanmadık. Kendi yaşlılarına ve benimkilere sor: Sana savaş sonrası yıllarda Avrupa'da Almanya, Macaristan, Polonya ve daha birçok yerde korkmak için sayısız nedeni olan pek çok işbirlikçi olduğunu söyleyeceklerdir. Fakat onlara zarar verilmedi –biz vermedik. Ve bizim çektiğimiz ıstıraba tanık olan, bazen gözlerimizin önünde evlerimizi yağmalayan komşularımız sanki bir şey olmamış gibi yaşamaya, içmeye, uyumaya devam ettiler. Onlara saldırabilirdik. Bunu yapmadık. Devamlı olarak çektiklerimizi aklımıza getirerek insanlara cezalandırma hakkını değil insan olması gerçeğini anımsatmaya çalıştık. Bizler ölüler namına intikam değil, teselli aradık.

Aslında, savaştan geriye kalabilenlerin şiddetten kaçınması, incelenmesi gereken bir durumdur. Neden inkâr edelim? Pek çok kurban ölmeden önce, sağ kalan kadın veya erkeklere intikam almalarını emretti. İntikam: Bu kelime her hapishanenin her duvarına kazılmıştı. Bu sözcük hepsinin paylaştığı heyecan ve umudu belirtiyordu. İntikam: Bir prensip, bir vasiyet, herkesi biraraya toplayan sesleniş. O ölüm kamplarında, yeraltı sığınaklarında, darağacı karşısında bütün kahraman ve kurbanların gelecek kuşaklara bıraktığı mirastı bu sözcük. Bununla birlikte... ender birkaç istisna dışında yaşayabilenler kendilerini zorlayarak bu emirden arındılar.

Buna karşılık sen...

Lütfen beni suçlama, fakat bu kıyaslamadan kaçınmak elimde değil. Acını ölçmeye kalkışmayacağım veya sana bizimkinin daha büyük olduğunu da söylemeyeceğim. Bu tür hesaplaşmalar hem yersiz hem de iğrençtir. Fakat şunu söyleyeceğim: Sana olanlardan dolayı kendimi sorumlu hissediyorum, ama yapmayı seçtiklerin yüzünden başına gelenler için değil. Acıların için kendimi sorumlu hissediyorum, fakat kullanış tarzın için değil, çünkü sen bu ıstırabın adına masum insanları katlettin, çocukları öldürdün. Münih'ten Maalot'a, Lod'dan Entebbe'ye kadar uçak kaçırmadan uçak kaçırmaya, pusuya düşürmeden pusuya düşürmeye kadar türlü eylemle silahsız siviller arasında terörü yaydın. Zaten ölümün çok kez ziyaret etmiş olduğu aileleri yine yasa boğdun. Bana bütün bu hareketlerin aşırı uçtaki arkadaşlarınca yapıldığını ve seninle ilgisi olmadığını söyleyeceksin; ama onlar da senin onayınla, senin namına, hareket ettiler çünkü sen doğru yolu göstermek için sesini yükseltmedin. Bana senin felaketinin onları cinayete ittiğini söyleyeceksin. Onlar cinayet işleyerek senin trajedi-

ni alçalttılar, buna ihanet ettiler. Acı çekmek genellikle haksızlıktır ama cinayeti de haklı kılmaz.

Bununla birlikte o gün gelecektir –umarım çok yakında–. O zaman hepimiz acıların insanı yüceltebileceği gibi alçaltabileceğini de anlayacağız. Ne sonuç ne başvurulan usuller kişiyi gerçeklerine ve insanlığına yaklaştırabilir. Sonuç olarak, acı çekmeye son vermek genellikle elimizde değildir ama bunu insani bir hale dönüştürebiliriz. Bunu kılıç yerine diyaloga çevirmek de sadece bize, size bağlıdır. Başarabilecek miyiz? Tüm kalbimle arzuluyorum. Sana yardım edebilmemiz için bize yardım et. Ve böylece senin geleceğin, mutluluk hakkın da bizim için en acil, en öncelikli konulardan biri olsun. Hakkınızda ümitsizliğe kapılmamamız için bize yardım et. Ya da insanlıktan. Ve ancak o zaman belki uzlaşmamızdan ötürü büyük bir umut doğabilir.

İSRAİL'DE BİR KARDEŞE

Bir Hasidik hikâye: Vaktiyle Varşova ve Lublin arasında iyiliği ve merhametiyle ünlü bir adam yaşarmış. Adı da Kozhenitzli İsrael'miş. O insanları sever ve insanlar da onu severlermiş. Onu görmeye gelenler, cennette şefaatini de dilerlermiş çünkü kendisi orada hiçbir konuda reddedilmezmiş.

Bir gün yoksul, mutsuz bir kadın onu görmeye gelmiş. "Bana yardım edin," diye ağlamış, "Benim için dua edin... Kocamla ben çok yalnızız; bir oğlumuz olmasını istiyoruz; bizim için aracı olun. Tanrı, bizim dualarımıza kulaklarını kapatsa bile sizinkileri duyar."

Kozhenitz'in Rabi, "Ağlamaman gerekir," demiş. "Ruhu şad olsun, annemin de aynı sorunu varmış. O da yıllarca bir erkek çocuk istemiş ve Tanrı bunu reddetmiş. Her gün mezmurları okumuş, babam da öyle, hatta o annemden daha fazla okurmuş. Birlikte hahamları ve mucize yaratanları görmeye gitmişler. Ama boşuna. Sonra annem Rabi İsrael Baal Shem

Tov'un köyüne geleceğini öğrenmiş; Onun bu derde çare bulacağına inanarak cesaretlenmiş. Rabi'nin geldiği gün koşarak ona yaklaşmış ve ağlayarak derdini anlatmış. O iyi Nam Sahibi Usta da ona, 'Ağlama,' demiş. 'Gözyaşlarını istemiyorum. Ama bana bir kaftan armağan etmeni çok isterim...' Annem terziye koşup bir kaftan satın almış ve Rabi'ye götürmüş. Bir yıl sonra da bir oğlu olmuş. Yani ben."

Kadın birden sevinerek, "Hepsi bu kadar mı?" demiş. "Teşekkür ederim, Rabim. Bu çare için çok teşekkür ederim. Köyüme gidip sana en güzel kaftanı, en pahalı olanını alacağım..."

Kozhenitzli Rabi İsrael onun sözünü gülerek kesmiş. "Yok. Bunun sana bir yararı olmaz. Bu çare herkes için geçerli değildir. Anlayacağın, annem, bu hikâyeyi bilmiyormuş."

Biz bu hikâyeyi biliyor muyuz?

Senin için ve bizim için aynı mı? Ya merkez ve çevresi için? Aynı amaçla ve aynı geçerliliğe sahip olduğunu düşünebilir miyiz?

Bu soruları zaman zaman kendimize sormalıyız. Bunu da gönül rahatlığıyla yapmamalıyız. Sizi tedirgin edebilir; kendinizi sansür etmeyi mi yeğlersiniz? Puşkin, güzel bir yalanın aşağılatıcı bir gerçekten üstün olduğunu iddia eder. Aynı fikirde değilim: Acı verdiği zaman bile insanı yücelten, gerçektir. Bir yazarın görevi de yatıştırmak, övmek değil kendi kendini sorgulayarak rahatsız etmek, uyarmaktır.

Bütün bunlar da tahmin ettiğin gibi birkaç eleştirinin girişidir. Bunları belirtmek hoşuma gitmiyor; bana uymayan bir rol bu. Fakat Diaspora'da yaşamamın bedeli bu. İsrail'i hiçbir zaman İsrail dışında eleştirmem.

Sen ve ben, Yahudiyiz. Sen İsraillisin, ben değilim. Sen bir devleti, bir grubu, bir milleti bütün yapısı ve kuruluşlarıyla temsil etmektesin; Ben yarattığım veya beni yaratan karakterler dışında kimseyi temsil etmiyorum. Sen buldun, ben hâlâ arıyorum. Sen kopmayı başarmışsın, ben yapamadım. Yahudiliğini kabullenen bir Yahudi olarak neden atalarımızın toprağına yerleşmedim? Bu soruyu bana sık sık sordun. Buna sinirleniyorsun ve nedenini de anlıyorum. Diaspora seni endişelendiriyor. Nasıl İsrail bunun doğruluğuna meydan okuyorsa o da İsrail için bir iddia oluşturuyor. Biz geçmişle birleşmiş ve günümüzde ayrılmışız. Bunda suç kimin? Biz kimseyi suçlamıyoruz. Her ikimizin de çelişkileri var. Her birimiz bunu hallediyor veya kendi yöntemlerimizle bunlara sahip çıkıyoruz. Bununla birlikte sen kriz devrelerinde hoşnutsuzluğunu gösteriyorsun. Buna karşılık biz sana sakin devrelerde endişemizi açıklıyoruz.

Bütün bunların sebebi nedir? Tartışmalarımız iyi biliniyor. Önce seninkiyle başlayalım.

Sen tarihi açıdan da felsefi açıdan da Diaspora'ya karşı çıkıyorsun. Yahudilerin kompleksler, çelişkiler ve saplantılarla dolu olduğunu söylüyorsun. Yüzyıllardır pek çok ülkede *personae non gratae* –istenmeyen kişi– olmasına karşın hâlâ oralarda yaşamayı yeğliyorlar... Oralarda neye sarılıyorlar? On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Rabi Gershon Kitiver veya Vitebskli Rabi Mendel'in peşinden Kutsal Topraklara gitmemizi engelleyen neydi? Bizler bir pogromdan diğerine, bir katliamdan bir sonrakine geçerken vatanımıza dönmektense sürgünün her kapısını çalmayı uygun bulduk.

Daha sonra özgürlüğe kavuştuğumuz zaman yeni elde edilen vatandaşlık haklarıyla amaçlarımıza erişecek yerde Ya-

hudiliği hafifletmeye ve hatta bundan tamamen vazgeçmeye kalkıştık. Tarihçi Simon Dubrow ilişkilerin doğurduğu bireysel özgürlükler sonucunda Yahudiliğin zayıfladığını vurgulamaktadır. Yahudi, Hıristiyan ortamına kabul edildiğinde genellikle Yahudiliğini bir kusur, bir engel olarak görmektedir. Özgürlüğe kavuşmak bizi milliyetçiliğe değil asimilasyona yöneltti; Tinselliğimizin yeniden doğmasını sağlayacak yerde engel oluşturdu. Kimliğimizi güçlendireceğimize, özünü boşalttık. Kendi tarihimizde devrim yapacak yerde başkalarınınkini değiştirmeye koyulduk. Her kültürü sindirip her dilde başarılı olduk, her çarpışmada yer aldık ve her işareti yorumladık. Başka hiçbir millet mecbur kaldığı için veya kendi isteğiyle bizim kadar evrensel veya evrenselci olamamıştır. Bizim mahvımıza çalışan insanlığı kurtaracağımızı umduk. Biz bütün milletler için, kesin kurtuluştan daha azını kabul etmemeye kararlıydık. Bu yüzden de kendimizden çok başkaları için uğraştık.

İsraillilerle yüzyüze geldiğimizde kendimizi hatalı ve huzursuz hissetmemiz doğaldır. Her geçen gün dualarımızda Tanrı'dan 'bizi Sion'a geri götürmesini' dilerken, fırsat verildiğinde nasıl oraya gitmeyiz? İsrail'in tarihine bağlıyız ama deneyimlerinde yer almıyoruz. Bu devletin kuruluşunu iki bin yıl bekledikten sonra Diaspora'nın çağrıya aldırış etmemesi nasıl açıklanabilir?

İki olasılık var: Ya İsrail bütün Yahudilere aittir ya da Diaspora'nın bununla bir ilgisi yoktur. Bizler için sadece ilk varsayım geçerlidir. İsrail nedir? Yüzyıllar süren çabalar, arzular, çalışmaların toplamıdır. Askeri hüner ve edebi yaratıcılığın dini inanç ve metafizik düşünce kadar önemli sayılabileceği bir yer. Haham Yohannan Ben-Zakkai ve Bar Kochba, Yehuda Halevy ve Isaac Luria, buna Theodor Herzl ve Vladimir

Jabotinsky kadar katkıda bulunmuşlardır. İsrail'in yeniden doğuşunu sadece vatandaşları sağlasaydı, etkisi sınırları dışında pek duyulmazdı.

İsrail'in tekrar ortaya çıkabilmesi için uzun bir oluşumun başlaması gerekliydi. İsrail, Ortaçağ İspanyası'ndaki mistikler, Polonya'nın Tsadikleri, Slobodka'nın Bilgeleri, Fas'ın önsezili insanları Yahudi efsanelerinin bilinen ve bilinmeyen kahramanları sayesinde yaşamakta ve tekrar yaşamaktadır. İsrail, sadece gözle görülen güçler tarafından değil, başka uzak topraklarda ve uzak zamanlarda savaşan gizli savunucular tarafından da korunmaktadır.

İsrail, bütün Yahudilere aittir. Fakat tersi gerçek olabilir mi? Öyleyse size katılmaktan sürekli olarak çekinmemizi nasıl açıklayabiliriz? Bizi mahkûm edİyorsunuz. En kötü şartlarda bizi ikiyüzlü olarak kabul ediyorsunuz; en iyisinde de zayıf olduğumuza karar veriyorsunuz. Bizler de sizin tam anlamıyla yanılmadığınızı kabul ediyoruz. İsrail var ve biz başka yerlerde yaşıyoruz; burada bir gariplik var. Tabii türlü delil, mazeret ve haklı çıkaracak koşullar ileri sürülebilir: Size yardım ediyoruz, harekete geçiyoruz, gücümüzü sizin için kullanıyoruz. İsrail, Diaspora olmadan ne yapabilir, ne olabilirdi? Bununla birlikte yine de ortada bir gerçek var: Böyle türlü yere dağılmış olan Yahudiler devamlı bir kuşatma tehdidi altında yaşamıyorlar. Oysa siz İsrail'de evlerinizi sınırlarda yaptınız; bizim değil sizin çocuklarınız her gün tehlikeyle karşı karşıya geliyorlar; bizler değil siz, o çocukların anne ve babaları, her gece endişeler yaşamaktasınız.

Bize kusur ve zayıflıklarımızdan dolayı sitem ediyorsanız, haklısınız. Bunları inkâr etmiyoruz. Karşınızda dururken kendimizi yetersiz hissediyoruz.

Bize gelince, size niçin sitem etmekteyiz? Bu size saçma ve kesinlikle haksız gelebilir: İsrail'i çok geç var olduğu için suçluyoruz. Korunmaya gereksinimi olan milyonlarca, milyonlarca Yahudi'nin kurtarılmasında çok geç kalındı. Biliyorum İsrail'in suçu değil. Ancak yine de, acı veriyor.

Mantığa aykırı düşse de, yine çok erken var olduğu için de haksızca suçluyoruz. Öfkelenme, açıklamama izin ver. Soykırımdan sonra, bütün dünya bizimle ilgilendi. Kısa bir süre insanlık soluğunu tutmuş, merak eder gibiydi: Bu Yahudiler, ne yapacaklar? Neler isteyecekler? O istisnai anda her şeyi isteyecek durumdaydık. Ne olursa isteyebilirdik. Çünkü tarihte benzeri görülmeyen bir karışıklık sonrasında konuşmaktaydık biz. Son çırpınmalar ve değişimler içinde, insanlığın kaderini simgelemekteydik. Barışı ve kardeşçe birleşmeyi kabul ettirme hakkı ve gücüne sahip birileri varsa kuşkusuz, bizdik. O nedenle bu korkunç soru akla geliyor: Fırsatı kaçırdık mı? İsrail'i evrensel kurtarıcı bir ödülden ziyade bir bağış olarak mı kabul ettik? Tabii ki, yanıt olumsuz; benim için olduğu kadar senin için de, İsrail uzlaşmayı değil zaferi temsil etmektedir. Bununla birlikte soru da haksız ve acı veriyor. Kimsenin aklına İsrail'in diğer ülkelerle kıyaslanmaması gerektiği gelmemektedir. Oysa —sorunumuzun esası budur— İsrail başkalarına benzemeyen bir devlet, başkalarına hiç benzemeyen bir millettir; tıpkı Diaspora'dakilerin, İsrail halkının, başkalarına benzemediği gibi. Şovenizm mi? Milliyetçilik mi? Hayır. Bana göre, halkımız başkalarından ne üstün ne de aşağıdır. Sadece farklıdır. Her insanın da bu kadarını söylemeye hakkı vardır. Fakat aramızdaki ayrıcalıklı ilişkiler gözönüne alındığında İsrail benden diğer milletlerden çok daha fazlasını isteyebilir ve ben de aynı şekilde, İsrail'den, başka milletlerden isteyebileceğimden çok daha fazlasını bekleyebilirim.

Sadece İsrail'i sevmeyi arzu etmiyorum, ona hayranlık duymayı, bir örnek olarak göstermeyi, başka yerde bulunamayanı orada bulmak istiyorum: O belirli bir doğruluk, belirli bir asalet duygusu. Ben orada dürüstlük, doğruluk ve sevecenlikle yönetilen bir toplum görüntüsü bulmak istiyorum.

Mantığa aykırı gibi gözükse de anlaşılabilir bir istek. Biz Diaspora'dakiler materyalizmin pençesine düştükçe, İsrail'de idealizmin gelişmesini görmek için daha büyük istek duyuyoruz; biz giderek pasifleştikçe, İsrail'in daha da yaratıcı olmasını arzuluyoruz; Biz ne kadar dünyeviysek, İsrail'in de o kadar yükseklerde ve bağımsız olmasını bekliyoruz. Kısacası, biz İsrail'in, olamadığımızı olmasını istiyoruz. Zaman zaman sesimizi hoşnutsuzlukla yükseltiyorsak, nedeni İsrail gerçeğinin tehlikeli şekilde bizimkine benzemesidir. Belki Kafka haklıydı: İnsanın zayıflığı zaferler kazanamamasından değil, bunları kullanamamasından kaynaklanır.

Güncel olaylarınızı izliyor ve çoğunlukla anlayamıyoruz. Tartışmalarınızın tonu, suçlamalar, düşmanlıklar bize başka toplumları, başka toprakları anımsatıyor. İsrail'den bu kadar fazlasını beklememiz hata mı? Çok yükseklerde idealize etmek hatalı bir tutum mu?

Sizi anlamaya çalıştığımız gibi, bizi de anlamaya gayret edin. Yalanlar ve açgözlülüklerle beslenen çılgın bir dünyada, biz İsrail'e ahlâkı hor gören çarkın ve nihilizmin yok edildiği bir sığınak gözüyle bakmaktayız. İtibardan yoksun ve dağılan bir toplumda yaşayan bizler, İsrail'i insanın kendi içindeki savaşları yendiği ve yenmesini bilen bir kanıt olarak görüyoruz. Bana romantik veya saf diyebilirsiniz, ama ben İsrail'i, nefretin kuşattığı ve çevrelediği, yenileyici değişimlerin, insanlık zararına değil yararına çalıştığı eski bir laboratuvar gibi görü-

yorum. İsrail'i düşmanı yenmenin mutlak bir zafer sayılmadığı, ancak gerçek zaferin insanın kendisi üzerindeki zaferi kazanması olduğunu gösteren bir ülke olarak görüyorum. Burada dostluk mümkün ve geri dönülmezdir. Ve burada bayağılık, adilikle lekelenmiş her şey yasa dışıdır.

Sizi bu kadar yücelterek, İsrail'in örnek bir ulus olmasını istemekle yanılıyor muyuz? Toplumsal mesianizmi ya da mesianik humanizmayı belirten izler aramakla hatalı mıyız? Her ne kadar, içişlerinize karışmaktan hoşlanmıyorsak da, daha az ve daha gürültüsüz tartışmanızı isteyebilir miyiz? Ve yeni göçmenlere daha dostça bir karşılama hazırlamanızı bekleyebilir miyiz? Rus Yahudiler yolda fikirlerini değiştirip, Amerika'ya yerleşmeye karar verseler de, onlara kardeş gibi davranmanızı isteyebilir miyiz? Filistinli Araplara ve özellikle İsrailli Araplara daha Yahudice bir tutum sergilemenizi istemekle yanılıyor muyuz? Daha az uzlaşmazlık ve daha fazla kabullenmeyi bekleyebilir miyiz? Biz İsrail'den olanaklarından ne fazlasını ne de daha azını bekliyoruz.

Geçmiş, bize bir olayı yaşamanın yeterli olmadığını öğretiyor; kişi olayın bir parçası olmalı. Deneyim kazanmak da yeterli değil; kişi bunu hak etmesini bilmeli.

Tarihi olayları, etkilenmeden sadece seyirci olarak yaşamak kadar kötüsü veya zararlısı olamaz. Sina'da neden gök gürültüsü ve şimşek vardı. "Çünkü," der Midraş, "o zaman da uyuyan Yahudiler vardı ve gözlerini açmak için onları silkelemek gerekiyordu."

Biz de gözlerimizi açalım, İsrailli kardeşim. Bir Diaspora Yahudisi olarak, Kudüs'ün yaşamını ve kaderini yaşıyorum. Ve bizleri anlamanı istiyorum. Birbirimizden sorumluyuz; Bunu inkâr etme. Diaspora'nın başlıca amacı İsrail'i korumaksa,

senin görevin de Diaspora için yeni bir yaşam kaynağı olmaktır. Özel konumdaki Yahudiliğimizi ve Yahudi oluştan kaynaklanan özelliğimize bir mantık tartışması düşünelim: Bizler aynı zamanda iki düzeyde yaşıyoruz ve ikimiz de çift yaşam sürüyoruz. Bu yüzden birbirimizin kalbi ve vicdanı olmalı, kendimizi sürekli sorgulamalı ve zenginleştirmeliyiz. Diaspora olmasaydı İsrail kimseyi sorgulayamayacak ve hiç kimse tarafından da sorgulanamayacaktı. İsrail olmasaydı, Diaspora, zaferi değil, yalnız önceki ıstırabı bilecekti.

¿Bu olağanüstü zamanlarda bizim kuşağımız hem en talihlisi hem de en lanetlenmişidir. Otuz yıl kadar önce Yahudi kahramanlar kuryenin her silah getirişinde ağlarlardı; oysa bugün strateji uzmanları Yahudi ordusunun askeri dehasına şaşıyorlar. Elli yıl önce kimse Rus Yahudiliğinin Komünist diktatörlüğünden sonra hâlâ yaşayabileceğini tahmin edemezdi; bugün, yeniden doğuşuna tanık oluyoruz. Bir kuşak önce dünyanın yıkıntılarını ve Tanrı'nın karanlık yönünü ortaya çıkarttık; Bugün gelecekteki Yahudi Tarihi'ni onların üstüne kuruyoruz.›

SOVYET RUSYA'DA GENÇ BİR YAHUDİ'YE

Son buluşmamızdan beri olaylar değişti. Arkadaşlarından bazıları daha şimdiden vatanlarına eriştiler; diğerleri de kısa süre sonra onları izleyecekler. Kapılar bir kez açıldı mı bir daha kapanmaz. Ne Rusya'da ne de Rusya dışında hiçbir şey artık aynı olmayacak. Hepimiz değiştik.

1965 Sonbaharı'nda seni ilk görüşümü anımsıyorum. Sen ve arkadaşların dans edip şarkı söyleyerek, İsrail insanlarına olan inancını açıkça kutlayarak, Yahudi tarihini kendininkiyle birleştiriyordunuz. Bir düşte olduğumu sandım. Ve bir yıl sonra bir kez daha düş görmeye, senin düşünde yer almaya geldim. Güçlü ve sağlıklı insanların, sürgünü ve neden olduğu düş kırıklıklarını reddeden mucize bir rüyaydı bu; unutulan ve yeniden keşfedilen bir cemaatin şaşılacak, yüceltici rüyasıydı. İsrail'in çektiği acılar ve zaferlerle dolu efsanelerde bu kutlamalar tekrar tekrar anlatılacaktır.

Aynı zamanda acılarla dolu bir rüyaydı bu. Kolektif bir çılgınlığın birden patlamasına tanık olduğumdan korkuyordum. Kendi kendime insanın dalgaları durduramayacağını, tarihin resmi geçidine engel olamayacağını söyledim. Korku bir duvardır, sessizlik de öyle. Fakat ilk darbe indikten sonra, hiçbir şey aynı kalamaz. Duvarı bir kez deldiğinde bunun gölgesi eskisi kadar korkutucu olmaz. En yüksek duvarlar da yıkılır.

Aranızda dolaşırken, bir gün kendi seminerlerinizi düzenleyip, kendi eserlerinizi basarak kendinizi eğitecek olursanız neler olabileceğini düşündüm. Yılda bir veya ayda bir kereden fazla buluşsaydınız neler olurdu? Kutlamalarınız eski sinagogun önünde değil de Kızıl Meydan'da gerçekleşseydi neler olurdu? Ve bu aynı anda bütün Sovyet kentlerinde olsaydı? Bir gün binlerceniz, on binlerceniz tam anlamıyla bağımsız olarak yürüyüşe geçerek engelleri bir kenara atsanız, barikatları yıksanız —ve bu sadece bir gece için olmasa— ne olurdu? Şimdiden sonra, her şey mümkündü; kuşku bırakmayacak şekilde kanıtladın.

Simha Tora gecesinde bu ziyaretçinin nasıl duygulara kapıldığını biliyor musun? Önce haset ettim ve sonra gurur, daha sonra suçluluk ve nihayet saygı duydum. Ve minnettar kaldım. Evet her şeyden fazla minnet duydum çünkü ben rüyalardan korkan, rüyalara karşı koyan bir kuşaktanım. Senin sayende tekrar düş görebiliyorum ve bunun için de minnet duyuyorum. Rüyalarını paylaşmama izin verdin ve bu düzeyde, her rüya bir macera oluyor.

Bununla birlikte, her karşılaşmamızdan sonra tuhaf bir huzursuzluk hissettiğimi de itiraf etmeliyim. Bu tanık, mesajınızın anlamını ve hatta çabanızın anlamını çarpıttığı için ken-

disini kınadı. Onun yüzünden senin için seçilmemiş bir adla tanındın.

"Sessizliğin Yahudileri" olabilir misin? Ne yanlış bir adlandırma, ne yersiz bir alay. Senden söz ederken hiçbir yerde bu adı söylemedim veya yazmadım. Tam aksine gerçek "Sessizliğin Yahudileri"nin sınırların öbür yanında yaşayan ve yardımına gelmek için bir şey yapmaya yeltenmeyen, kendini beğenmiş, aldırmayan kimseler olduğunu ima ettim. Bu ad, kurulu düzenin, hayatından memnun olan ve yalvarışlarınıza karşılık vermeyen bizleri tanımlıyordu. Bunu tekrar tekrar söyledim. Rus Yahudilerinin korkuyu yenmeyi öğrendiklerini, kayıtsız şartsız kendi insanlarının anı ve törelerine sadık olduklarını açıkladıklarını kaç kez yüksek sesle söyledim? Cesaretinizden söz edip bunu bir örnek olarak gösterdim. Sessizliğinizi aşıp, bunu bir haykırış haline getirdiğinizi, bir hareket tarzı haline soktuğunuzu anlattım. İnsanlar bana inanmadılar ve dinlemeyi reddettiler. Kutlamalarınızla ilgili sözlerimin hayal olduğunu, bunun gerçek olamayacak kadar güzel olduğunu söylediler. Bugün Rusya'da, Devrimden altmış yıl sonra Yahudiliklerine kavuşmaya hevesli genç Yahudilerin yaşayabileceğine inanmadılar. Genç Yahudilerin okulda öğrenemeyeceklerini gizli gizli okuduklarına, günümüzde Komünist Rusya'da uzakta kalan geçmişlerine, törelerine sahip çıkan ve böylece güvenliklerini, yaşamlarını tehlikeye atan aydınlar, işçiler olduğuna inanmadılar. Onlar için bütün bunlar akla aykırı, olanaksız sayılanlar arasındaydı.

Stalin'in yetenekli savcılarının Moskova, Budapeşte, Kiev, Sofya ve Prag'da sahneledikleri davâları hâlâ unutmadık. Suçlananların "İçten gelen itirafları", gerçek kahramanların, o tanınmış devrimcilerin kendilerini suçlama, aşağılama, mahvetmeye kararlı gibi davranmaları akıl alacak gibi değildi. Onlar

kişiliklerini, gururlarını yitirmiş, iradelerini kaybetmiş kuklalar, insan paçavralarıydılar... Ve kahramanlarınızı düşünüyoruz, onlar aynı zamanda bizim: Slepak, Rubin, Kubitchaiewsky ve Kiev, Tiflis, Minsk ve Taşkentli arkadaşları. İlk Leningrad davasında suçlanan Dimshitz, kendisini yargılayanlara bakarak, "Sizlere karşın yine de insan olarak kaldığım için gurur duyuyorum," dedi. "Biz baskıya, kandırmaya, aşağılamaya karşı koymayı başardık. Biz kendimizi kurtarmak için yoldaşlarımızı ele vermedik. Bizler birbirlerini yutmaya hazır deli kurtlara dönüşmedik..."

Bu tür cesaret, kendini düşünmeme, kardeşlik sevgisi tam anlamıyla Komünistlerin başarılı olduğu totaliter rejimde, o kadar olağanüstüydü ki, insanlar buna inanmakta güçlük çektiler. Korkan Yahudi imajı çok biliniyordu; güçlü, kararlı bir Yahudi imajını akıl almıyordu. İnsanlar ikincisine hayran olmaktansa birinciye bol bol acımayı yeğlerlerdi. Ancak sen acıma ile ilgili kısmı istemiyordun; acıma zayıflar için seçilen en kolay yoldu.

Sen mi kaderine razı olacaksın? Umut etme yeteneğin yeni değil. Sen mi zayıfsın? Sen bizlerden güçlüsün ve bunu Minsk'de, Riga'da Vilna'da kanıtladın ve her gün de kanıtlamaya devam ediyorsun. Acıma geleneklerimizin bir parçası, yardımlaşma ise günlük yaşamımızın bir parçasıdır. Fakat hayranlığa yer yoktur.

Oysa sen bu hayranlığı Sakharov veya Solzhenitsyn kadar ve hatta daha fazla haketmektesin. Sen onların önünde gardiyanlara meydan okuyup teröre karşı geldin; sen herkesten önce baskıcı bir sistemde şiddetten uzak bir isyanı başlatma cesaretini gösterdin. Yardım isteyen bildirilerle, başvuruları imzalayarak, açlık grevleri yaparak, hükümet görevlilerinin bü-

rolarını işgal ederek dünyanın ilgisini çektin ve ilk zaferini kazandın. İlk karşı koyan olduğun için hiç kimseye yardım için güvenemezdin. Seni koruyacak bir dünya ününe sahip değildin; hiçbir uluslararası komite senin amacına hizmet etmedi. Senden daha talihli olan, biz kardeşlerine bile güvenemezdin. Bizler görevimizi yapmadığımızı açıkça itiraf ediyoruz. Evet, senin kaderin bizi endişelendiriyordu fakat uzun süre, çok uzun bir süre bunun ne olduğunu, en ivedi görevimiz olduğunu göremedik.

Altmışlı yılların sonlarına doğru Atlantiğin iki yakasındaki önemli Yahudi kuruluşları yıllık konferans programlarında senin davana yer vermeyi reddettiler. Liderleri daha öncelikli konularla ilgilenmeyi uygun buldular: Yaşadıkları yerlerdeki ırk ve etnik ayrımı, çevresel politikalar, hava kirliliği, doğum kontrolü gibi konular yardım çağrılarınızdan daha önemli sayıldı. Bu arada ayrıcalık tanınan —ve daima tanınacak olan— İsrail Devleti de vardı tabii. Bizlere Yahudi Devleti'nin, menfaati doğrultusunda Moskova'ya daha esnek, bekle-gör tavrı almamız gerektiği söylendi. Kudüs'ün Birleşmiş Milletler'deki resmi temsilcileri Kremlin'i düşman etmemek için bu sıkıntılı sorunu ortaya atmamanın daha uygun olacağını düşündüklerine göre, neden onlara karşı gelecektik? Ve öylece onların kararına boyun eğdik.

Altı Gün Savaşı'ndan önce 1967'de Yahudi liderlerden hiçbirinin aklına daha cesur bir hareket tarzı gelmedi. Bu direktifler, en büyük kaygısı İsrail'in güvenliği olan, senin ve benim dahil olduğumuz insanlar tarafından verilmekteydi. Evet, siz Rus Yahudileri, İsrail'in yaşamasının o anki durumunuzdan çok daha önemli olduğunu kaç kez söylediniz. Fakat bizlerin kendi kendimize bazı tatsız soruları sormamız gerekirdi. Örneğin: Neden Natanya'dan bir Yahudi Harkov'daki bir Ya-

hudi'den daha değerli sayılıyordu? Bunun cevabını bizlere verdiniz ve bu yüzden minnet duyuyoruz. O günlerde siz ve sadece siz İsrail'e öncelik tanınması konusunda ahlaki hakka sahiptiniz. Bunu yapmakla, bizler gibi ve hatta bizden daha fazla, müttefiki oldunuz.

O zamandan beri, durum değişti. Belirsizliğini kaybetti. Artık Yahudiler için, sadece bir kader olduğunu biliyoruz. Kutaissi'deki Yahudi'yi cesaretlendiren Montreal'deki kardeşini de cesaretlendiriyor; Odessa'daki yaşlı terziyi endişelendiren Golan Tepelerinde nöbet tutan genç askeri de endişelendiriyor. Yeni bir olağanüstülüğe tanık olmaktayız: İsrail tarihi ilk kez Sovyet Yahudiliği ve Diaspora tarihiyle çakışmaktadır. Ve bu tarih içinde bütün ipler birbirine sarılmaktadır. Sizin meydan okumanız, insanlarımızın öz varlığından yükselen derin meydan okumanın sadece aynadaki yansımasıdır.

Günümüzde, politik uzmanların ılımlı ve ihtiyatlı olma önerileri giderek azalıyor. Ve sizinle yaşayan, yaratıcı bir bağ geliştirmek amacıyla protesto etmemizi, kamuoyundan yararlanmamızı, eğitmenlerimizi ve öğrencilerimizi yollamamızı söylediğinizde bizler, sadece sizi dinliyoruz. Artık kendi yararınızı, yapılması gerekenleri de nasıl yapacağınızı bizden iyi bildiğinizi açıkça itiraf etmekteyiz. Sesimizi ne zaman yükselteceğimiz ve ne zaman susmamız gerektiğine karar verme konusunda bizden daha bilinçlisiniz. Bize işaret veriyor; yol gösteriyorsunuz. Siz katalizörsünüz ve toplumdaki varlığınızı artık kimse inkâr edemez. Sizler söz konusu olduğunuzda, kimse kayıtsız kalamaz. Eski veya yeni solun militanları, entelektüeller —inananlar ve inanmayanlar— hepsi de amaçlarınızı destekliyorlar. Davanıza çağrınız her yerde hissediliyor. Kampüslerde öğrenciler sizinle dayanışma içinde olduklarını ilan

ediyorlar. Hiçbir akım bu denli revaçta, izleyicileri ise bu denli sadık olmamıştı. Neden mi? İnsan bunu nasıl bilebilir? Günümüzde gençler açıklama yapma gereğine inanmıyorlar. Belki de yaşamadıkları Soykırıma tepki göstererek, anne ve babalarına sordukları şu soruları, bir gün kendi çocuklarının sormasına engel olmak istiyorlar: "Yahudiler hem kendi hem de sizin onurunuz için çarpışırken neredeydiniz? Size gereksinmeleri olduğunda neredeydiniz?"

Onların, sizinle özdeşleşmesi daha kolay olabilir, çünkü sizler vicdanın uyanışını, macerayı, isyanı en özgün ve hepsinden de öte, en insancıl şekilde temsil etmektesiniz. İsyanınızda kan dökme, şiddete kışkırtma yok. Nefret ve utançtan uzak olan bu isyan insanlarda haklı olarak istek uyandırıyor. Siz kendi mirasınıza olan hakkınızı belirtirken kimsenin hakkını inkâr da etmiyorsunuz. Kardeşlerinizle birleşme isteğinizi açıklarken vazgeçtiğiniz toplumu da karalamıyorsunuz aslında aranızda bazıları bundan vazgeçmek de istemiyor. Kökenlerinize dönmeniz, kendi insanlarınızla birleşmeniz, sadece İhtilal'in amaçlarının yanlış olduğunu açıklamakla kalmamış, insanların "Yahudi Sorunu" olarak adlandırdıkları konuyu halledemediğini de ortaya koymuştur. Dönüşünüz bu soruna dayatmacı bir çözüm olamayacağını açıklamaktadır.

Doğrusunu istersen, dramınız bir yanlış anlamaya dayanır. Sovyet yetkilileri için Yahudi sorunu propagandadan başka bir şey değildi. Oysa sizin için tarihin bölünmez bir parçasıydı.

Bu temeldeki yanlış anlama durumunuzun neden gitgide daha ciddileştiğini de açıklıyor. İki taraf aynı dili konuşmuyor; her ikisi de başka temellere dayanarak hareket etmektedir. Sovyet liderleri sizi utandırmak için İsrail'den söz ederler; siz-

ler ise gururla övündüğünüzü göstermek için söz edersiniz. Onların gözünde bir musibet olan, sizin için bir tatmin kaynağıdır.

Onların anlamadığı, anlayamadığı bir Yahudi'nin kendi tarihini yapabildiği oranda, başkalarınkini tamamlamaya yardım ettiğidir. Çar ve Lenin Rusyası'ndaki eski Yahudi ihtilalcilerin hatası, evrensel düşe erişebilmek için kendi insanlarını reddetmeye karar vermeleriydi. Yalana, inkâra dayanan bir insanlık gerçeği, asla geçerli olamaz.

Belki de tarihi düzeltme amacında olduğunuz için çabanız bizi ayrıca harekete geçiriyor. Büyükanne ve büyükbabalarınızın yaptığı hataları sizler düzeltiyorsunuz. Büyükanne ve büyükbabalarınız Komünizmi izlemek için Yahudilikten kopmuşlardı; sizler Yahudiliğe dönmek için komünizmden kopuyorsunuz.

Kendimizi neden size böyle yakın hissediyoruz? Çünkü bizleri şaşırtmayı başardınız. Sürprizler eşsiz ve ender bulunur ikramlardır. Günümüzde insanların tutumu soğuk: Hiçbir şey dehşete düşürmüyor, hiçbir şey şaşırtmıyor. Merak etme yeteneğini yitirmişler. Pek çok şeyi bayağı, sıradan görüyorlar; artık ayda yürümek kimseyi heyecanlandırmıyor. Heves, içtenlik, özveri —modası geçmiş sözcükler. Tapmak, esinlenmek derinlerde uyuyor. İşte bizim için yaptıklarınız; gözlerimizi açarak yeniden başlamanın mümkün olduğunu gösterdiniz. Siz, hiç denecek kadar azla ve kan dökmeye çalışmadan olaylar yarattınız. Siz, okullar, bütçeler, bürokratlar ve yardım olmadan saygı uyandıran bir Yahudi toplumu yarattınız. Siz Yahudi yaşamının zorluğundan ve karanlığından başka yönünü bilmezken bunu aniden bir ayrıcalığa döndürdünüz. Ve man-

tıksal olarak yüzünüzü saklaması, korkuya ve kaybolmaya razı olması gereken sizler sadece şarkı söylediniz. Yahudilikten uzak, asimile bir dünyada, Yahudilere özgü her tür komplekse kapılabilirken siz komplekssiz veya çekinmeden, her tür uzlaşmayı reddetmektesiniz. Çok uzaklardan gelen sizler, bize sabır ve sadakati öğretmektesiniz.

Ve bu yüzden kendi kendimize soruyoruz: Nasıl başardınız? Pek çok saygıdeğer eğitimcimizin başarısız olduğu yerde siz nasıl başarıya eriştiniz? Neden bizde inanç ve kimlik krizleri varken, sizde yok? Bu dayanıklılığı ve büyümeyi nasıl başardınız?

Burada algılamanın sınırlarını zorluyoruz. Mistikler mucizelerden, diğerleri gizemden söz edecekler. Ve hepsi de, "Biz değilsek bile en mükemmel çocuklarımız sana layıktır," diyecekler. Böylece bu çember de kapatılacak. Büyüklerinizin sizden esirgediği yardımı, şimdi siz bize sunuyorsunuz. Kısaca söylemek gerekirse Batı ülkelerinde bugün Yahudi yaşamının, Yahudi kültürünün yeniden dirilişine tanık oluyoruz ve bunun yenilenmesini büyük ölçüde size borçluyuz.

Aynı şekilde birleşmemizden dolayı size minnettarız. Başka hiçbir olay farklı çevrelerden farklı kişilikleri harekete geçiremezdi: Yazarlar, işçi sendikaları, rahipler, hahamlar ve öğrenciler. Onlar sizin için ve sizinle. Onlar hapishanelerde, tımarhanelere kapatılıp aklını korumaya çalışanlarınızla; onlar, Sibirya'ya gönderilmekte olan kürek mahkûmlarıyla özdeşleşmekteler. Onlar, aranızda özgürlüğe kavuşanlarla kutlama yapıyorlar ve yaklaşan Kutsal Gün'ü kutlamaya hazırlanıyorlar.

Moskova ve Leningrad'da "*Am İsrael Hai*" –Yahudi halkı yaşıyor ve hep yaşayacak– şarkısını bağırarak söylediğiniz

günlerden beri, durum değişti. Bu, suçlananların kendilerini yargılayanlara haykırdıkları teyit sözcüğüdür. Evet Yahudi halkı yaşıyor ve sizle, bizle, sizin olduğu kadar bizim için ve geri kalan insanlık için yaşamaya devam edecek. Toparlanan sesiniz düşlerimizi canlandırıyor; davanızdan güç alıyoruz. Ve sizlerle birlikte dönülmez noktaya geldik. Artık "Sessizliğin Yahudileri" yok. Brooklyn'den Kiev'e, Paris'ten Oslo'ya, Brüksel'e, Kudüs'e kadar durum aynı. Yahudi kendi kardeşi namına —Yahudi olanlar ve Yahudi olmayanlar için aynı— konuşma hakkını, anımsama hakkını, şeref ve gururla, evet gururla yaşama hakkını kanıtlamaktadır.

V

GÜNÜMÜZ EFSANELERİ

Hikâye şöyledir: Korkunç Av ayında Mezeritch'in büyük Maggid'i Rabi Dov-Ber, genç izleyicisi Lizenskli Elimelekh'e dönerek, Kutsal Bayramların derin anlamını bilip bilmediğini sorar.

Elimelekh, "Hayır," diye cevap verir. "Bilmiyorum. Aslına bakarsanız, hiçbir şeyin derin anlamını bilmiyorum."

"Öğrenmek ister misin?"

"Tabii, Rabi; zaten bu yüzden Mezeritch'e geldim. Kim olduğumu ve ne yaptığımı anlamak için."

Büyük Maggid, "Mükemmel," der. "Zhitomir'e kadar git. Ormana yakın köyde bir gece kal. Oradaki hanı kolaylıkla bulacaksın. Bir tek han var. Hancı sana *Kutsal Bayramların* derin anlamını öğretecek."

Reb Elimelekh, bir an bile kaybetmeden Mezeritch'den ayrılır. Zhitomir yolunu tutup ormanın yakınındaki köyde durur. Hanı bulur, sahibiyle tanışır ve o anda, Maggid'in kendini çok iyi gizleyen bir Tsadik'e gönderdiği kanısına varır. Çünkü adam kendisine günlük duaların en basitini bile öğretebilecek birine benzemez. Tıpkı bir hancıya benzer, bir hancı gibi davranıp konuşur. İş görerek ortada dolaşır, müşterilere hizmet ederek onlarla içer, sarhoş arabacılarla şakalaşıp güler. Reb Elimelekh onun fevkalade bir aktör olduğunu düşünür.

Bir gece kalır orada. Üç gece kalır. Hancıyı inceler. Gece yarısı içyüzünü ortaya çıkaracağını umar. Yani bütün mistiklerin Tapınağın yıkılmasına ağladığı saatte onu anlayacaktır. Boşuna. Ufak tefek adam huzurlu uyur. Sabah kalkıp telaşla duasını eder ve herhalde bir gün önce, bir hafta önce yaptığı gibi kahvaltısını yapar. Ve işe koyulur. Hanı temizler, iskemleleri yerlerine koyar, bardakları yıkayıp, ilk arabacının gelmesini beklemeye başlar. Fakat Reb Elimelekh, cesaretini kaybetmez. "Maggid beni buraya gönderdiğine göre gelmem gerekiyordu," diye düşünür. "Maggid ne yaptığını bilir. Belki de Şabat'ı burada geçirmeliyim. Şabat'ın saf pırıltısında, hancı kendini gizleyemeyecek; Maggid'in vaadini yerine getirmek zorunda kalacak."

Böylece Şabat'ı da handa geçirir. Fakat hiçbir şey olmaz. Sadece hancı Şabat şerefine daha geç saate kadar uyuyup yemeğini ağır ağır yer. O zaman Reb Elimelekh endişelenmeye başlar. "Buraya neden geldim?" diye düşünür. "Neden bana söylenmesi gereken sözleri duymadım? Yoksa bunlara layık değil miyim? Benim yüzümden mi bu hancı, böyle hancı olarak kaldı?"

Kalbi kırılan Reb Elimelekh, Yeni Yıl için Mezeritch'e dönmeye karar verir. Hancıya bunu haber vermeye hazırlansa da onu bulamaz. Sonunda onu mutfakta iki büyük defterin sayfalarına bakarken bulur.

Yaklaşınca hancının, "Yakında Yeni Yıl olacak," diye fısıldadığını işitir. "Evrenin Sahibi, hesaplarımızı kapatmamızın zamanıdır değil mi? Şimdi ilk defteri açalım. Bunun içine Sana borçlu olduğum her şeyi kaydettim. Simha Tora'yı, *aliya* yapmadan geçirdim. Hata yaptım; O gün bir Yahudi'nin yeri Yahudilerin arasında olmaktır. Sana bir *aliya* borcum var. Er-

tesi ay *Minha* duasını söylemeyi de unuttum. Tamam, Sana bir de dua borcum var. Başka ne vardı? Bir dilenciyi doyurmayı reddettim. Ne yapabilirdim? İşim vardı. Pekâlâ, Sana bir de yemek borcum var. Bir sayfa çevirelim. Teşa Be'Av günü orucumu bozarak biraz şarap içtim. Başka çarem yoktu. Köyün efendisini bilirsin; öfkelendiği zaman öldürür. Onuruna kadeh kaldırmayı reddettiğim için öfkelenmeye başlamıştı... Pekâlâ sana bir de içki borcum var. Ayrıca Sana sadakalar ve evlenecek olan öksüz Shimon'la Rachel için de bağış borcum var...

"Şimdi ikinci defteri açalım, tamam mı? Buna da Senin bana olan borçlarını kaydettim. Bir bakalım. Masum kuzenim hapiste. Buna Sen izin verdin. Bunu neden yaptın? Bana otuz gün hapis borçlusun. ...Beş hafta sonra karısı hastalandı. Neden onu hasta ettin. Evrenin Sahibi? Bana onun hastalığını borçlusun... Aynı ay Yankel'in oğlunu köyün efendisi dövdü. Neden onu korumadın? Bana kırılmış üç kaburga kemiği borçlusun. ...Bir sonraki sayfada serserilerin Pesinka Sinagogu'nu ateşe verip, kutsal ruloları yırttıklarını ve zavallı görevli Reb Yiddel'i öldürdüklerini okuyorum. Bana Tora'nın onurunu, Tora'nın güzelliğini borçlusun ve hepsi bu kadar da değil Evrenin Sahibi, bana Reb Yiddel'i borçlusun... Evet, evet bana fazla borcun var... Borçlarımız konusunda ne yapacağımızı bana söyler misin?"

Hancı başını ellerinin arasına alarak düşünceye dalar. Birden başını kaldırır. "Biliyor musun aklıma ne geldi? Seninle anlaşacağız. Senin bana borcun yok ve benim de Sana borcum yok. Diyelim ki ödeştik. Kabul mü?"

Reb Elimelekh, Mezeritch'e evine döndüğünde Maggid'i görmeye gider. Maggid'in yüzü esrarlı bir gülüşle aydınlanır. "Ee? Bildin mi şimdi?"

Elimelekh, "Evet," der. "Şimdi biliyorum."
"Ve sence makbul mü?"
Reb Elimelekh, "Evet," der. "Bence makbul..."
Hikâyeyi anlatan, "Bence değil," diyor. "Bence değil."

Size arkadaşım Shimson'dan söz etmek istiyorum; O Yahudi ıstırabının, insan haline girerek yeniden dirilmiş şeklidir. Neşeli anlarında, kendini unuttuğunda, hatta inançla dua ettiğinde bile ondan sözle anlatılamayacak, bulaşıcı bir melankoli yükselir. Onun yanındayken, dünyadan ayrılıp bir yeraltı dehlizine, yollarını kaybetmiş hayaletlerle dolu bir dehlize girersiniz.

Çoğu kez ona, evinin kapısı her gezgine, dua veya sıcaklık arayan, kendini yalnız hisseden herkese açık olan büyük Guerer Hasid'i Rabi Leibel Cywiak'ın Yesivası'nda rastlardım. Aslen Lodzlu olan Shimson, karısı ve üç çocuğuyla bir getto'da yaşamıştı. Mahvolacaklarını anlayınca umutlarını Tanrı'ya bağlamışlardı: Onları sadece Tanrı kurtarabilirdi. Fakat sonunda tek kurtulan Shimson olmuştu. O günden beri de "Her şeye rağmen" O'na teşekkür etmekteydi.

Zavallı Hasid, insanlardan bir şey beklemiyor ve her şeyi Tanrı'dan bekliyordu. İnsanlık ona acı vermişti, Tanrı da öyle. Fakat Tanrı "Her şeye rağmen" ona insanlığın vermediği neşeyi de vermekteydi.

Bir gün bana, "Çıldıracağımdan korkuyorum," diye açıldı. "Sokaklarda kendi kendime konuşarak dolaşıyorum. Getto'daki geceleri tekrar yaşıyor, çocukları tekrar görerek onlara yumuşaklıkla, tatlılıkla, sevgiyle fısıldıyor ve sonra aniden ölmüş olduklarını anımsıyorum. Sonra onları uyandırmak, kendimi uyandırmak istercesine haykırmaya başlıyorum. Anlı-

yor musun, çocuklarım öldü ve onların sessizliği beni deli ediyor."

Dostum Shimson çocuklarının sessizliği, özellikle en küçüğünün sessizliği yüzünden çılgınlaştı. Kız altı yaşında, solgun, utangaç ve sinirli bir çocuktu. Etrafında olanları biliyor muydu? Olayları ne kadar anlamıştı? Katilleri görmüş, onların öldürdüklerini görmüştü... Çocuk kafasında bu görüntüleri nasıl yorumlamıştı?

Bir sabah annesine kendisini kucaklamasını söyledi. Sonra gelip babasının alnına bir öpücük kondurdu. Ve, "Bugün öleceğim sanırım,"dedi. Ve uzun, çok uzun bir iç çekişten sonra ilave etti: "Sanırım buna seviniyorum."

Böylece dostum Shimson, küçük kızının yaşam ve yaşamın anlamı hakkında birçok yaşlı insandan daha fazlasını bildiğini öğrendi.

Karşımdaki genç en iyi öğrencilerimden biri. Yüz hatları gerilmiş, yaka düğmesi açılmış, dudaklarını ısırırken gözlerini benden kaçırıyor.

Şaşkın şaşkın bakarak, "Yeni romanınızın kahramanı," diyor. "Benim. Şaşırdınız mı? Ben de öyle. Fakat artık hiçbir şeye hayret etmemek gerek! Sizin olayları başlatan kahramanınızın hikâyesi benim hikâyem. Babam üzgün ve suskun; karısı ve çocukları *orada* ölmüşler. Annem üzgün ve suskun; kocası ve çocukları *orada* ölmüşler. Annem ve babam Kurtuluş'tan sonra karşılaşıp evlenmişler. Onların oğluyum ama bana her baktıklarında, gördüklerinin ben olmadığımı biliyorum."

Hıçkırıklarını tutarak, duraklıyor. Sonra öfkeli, adeta vahşi bir hal alıyor yüzü. "Gördükleri ben değilim, ben değilim," diye yineliyor.

Ona yanıldığını söylemeye cesaret edemiyorum. Sanırım haklı, bir şey söylemiyorum. Söyleyebileceğim bir şey yok.

Benjamin, şaşkın ve mutsuz. Yaşamla başa çıkamıyor, çalışamıyor. Galicia'daki kasabada en iyi okulun müdürüymüş. Getto'da yetişkinler için geceleri, çocuklar için gündüzleri dersler düzenlemişti. Fakat öğrencileri giderek azalıyordu – büyükler birkaç hafta ve çocuklar birkaç ay sonra. Savaş bitince Benjamin öğretmenlik için yapılan önerileri geri çevirdi. İnsanlar onu ikna etmeye çalıştıklarında da, "Sokakları süpürmeyi yeğlerim," diyordu. "Dilenmeyi yeğlerim. Onun yerine her şeyi yapabilirim."

Bir gün durumu bana açıkladı: "Sınıfta on çocuk olduğunu düşün. Hepsi aç. Hepsi de korkuyor. Hepsini ölüm damgalamış. Onlarla konuşuyorum ve beni anlamıyorlar. Örnekler veriyorum, ısrar ediyorum, vurguluyorum, öfkeleniyorum ve yine de anlamıyorlar. Söylediğim sözlerden, anlattıklarımdan sakınıyorlar. Onlara elma ağaçlarından söz ettim. Bir elma ağacı nedir? Ve doğa nedir? Bahar? Kırlarda açan çiçekler? Mutluluğun anlamı nedir? Huzur? Bir parça pasta nedir? Bu sorularla karşılaştığımda kendimi berbat, aptal gibi hissediyorum. Ve bunları öğrenmeden öleceklerini biliyorum." Ve Benjamin, bitkin bir tavırla gözlerini indirdi. "Sözcükler çocuklar için bütün anlamlarını kaybettiklerinde, bu kesin bir felaket işaretidir."

Onu dinlemekten hoşlanıyorum. Söze daima, "Düşleyebiliyor musun..." diye başlıyor.

Ben onun öğrencisiyim.

Appell Platz'da toplanmış mahkûmlar gerçek dışı bir sahneyi oynar gibi gözüken iki adama bakıyorlardı.

Subay, "İnancını inkâr et, bir hafta yemek ye," diye bağırıyor.

Yahudi, sakin sesle, "Hayır," diyor.

"Pis yaratık Tanrı'na küfret! Ona küfret de rahat bir işin olsun."

Yahudi, sakin sesle, "Hayır," diyor.

"Onu inkâr et ve ben de seni koruyayım."

Yahudi, sakin sesle, "Asla," diyor.

"Asla mı? Bu ne demek oluyor? Bir dakika mı? Bir dakika sonra öleceksin. Şimdi söyle köpek, sonunda bana itaat edecek misin?"

Mahkûmlar soluklarını tutuyorlar. Bazıları subaya bakıyor ama diğerlerinin gözleri sadece arkadaşlarını görüyor.

"Tanrı senin için yaşamdan daha mı önemli? Benden daha mı önemli? Bunu sen istedin, budala."

Subay, silahını çekip elini kaldırıyor ve nişan alıyor. Ve ateş ediyor. Kurşun mahkûmun omzuna saplanıyor. O sallanıyor ve en ön sırada oturan arkadaşları yüzünün kırıştığını görüyorlar. Ve din kurbanlarının eski seslenişini fısıldadığını duyuyorlar: "*Adoşem, hu haelokim hu haelokim* – Tanrı Tanrı'dır, sadece Tanrı Tanrı'dır."

Subay, "Domuz!" diye bağırıyor. "Seni pis Yahudi. Senin Tanrı'ndan daha güçlü olduğumu göremiyor musun? Hayatın O'nun değil benim ellerimde! Ondan çok bana gereksinmen var! Beni seçersen hastaneye gideceksin ve iyileşeceksin. Yemek yiyecek ve mutlu olacaksın!"

Yahudi, acıyla, soluyarak, "Asla," diyor.

Subay uzun uzun onu süzüyor. Birden korkar gibi oluyor. Sonra adamın diğer omuzuna bir kurşun sıkıyor. Ve bir üçüncüsünü. Bir dördüncüsünü. Yahudi de, "Tanrı Tanrı'dır, Tan-

rı..." diye fısıldamaya devam ediyor. Son kurşun ağzına isabet ediyor.

Oğlu bana, "Oradaydım", diyor. "Ben oradaydım ve o sahne bana inanılmaz geliyor. Anlayacağın... anlayacağın babam bir kahramandı ama, inananlardan değildi."[7]

Lodz Gettosu'ndaki çocuk avı diğerlerinden çok daha korkunçtu. Alman askerleri, Polonya polisi, Ukraynalı yedek erler ve türlü muhbirler, hepsi işbirliği yapıyordu. Çocuklara, savaşı beslemek için Yahudi çocuklarına gereksinmeleri vardı.

Kırılan kapılar, devrilen dolaplar, sökülen duvarlar. Yaralı hayvanlar gibi kaçan çocukların ve artık koşamayan diğerlerinin iç parçalayıcı görüntüleri. Bu paçavralar içindeki küçük dilencilerin avcılarla saklambaç oynadığı sanrılara özgü bir sahneydi. Canavarlıkları kanıksamış getto bile, körlüğe sığınmaya çalışıyordu.

Shraga ve karısı çocuklarından biri için hemen hemen güvenli bir yer bulmuşlardı. Fakat hangi çocuğu kurtarmalıydılar? Alter'i mi Blimel'i mi? Alter sekizinde, Blimel altısındaydı. Alter olgun, hızlı ve becerikliydi; Blimel öyle değildi. Hangisi ölecek hangisi sağ kalacaktı? Anne seçim yapmayı reddetti. Kocası ısrar etti: "Bunu yapmamız gerekiyor; yoksa ikisini de mi kaybetmek istersin?" O zaman kadın, "Öyleyse sen seç," dedi.

Ve Shraga, yaşama, kurtulma olanağı daha fazla olanı seçti. O, soyun son erkeği olarak adının devamını sağlayacaktı. Hem o Shraga için, karısı için Kadiş okuyacaktı. Shraga, "Tanrı bizi affetsin," diye düşündü. "Fakat seçmem gerekiyor."

Sonra tehlike geçti. Shraga ve ailesi güvendeydi. Hepsi hayattaydı. Fakat o günden itibaren Blimel, nedenini bilme-

den, kendisine bir şey söylenmeden gözlerini babasından kaçırmaya başladı.

Shraga, her gün sabah erkenden işe gidiyor ve gece eve geç vakit dönüyordu. Çocuklarıyla ilgileniyor, onlarla oynuyor, onlara gülümsüyordu. Blimel, ona hiç bakmıyordu.

Shraga, "Ve bir gece kızımı alıp götürdüler," diyor. "Onun gidişini gördüm. Bana bakmamak ister gibi arkasını döndü."

Bütün Kapo'lar kötü müydü? Hepsi de sadist miydi? Hiç ayırım yapmadan hepsi de suçlanmalı mıydı?

Genç bir öğrenci bu soruları soruyor. Kızın sesi, üzüntüsünü belli ediyor; bu konu sanırım içini parçalıyor. "Onların arkadaşlarına kötü davrandıklarını biliyorum. Fakat bir seçenekleri var mıydı? Evet, onlar biraz daha iyi besleniyorlardı, biraz daha güvende sayılırlardı. Fakat onları suçlayabilir miyiz? Hepsi gönüllü veya yarar peşinde kimseler miydi? Onları savunmak için söylenecek bir şey yok mu? Örneğin sürülenlerle cellatları arasında tampon görevi yapmaya çalışmadılar mı? Mutlaka arkadaşlarının ıstırabını hafifletebilecekleri ni ummuş olmalılar. Onları, diğerlerinden daha fazla uzlaştıkları, diğerlerinden daha önce yenildikleri için gerçekten suçlayabilir miyiz?"

Birden patlıyor ve bizi süzüyor. "Babamın lehine söylenebilecek hiç hiçbir şey yok mu?"

Kızıl saçlı Joel beş yaşındaydı ve bağırmaması gerektiğini biliyordu; bağırmak tehlikeliydi.

Ona olağanüstü, bir saklanma yeri bulunmuştu: Uzmanların söylediğine göre, girişi bulunamayan mağaranın altında. Joel orada yalnız değildi. Yanında babası, annesi, ağabeyi Ye-

kutiel ve amcası Zanvel vardı. Kendisine masallar anlatan Zanvel'i çok seviyordu.

Joel, pek çok şey biliyordu, ama dışarıda gece mi gündüz mü olduğunu bilmiyordu. Mağaranın altında kendi iç mağarası kapkaranlıktı. Bu da getto'nun mühendislerine göre orasının değerini ve fiyatını arttırıyordu.

Yeraltında yaşayanlar, baskınlar sırasında sessiz iletişim kurmayı öğrenmişlerdi. Zanvel Amca komik hikâyelerini ses çıkarmadan anlatırdı.

Bir gece su bulmak için dışarıya çıkmaya cesaret eden Joel'in babası, ilk giden oldu. Bir tüfek patlamasıyla hayatını kaybetti. Bir feryat duyuldu. Hepsi o kadar. Ve sığınakta Joel, bağırmadan ağlamayı başardı.

Birkaç gün sonra Yekutiel tutuklanınca annesi eliyle Joel'in ağzını kapattı. Aynı gece annesi de yakalandı. Kızıl saçlı Joel acıyla patlayacağını hissediyordu fakat Zanvel Amca'nın eli ağzını örtmekteydi.

Zanvel de kayboldu. Ve Joel karanlıklarda tek başına kaldı. Eliyle ağzını örterek sessiz sedasız hıçkırmaya, sessizce feryada, sessizce yaşamaya başladı.

Annesine acı veren genç kız güzel ve yumuşak başlı. Annesini daha da fazla üzebilmek için öfkeye kapılmadan sakin, tatlı bir sesle konuşuyor.

"Benim yaşımdaydın ve hayatı biliyordun, değil mi? Bir insanın nasıl kötülük yapabileceğini biliyordun, değil mi? Hiçbir zaman göremeyeceklerimi gördün; hiçbir insanın dayanamayacağı şeylere katlandın. Sen yaşamın sadece bir fars olduğunu ve güzel sözlerin, tumturaklı sözlerin bir lokma ekmek bile etmediğini çabuk anladın. Anladığın doğru değil mi? Sen hayvanlığın zaferini gördün. Gelecek mi? Budalaca bir uydur-

ma. Sevgili anneciğim, sen boşluk konusundaki sert ve korkunç gerçeği ve bunun etkisini, kötülük ve bunun gücünü anladığında benim yaşımdaydın. Ve bu yüzden seni anlayamıyorum sevgili anneciğim. Neden beni doğurdun? Dünyanın çocuklara ne yaptığını bilen sen bu kadar akıllıyken neden beni doğurmakta ısrar ettin? Hem neden bu ben oldum? Bunu söyler misin?

Genç kız güzel ve yumuşak başlı; anneciğinin kır saçlarını okşuyor. Annesi sessiz kalıyor. Bitkin ve sessiz.

Hayalet, Yehuda-Leib, kendi güneşli küçük kasabasında yürüyüşe çıkıyor; bakkallar ev kadınlarına gülümsüyorlar, çocuklar kilisenin önünde oynuyorlar. Yehuda-Leib, "Bizi öldürdüler ve hiçbir şey değişmedi,"diye düşünüyor. "Hırsızlar, ölü soyucuları, size bravo! Siz kazandınız. Kasaba tamamen sizin."

Evine vardığında duruyor. Kalbi deli gibi çarpıyor. Kapı açılınca seyis İvan'ı tanıyor; sesini uzaktan duyuyor. "Ne istiyorsun?"

Yehuda-Leib, "Hiç," diyor.

"Kendi halkını mı arıyorsun? Yararı yok; gittiler."

Yehuda-Leib, "Biliyorum," diyor.

"Geri gelmeyecekler."

Yehuda-Leib, "Biliyorum," diyor.

"Bir şey istemediğinden emin misin? Beni evinden atmayacak mısın? Eşyalarını geri almayacak mısın? Beni kandırmayacağından emin misin? Anlayacağın, siz Yahudileri bilirim. Bir şey söylemez fakat çok düşünürsünüz."

Yehuda-Lleib, hiçbir şey, gerçekten bir şey istemediği konusunda onu temin ediyor.

İvan, "Böylesi daha iyi," diyor. "Senin hesabına sevindim. Zaten hiçbir şeyi geri vermeyecektim."

Yehuda-Leib, "Bu umurumda değil," diyor. "Benim için hepsi bir."

Okul çocuklarının kilise önünde bağrıştıklarını ve ev kadınlarının bakkallarla kavga ettiğini duyuyor, uzakta, çok uzaktaki küçük kasabada.

"Ben bir şey istemiyorum," diyor. "Bir şey beklemiyorum. Hiçbir şeyde ısrar etmiyorum."

İvan, "Böylesi çok daha iyi," diyor. "Biliyor musun? İçeriye girebilirsin. Gel şuraya otur."

Masaya oturuyorlar. İvan bir şişe konyak çıkarıyor. "Haydi içelim," diyor. "Sana ve seninkilere. Seni daima sevdim."

İkinci kadehi de boşaltıyorlar. İvan mutluya benziyor. Birden neşeyle, "Dinle," diyor. "Kötü olmadığımı kanıtlamak ve bir şey istemediğine sevindiğimi göstermek için sana bir armağan vereceğim... İvan'ın kalpsiz olduğunun söylenmesini istemem." Gözleri parlıyor. Kalın dudakları nemli. Boynuysa bir boğanınkini andırıyor. "Yok hayır. Böyle denemez..."

Cümlesini yarım bırakarak kalkıyor ve tavan arasına tırmanıyor. Yün battaniyeye sarılmış uzun bir cisimle geri dönüyor. Yehuda-Leib, başının döndüğünü hissediyor. Seyisin kollarının arasındaki babasına ait olan ve ona da babasının verdiği kutsal ruloları tanıyor. Ailenin, biraz da övünerek bunların İyi Namlı'nın bizzat kendisi olan, İsrael Baal Shem Tov'un özel soferi Reb Jersh Soifer tarafından yazıldığını söylediğini anımsıyor. Başı dönüyor. "Babamın serveti," diye düşünüyor. "Babamın servetinden geriye kalan bu."

Seyis gülerek, "Görüyor musun, oğlum," diyor. "İvan'ın da kendisine göre cömert olduğunu kabul etmelisin. O ödüllen-

dirmesini iyi bilir. Onun için bu Tora'yı al ve götür. Bunu saklayabilirsin. Bu senin. Sadece... dikkatli ol." O anda yerine getirilmesi gereken bir koşulu anımsayarak kararından vazgeçecekmiş gibi davranıyor. "Dikkatli ol. Bu armağana karşılık, sen Yehuda-Leib, bana bir söz vermelisin. Bunda ısrar ediyorum. Bundan böyle Tora'nın kutsal Tora'nızın sana Musa tarafından değil, seyis İvan tarafından verildiğini dünyaya söylemelisin..."

Ve İvan gülüyor. İvan neşeyle gülüyor. Kendisinden memnun. Yehuda-Leib'e ve onun vasıtasıyla bütün Yahudilere oynadığı bu oyundan dolayı gurur duyuyor.

Yehuda-Leib, ruloları kaparak bir şey söylemeden çıkıyor. Kasabayı satıcıları, leş yiyenleriyle bırakıyor. Ormana girip daha sonraki köye doğru koşuyor. Ve durmadan kendisine aynı sözleri yineliyor: "Babamın serveti – babamdan bütün kalanlar burada."

Ortaçağlardan bir tarihçi anlatıyor:

Bu hikâyeyi Kral Ferdinand ve Katolik İsabella'nın hüküm sürdüğü sırada, Hıristiyan dinine girmeyi reddettikleri için, İspanya'dan ayrılmak zorunda kalan büyüklerimden duydum.

Bütün cemaat sürgüne gitti. Aralarından bazıları gemiye bindiler; gemide veba salgını oldu. Kaptan, ıssız bir sahilin yakınında demir atarak bütün insanları indirdi.

Göçmenler arasında bir adamla karısı ve iki çocuğu da vardı. Açlık ve susuzluktan kıvranıyorlardı; insanların yaşadığı, konuksever bir yer bulmak umuduyla yürümeye başladılar. Fakat çevredeki kum sonsuzluğa doğru uzanıyordu.

Bir gece yorgunluktan yığılıp kaldılar. Uykuya daldıklarında dört, uyandıklarında ise üç kişiydiler. Baba, karısı için

bir mezar kazdı ve çocuklar Kadiş'i okudular. Ve tekrar yola koyuldular.

Ertesi gece uykuya dalarken üç, uyandıklarında ise iki kişiydiler. Baba büyük oğlu için bir mezar kazdı ve Kadiş'i okudu. Ve kalan oğluyla yürümeye devam etti.

Bir gece ikisi yere serildiler ve şafak vakti sadece baba gözlerini açtı. Kumlarda bir mezar kazarak Tanrı'ya şöyle seslendi: "Evren'in Efendisi, senin ne istediğini biliyorum. Ne yaptığını anlıyorum. Benim umutsuzluğa kapılmamı istiyorsun. Sana inanmaktan vazgeçmemi, Sana dua etmekten vazgeçmemi istiyor, övmek ve kutsallaştırmak için Adını anmamı istemiyorsun. Ben de sana şunu söyleyeyim: Hayır, hayır, bin kere hayır! Bunu başaramayacaksın! Bana karşı ve kendine karşı bunu başaramayacaksın. Bir inanç şarkısı olan Kadiş'i Senin için ve Sana karşı haykıracağım, İsrail'in Tanrısı. Bu şarkıyı sen susturamayacaksın."

Ve Tanrı onun kalkıp yürümesine, yalnızlığını boş bir gökyüzü altında uzaklara ve daha uzaklara taşımasına izin verdi.

VI

DİYALOGLAR

BİR BABA VE OĞLU

Pişmanlık duyuyor musun?

Hiç.

Ya bunu yine yapmak zorunda kalsaydın?

Yine yapardım.

Ve bununla birlikte insanların değişmediğini biliyorsun; anımsamaktan nefret ederler.

Bu onların sorunu. Ben unutmayacağım.

İntikam alacaklardır.

Onların yapabileceklerini diğerleri çoktan yaptı. Korkmuyorum.

Fakat ben, ben senin için korkuyorum. Benim kadar yaşlısın ve daha da yaşlanacaksın; gene de ben senden yaşlı olarak kalacağım. İnsanları biliyorum, neler yapabileceklerini biliyorum. Rahatsız edilmekten hoşlanmazlar; tanıklardan hoşlanmazlar.

Bu da yine, onların sorunu. Ben devam edeceğim. Başka seçeneğim yok. Bana seçenek bırakmadın.

Biliyorum oğlum, biliyorum. Bu yüzden korkuyorum.

Umutsuzluğa nasıl karşı koyabilirsin? Buna nasıl dayanabilirsin?

Kolay. Hoş bir şey olduğunda gözlerimi kapatıp kendimi otuz yıl öncesinde görüyorum; ve artık iyi gözükenin hiç de öyle olmadığını anlıyorum. Yaşamıma ne zaman keder ve düş kırıklığı girse gözlerimi kapatıp kendimi otuz yıl öncesinde görüyorum; O zaman, korkunç gibi gözüken hiç de o kadar korkunç olmuyor.

Öyleyse sen ne tamamen mutlu ne de tamamen mutsuzsun. Bu mümkün mü?

Mümkün.

Fakat bu arzulanır mı?

Evet arzulanır. İnsanın bir şeye sarılması gerekir.

Bu benim düşlediğim değil. Bu, senin geleceğini düşlediğim gibi değil.

Sende hayal gücü yoktu. Bunu itiraf et Baba. Katiller bizden daha yaratıcıydılar.

Bunu itiraf ediyorum. Ve bununla gurur duyuyorum.

Anlayamıyorum.

Biz saftık. Masumduk. Biz kötülüğün var olduğunu reddedecek kadar saftık. İnsanların bu kadar alçalabileceğine inanmamız olanaksızdı.

Yani zayıflığımızla gurur mu duyuyorsun?

Senin zayıflık dediğine, ben masumluk diyorum. Evet masumluğumuzla gurur duyuyorum.

Tuhaf bir masumluk... Bu masumluk sizi nereye götürdü?

Tuhaf soru, oğlum... Yoksa başımıza gelenlerden utanıyor musun?

Hayır, utanmıyorum. Fakat bununla gurur da duymuyorum.

Tam olarak ne hissediyorsun?

Keder, Baba. Sadece keder.

Peki öyleyse sen ne istiyorsun, neyi arıyorsun?

Çok az şey. Ve hepsi de basit.

Mutluluk mu?

Bu fazla basit olurdu. Artık onu aramıyorum.

Sevgi mi?

Sevgi bir ikramdır; alırsın ya da alamazsın; arayamazsın.

Öyleyse ne? İstediğin nedir? Güç mü? Bilgi mi?

İkisi de değil. Güç aramıyorum ve bilgiden korkuyorum. Açıkçası ben sadece bir şey istiyorum: Anlamak, hepsi bu.

Fakat ben anlayamadan öldüm.

Biliyorum.

Şafaktan önce, bir sabahtı. O anın geldiğini hissettim. O eşikten geçmeden önce anlamama izin verilip verilmeyeceğini düşündüm.

Evet?

Tanrı'ya seslendim. Bütün gücümle O'nu çağırdım. O'nun orada olmasını, ölümüme tanıklık etmesini, benim gerçeğime tanık olmasını, hiç olmazsa benim gerçeğe olan susamışlığıma...

O geldi mi? O, çağrına cevap verdi mi, söyle bana?

Onu çağırdım ve sonra seni çağırdım. Sana anlayamadığımı söylemek istiyordum. Sana anılarımın kırıntılarını emanet etmeyi, seni o anıya dahil etmeyi istedim. Bana çok yakındın. Bana baktın. Elimi tuttun ve okşadın. Hiç birbirimize o kadar yakın olmamıştık. Sen o yakınlığı hissettin mi?

Evet, hissettim, hâlâ da hissediyorum. O zamanda beri kimseye öyle yakın olmadım.

Eşiği geçerken sana kendi gerçeğimi armağan etmek istiyordum ama o benden kaçtı. Birden onca yılı, bütün o sıkıntıları, bütün o düşünceleri, bütün o sözcükleri anlayamaz oldum: Bütün bunların değeri neydi? Yaşamımın sisler ve küller arasında yok oluşunu seyrettim ve anlayamadım.

Sana baktım; artık beni görmüyordun. Hâlâ sana bakıyorum; boş bakışını görüp gözlerimi kapatıyorum.

Daha önce sana gülümsedim... anımsıyor musun?

Bir, iki saat önce sana biraz sıcak çorba önerdim ve bana gülümsedin.

Çorba yüzünden değil. Sana anımsayıp anımsayamayacağını sordum. Ve sen: Evet, anımsayacağım diye cevap verdin. Sana sordum: Her şeyi mi? Ve sen cevap verdin: Evet, her şeyi. O zaman sana sordum: Bunu nasıl anlatacağını biliyor musun? Ve sen cevap verdin: Evet, bileceğim. Ben sordum: Her şeyi mi? Ve sen cevap verdin: Evet, her şeyi. Sonra sözünü düzelttin. Sen: Buna gayret edeceğim, dedin. Elimden geleni yapacağım. İşte sana o zaman gülümsedim.

Yani bana inanmadığın için mi gülümsedin?

Tam aksine sana inandım. Sana inandığım için gülümsedim.

Ya şimdi?

Şimdi ne?

Bana hâlâ inanıyor musun?

Bir bakıma, evet.

Sadece bir bakıma ha! Sözümü tutmadım mı?

Bir bakıma, evet. Sadece bir bakıma. Sen söylenmesi gerekeni anlattığını sandın. Elinden geleni yaptın. Dudaklarını oynattın. Ama gece rüzgârları senin sözlerini, onların hikâyelerini ve

kahramanlarını alıp götürdü. Gecenin rüzgârları hepsini silip süpürdü.

Fakat ben... haykırdım!

Sen haykırdığını sanıyordun.

Feryat ettim!

Sen feryat ettiğini sanıyordun.

Yani bütün bunların hepsi boş muydu?

Tam anlamıyla boş değildi. Seni duydum. Hepimiz seni duyduk.

Bu yeterli mi?

Hayır. Hiçbir şey hiçbir zaman yeterli olmayacak.

Bunu bir teselli olarak kabul etmem mi gerekiyor?

Teselliden kim söz ediyor? Tam aksine senin için üzülüyorum. Yaşayabilmeyi en üstün kutsama saymakla hata yapmış olabiliriz. Bizler insanlığı değiştirmekte başarılı olamadıysak artık kim bunu başarabilir? Söyle bana oğlum: İnsanı kim değiştirecek? Onu kendisinden kim koruyacak? Söyle bana oğlum: Onun namına kim konuşacak? Benim namıma kim konuşacak?

Buna gayret ediyoruz. Bana inanmalısın. Gayret ediyoruz ama yorgunuz. Geriye kalanlar bitkin, Baba. Gayret etmekten, savaşmaktan, konuşmaktan yorulduk.

Zavallı nesil. Zavallı insanlık. Zavallı çocuklar. Sizleri geride bıraktık ve sizin için üzülüyoruz.

BİR ANNE VE KIZI

Nereye gidiyoruz? Söyle bana. Biliyor musun?

Bilmiyorum, küçük kızım.

Korkuyorum. Bu yanlış mı, söyle bana. Korkmak yanlış mı?

Bilmiyorum; öyle olduğunu sanmıyorum.

Bütün ömrüm boyunca hiç bu kadar korkmamıştım.

Hiç.

Ve bir daha hiç bu kadar korkmayacağım. Beni duyuyor musun? Asla.

Asla.

Fakat nereye gittiğimizi bilmek istiyorum. Söyle, biliyor musun? Nereye gidiyoruz?

Dünyanın sonuna, küçük kız. Biz dünyanın sonuna gidiyoruz.

Orası uzak mı?

Yok, pek uzak değil.

Gördüğün gibi çok yoruldum. Söyle bu yanlış mı, bu kadar yorulmak yanlış mı?

Herkes yorgun, benim küçük kızım.

Tanrı bile mi?

Bilmiyorum. Ona kendin sormalısın.

Susadım, çok susadım.

Bunu düşünmemeye çalış.

Mümkün değil. Çok susadım. Günlerdir bir şey, herhangi bir şey içmek istiyorum. Keşke yağmur yağsa, keşke tufan olsa.

Sen kocaman bir kızsın. Gayret göster. Başka bir şey düşün.

Susadım ama, acaba bize içecek bir şey verirler mi dersin?

Belki. Subaylar dost gibi gözüküyorlar. İyiye benziyorlar.

Onlardan içecek bir şey isteyebilir miyim?

Bunu yapmamalısın.

Kolumu yakalamışsın. Neden o kadar sıkı tutuyorsun?

Canını mı yakıyorum?

Hayır, beni daha sıkı tut.

Sen de öyle. Bana sarıl, sıkıca sarıl.

Trende bir şey söyledin.

Ne söyledim?

Ayrılmaktan söz ettin.

Evet, ayrılmaktan söz ettim.

Seni iyi duyamadım. Ne demiştin?

Onların bizi ayıracaklarını söyledim. Savaştan sonra hepimizin evde buluşacağımızı söyledim.

Ayrılmak nedir? Okulda bana bu sözcüğü öğretmediler.

Birbirini seven insanlar birlikte olamadıklarında onların ayrıldıkları söylenir.

Fakat seninle ben birlikte kalacağız, öyle değil mi?

Evet, küçük kızım, sana söz veriyorum.

Uzun zaman için.

Çok uzun bir zaman.

Savaşın sonuna kadar mı?

Sonuna kadar, küçük kızım.

Bak! Bacalar! Alevler! Bunların hiç bu kadar yükseldiğini, böyle güzel olduğunu görmemiştim! Orada ne var? Bir fabrika mı?

Belki. Bir fabrikaya benziyor sanırım.

Ne tür bir fabrika?

Bilmiyorum.

Neden sormuyorsun?

Bunu sordum.

Sana ne cevap verdiler?

İnsanlığın tarih ve kaderinin orada yapıldığını söylediler.

İnsan bunu nasıl yapar? Neyle yapar?

Dünyanın saflığıyla yapar, küçük kızım. Tarih, insanlığın saflığıyla yapılır – ve aynı şekilde mahvedilir.

Önümüzdeki bütün o insanlar... Ne dersin... Orada kaç kişi var?

Hiçbir fikrim yok.

Bin mi? On bin mi? Daha fazla mı?

Çok daha fazla.

Ya geridekiler?

Fikrim yok.

Bin mi? Yüz bin mi? Daha fazla mı?

Çok daha fazla.

Bak, insanların sonu, ardı gelmiyor.

Sonu yok. Ve başlangıcı da yok zaten.

Bence... bu güzel.

Sakın bunu söyleme, küçük kızım. Bu söylememen gereken bir düşünce.

O kapı, o kapı! İçeriye girmek istemiyorum, istemiyorum.

Bunu yapmak zorundasın, benim tatlı kızım. Beni izlemelisin. Bunu yapmalısın.

Hayır, yapmayacağım! Bunu istemiyorum! Ağlayacağım, bağıracağım!

Sen büyük bir kızsın. Bir gayret göster. Bunu yapabileceğini biliyorum.

Haydi hemen buradan kaçalım.

İmkânsız çocuğum.

Emin misin?

Eminim.

Neden içimden ağlamak geliyor? Söylesene neden? Nedenini biliyor musun?

Bilmemeye çalışıyorum.

Lütfen bir an duralım.

Peki. Diğerleri bizi itmiyorlar. Bırakalım geçsinler. Neden durmak istiyorsun?

Bakmak için. Ben sekiz yaşındayım ve siyah yıldızlı mavi gökyüzüne, parlak yıldızları olan siyah gökyüzüne bakmak istiyorum. Çok uzaklardaki geceye bakmak istiyorum. Şafakta kendilerini açan kırlara, ormanlara ve kulübelerine dönen cadılara, hâlâ uyuyan çobanlara bakmak istiyorum. Onları sürülerinin yanında görmeyi istiyorum. Satıcıları, akrobatları, ehlileştirilmiş ayıları, hepsini görmek istiyorum. Bunu yapabilir miyim?

Sen sekiz yaşında kocaman küçük bir kızsın ve benden çok daha uzakları görebiliyorsun.

Sana bir şey sorabilir miyim?

Tabii.

Üzülme. Benim için üzülme. Ben yeterince yaşadım.

Böyle söyleme.

Ama bu doğru.

Ben senin yaşındayken...

O çok uzun zaman önceydi. Artık hiç kimse için yaş diye bir şey yok. Hepimiz aynı yaştayız. Hepimiz aynı soruları ve aynı cevapları öğreniyoruz. Hepimizin aynı kapıdan geçmesi gerekiyor.

Artık içinden ağlamak gelmiyor mu?

Hayır? Nedenini bilmek ister misin? Çünkü ben yaşamı sevmediğime karar verdim.

Bunu söyleme benim büyük, küçük kızım. Başka şey söyleme.

Haydi ilerleyelim... Canımızı yakacaklarını sanıyor musun?

Bilmiyorum.

Bana gerçeği söyle.

Evet, canımızı yakacaklar.

Ama bizi ayırmayacaklar değil mi?

Hayır, bir daha ayrılmayacağız.

Öyleyse kolumu tut. Lütfen kolumu tut.

BİR ADAM VE KIZKARDEŞİ

Beni hatırlayacak mısın? Söyle. Hatırlayacak mısın beni?

Tabii.

Bak sana pek az anı bırakıyorum. Ama biliyorsun, bu benim suçum değil. Ben küçüktüm ve senin zamanın yoktu. Ben oynamayı seviyordum ama sen sevmiyordun. Daima kitaplarına gömülmüştün. Ben gülmeyi, koşmayı ve arkadaşlarımla şarkılar söylemeyi istiyordum. Biz senin için çok küçüktük. Bu yüzden de beni unutmandan korkuyorum.

Korkma, küçük kız kardeş. Seni asla unutmayacağım.

Söz verir misin?

Söz veriyorum.

Benim nasıl olduğumu anımsayacak mısın?

Tabii, bir çocuğa baktığımda seni görmeden edemeyeceğim. Dikkatle taranmış saçlarındaki sarı pırıltıları. Yumuşak bakışlı, zeki mavi gözlerini. Geniş alnını, yarı açık ağzını. Çekingen ve berrak sesini. Seni görüyorum küçük kız kardeş ve acı duyuyo-

rum. Seni gecede görüyorum, seni kalabalıkta kaybolmuş, yakalanmış görüyorum. Senin uzaklaştığını görüyorum ve bu kalbimi parçalıyor. Ne yapabilirim? Ne söyleyebilirim...

Ve ben korkuyordum ve... Ne kadar budalayım.

Hiçbir şeyi unutmadım, küçük kız kardeşim.

Benim sekiz yaşında olduğumu da söyleyecek misin?

Bunu yapacağım.

Ve kendimden daha büyük kızlarla oynamayı sevdiğimi de?

Bunu yapacağım.

Ve ömrümde denizi hiç görmediğimi de söyleyecek misin?

Bunu yapacağım.

Gerçek bir düğüne hiç gitmediğimi de söyleyecek misin?

Bunu yapacağım.

Ve ömrümde hiç kimseyi incitmediğimi.

Sen kimseyi incitmedin. Hiç kimseyi.

Bütün bunları söyleyecek misin? Söz verir misin?

Söz veriyorum.

Yemin et.

Sana yemin ediyorum.

Öyleyse ben mutluyum.

Bunu da söyleyeceğim. Yemin ederim.

Biliyor musun? Sana şaşacağın bir şey söyleyeceğim. Bunu yapmamı ister misin?

Evet, isterim.

Senin için kaygılanıyorum.

Neden kaygılanıyorsun?

Sen dışarıda ve yalnızsın. Oysa ben içerideyim ve yalnız değilim. Evet senin için çok kaygılanıyorum: Ne yapacaksın,

bizler olmadan nasıl yaşayabileceksin? Bana gelince, ben kısa süre sonra yine Büyükbabamla olacağım, beni dizlerine oturtup Hasidik şarkılarını söyleyecek. Ve tekrar Büyükannemle beraber olacağım. Şabat'tan önceki Cuma akşam üzerlerinde daima yaptığı gibi beni yine kutsayacak. Ben bütün sevdiklerimizle, bütün sevmiş olduklarımızla buluşacağım. Sadece sen uzaklarda kalacaksın... Zavallı ağabeyim, senin için ne kadar üzülüyorum.

Çok iyisin, küçük kızkardeş.

Biliyor musun? Bir fikrim var. Senden ayrılmayacağım. Bu hoşuna gider miydi?

Evet, hoşuma giderdi.

Öyleyse bana tekrar bak.

Sana bakıyorum.

Üşüyorum. Kışlık paltomu giyiyorum, yine de üşüyorum.

Ben de küçük kızkardeş. Ben de üşüyorum.

Kışlık paltomu giyiyorum çünkü bu güzel. Bunu verdiklerini, bunu bana ne zaman verdiklerini anımsıyor musun?

Roş Aşana'da verdiler.

Ne kadar gururlanmıştım. Ömrümde aldığım en güzel armağandı. Hem üstelik beni sıcak tutuyordu. Hatta karda koştuğum buzların üstüne düştüğümde bile beni sıcak tuttu. Şimdi soğuktan titriyorum.

Ben de öyle, küçük kızkardeş. Seni görüyor ve soğuktan donuyorum.

Ne yapmalıyız? Ne yapabiliriz?

Hiçbir şey, küçük kızkardeş. Yapılacak bir şey kalmadı.

Fakat beni görmediğin zaman da benimle konuşacak mısın?

Bunu yapmaya çalışacağım.

Şarkı söylemeyi sevdiğimi anlatacak mısın? Senin şarkılarını dinlemeyi sevdiğimi söyleyecek misin?

Bunu da söyleyeceğim.

Ve Bayramları sevdiğimi?

Neşe saçardın.

Ya Şabat? Şabat'ı ne kadar sevdiğimi söylemeyi de unutmayacaksın değil mi?

Şabat'ta pırıl pırıl olurdun.

Ve Şabat şarkılarını?

Bunları sofrada söylerdin.

Tanrı'ya olan sevgimden de söz edecek misin?

Evet, küçük kızkardeş.

Ve seni kaybetmek, hepinizi kaybetmek yüzünden duyduğum kederden de söz edecek misin?

Bunu içimde taşıyacağım.

Bir şey daha var.

Evet?

Küçük kızkardeşin senden böyle kucaklaşmadan, vedalaşmadan, sana iyi yolculuklar dilemeden ayrıldığı için bunun onun suçu olmadığını söyleyecek misin?

Suç sende değildi.

Peki öyleyse suç kimdeydi?

Bunu öğreneceğim. Ve söyleyeceğim. Sana yemin ediyorum, küçük kızkardeş. Bunu yapacağım.

VII

GÜNÜMÜZDE BİR YAHUDİ

ÇARESİZLİĞE KARŞI

Şabat'ın ruhunu korumak için ve bu öğleden sonra bizleri bir araya getireni hatırlamak için Hasidik geçmişim ve geleceğim göz önüne alındığında, onsuz hiçbir konuşmamın tamamlanmadığına inandığım geleneksel Hasidik hikâyeyle söze başlayacaktım. Oysa, bugün değişik bir yol seçip, hikâyeyi sona saklayarak, Rabi ve izleyicileri yerine çağdaş bir hikâyeyle; bir Yahudi kadınla bir Amerikan Başkanı'nın öyküsüyle başlayacağım.

Yanılmıyorsam 1961 yılında idi. İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ABD'ye gelerek acil bir istekle Başkan John F. Kennedy'i görmeye gitti. Fakat iyi bir Yahudi büyükanne iyi bir Katolik Başkandan ne isteyebilirdi? Ne olacak, silah tabii. Ancak John Kennedy hayır dedi. Başkanlığının henüz ilk devresindeydi ve kendisi heyecanlı bir dönemindeydi, bu eziyetli dünyada kendisinin, sadece kendisinin barışı getirebileceğine inanmaktaydı. O genel bir silahsızlanma, birlikte varolma ve

yumuşama politikasına inanırken, Golda aniden Kudüs'ten çıkagelmişti ve ne istiyordu? Silah... Bu ne çılgınlıktı...

Kennedy, onu her zamanki nezaketiyle karşıladı; Neticede, hanımlara çok kibar davranmasıyla tanınıyordu. Fakat Golda aklında olan konuyu açıklayınca, Kennedy itiraz etti: Neden başka bir şeyden söz etmiyoruz? İnatçı olan Golda "Hayır," dedi. "Hayır hiçbir şey bu kadar önemli olamaz."

Kennedy, ısrar etti. "Bayan Meir. Siz Kutsal Kitabın ülkesinden geliyorsunuz, haydi Kitaptan söz edelim."

"Daha sonra," dedi Golda. "Önce güvenlik. Ve güvenlik silah demektir."

Kennedy, bunun üzerine, "Size para vereyim," dedi.

Ve Golda, "siz parayı UJA'ya verin," dedi. "Bize silah gerek."

Kennedy, onu başka bir yöne çekmeye çalıştı; "Size dünyada siyasi destek ve Birleşmiş Milletler'de de diplomatik destek verelim."

Golda, "Teşekkür ederim," diye cevap verdi. "Bunları da isteriz ama bize silah gerek."

Sonunda Kennedy, resmi bir güvenlik anlaşması önerecek kadar ileri gitti. Bunda kesin sözler olacaktı. İsrail'e saldırılacak olursa onu Altıncı Filo koruyacaktı. Fakat Golda, "Teşekkür ederim," diye yineledi. "Bütün vaatlerinize teşekkür ederim. Fakat bizim en büyük gereksinimimiz, en çok istediğimiz silahtır."

Kennedy'nin ancak o zaman sabrı tükendi. "Bayan Meir, sizi anlayamıyorum," diye atıldı. "Ne zaman sizi görsem bana silahlardan söz ediyorsunuz. Ne zaman buradaki Yahudi dostlarınızı görsem bana silahlardan söz ediyorlar. Hepinizin

nesi var böyle? Neden sadece silahlarla ilgilenip başka bir şey düşünmüyorsunuz?"

Golda, uzun bir sessizlikten sonra aşağı yukarı şunları söyledi. "Anlayacağınız Bay Başkan, ben eski bir topluma aidim. Tarihimizde iki kez ülkemiz mahvoldu, başkentimiz yıkıldı ve tapınağımız yakılıp kül oldu, egemenliğimiz elimizden alındı ve çocuklarımız dünyanın dört bir yanına dağıldılar. Gene de, bir şekilde sağ kalmayı başardık. Bunu nasıl yaptık dersiniz? Anlatayım. Bialystok'daki dükkân sahibi ve Kiev'deki terzi, New York'daki sanayici ve Leningrad'daki asi, Brooklyn'deki Talmudist ve Safed'deki hayalperest sayesinde oldu bu. Her ne kadar farklı ortamlardan, farklı topraklardan gelmişler ve farklı diller konuşuyorlardıysa da ortak bir noktaları vardı. Bir gün egemenliğimize yine sahip olacağımız, çocuklarımızın bir araya toplanıp tapınağımızın yeniden inşa edileceği düşü... Sayın Başkan, tapınağımız henüz yeniden inşa edilmedi; işe yeni başladık. Bu başlangıç önlenirse Bialystok'daki dükkân sahibi ve Kiev'deki terzi, New York'daki sanayici ve Leningrad'daki asi, Brooklyn'deki Talmudist ve Safed'deki hayalperest, ortak bir düşü olan tüm bu Yahudiler, bir daha düş bile kuramayacaklar."

Başkan Kennedy'nin tarihe şiirsel bir yaklaşımı vardı. Tek bir söz dahi etmedi. Bir düğmeye bastı, yardımcılarından biri içeriye girdi ve ister inanın ister inanmayın, Golda Meir bu hikâye sayesinde, İsrail Hava Kuvvetleri için ilk Hawk füzelerini aldı.

Yahudi hikâyeleri yararlı... önemli... ve ebedidir. Yahudi düşü bölünmemeli ve unutulmamalıdır. Tıpkı Yahudi tarihindeki bütün Yahudilerin birbirine bağlanması gibi, olaylar da birbirinin içine girmiştir.

Kolomb, Yahudilerin İspanya'dan ayrılarak sürgüne gittikleri yıl Amerika'yı keşfetti. Aslında amacı kendi krallıklarında On Kayıp Kabile'nin yaşadığı Hindistan'a erişmekti; bu yüzden yolculuk için İbranice bilen mürettebat seçti. Bir rastlantı sonucu Yeni Dünya'nın kıyılarına erişti. Fakat Yahudi tarihinde rastlantı yoktur; her gerçeğin altında bir amaç vardır. Kolomb, pek çok kuşak sonra başka ülkelerden sürülecek olan halkımız için bir sığınak bulmak zorundaydı.

Dreyfüs, tıpkı Theodor Hertzl gibi asimile bir Yahudiydi. Onların 'rastlantı sayılacak' karşılaşmaları ortaya Sionist Macerasını başlattı. Burada en küçük olgunun bile kendine özgü önemi bulunmaktadır. Örneğin, gazetelerden Yüzbaşı Dreyfüs'ün torununun geçen yıl yerleşmek üzere İsrail'e geldiğini öğrendik. Böylece bu Yahudi ailesi bir çemberi tamamladı. Fakat Hertzl, karışmasaydı yüzyılın davasının sonucu ne olurdu?

Başka bir olay: ABD'ye ilk ziyaretini yapan müteveffa Başbakan Levi Eshkol, büyük bir Yahudi olduğu kadar büyük bir devlet adamıydı. Onu Lyndon Johnson, Beyaz Saray'da askeri törenle karşıladı. Dokunaklı bir sahneydi: Dünyanın en küçük milletlerinden birini temsil eden Eshkol'e güneşin altında, dünyanın en büyük milletinin Başkanı şeref kıtasını denetlemesi için eşlik ediyordu. Bando *Hatikva*'yı çalmaya başlayınca seçkin Yahudi ziyaretçiye bir şeyler oldu: Duygularının ortaya çıkmasına izin verdi: Gözlerinde yaşlar vardı. Bir saat kadar sonra, arkadaşı İsrail'in milli marşını dinlerken neler düşündüğünü sorduğunda Eshkol, "Çok tuhaf," dedi. "O anda Kiev yakınındaki küçük köyümdeydim. Kendimi heder'den çıkıp serserilerden kaçan genç bir erkek çocuğu olarak gördüm." Ben de düşündüm. Sadece Eshkol gibi hem Ki-

ev hem Kudüs'de kökleri olan biri Kiev ve Kudüs arasında köprü görevi yapabilir. Sadece, o, dünün küçük köyüyle bugünün bağımsız devleti arasında bağ kurabilir. Sadece onun gibi bir adam Beyaz Saray'da onurlandırılırken korkuyla kaçan Yahudi çocuklarını düşünebilir.

Çünkü korkmuş Yahudi çocuğuyla bağımsız İsrail Devleti'nin gururlu lideri arasında bir bağ bulunmaktadır. İsrail o çocuğu unutacak olursa, İsrail olmaktan çıkar.

Bratzlavlı Rabi Nahman, "Orada, cevabı olmayan soruyu soran bir adam yaşıyor," dedi. "Bir kuşak sonra, başka bir yerde, yine cevabı olmayan soruyu soran bir başka adam yaşar. O, sorduğu sorunun, aslında ilkinin cevabı olduğunu bilmez ve bilemez."

Fakat bizim için sorular yine soru olarak kalmaktadır. Bizim Diaspora'daki varlığımız, İsrail'in doğuşu gibi bir gizemdir. Nasıl sağ kalabildik ve neden yaşamımız böyle devamlı tehdit edildi? Benim için Yahudi tarihinin özü rasyonel değil, mistiktir. Mantık açısından bakacak olursak düşmanın baskı ve yasalarına çoktan teslim olmamız ve diğer eski uygarlıkların yaptıkları gibi isteyerek olmasa bile zerafetle bu sahneden ayrılmamız gerekirdi. Bizim yaşamda kalmamızın esrarı sadece varlığımızdan sıkılan, bizlere sinirlenen ve bir dereceye kadar bu tutumları anlaşılabilen bir toplumda yaşayabilmemizle izah edilebilir ancak.

Dostoyevski'nin Büyük Engizisyoncusunu anımsıyor musunuz? O İsa'yı geri gönderir ve okuyucu da bu yüzden onu suçlar. Ama bu sahneyi tekrar okuduğunuzda tutumunuz değişecektir. Büyük Engizisyoncunun hareketini haklı bulmamakla birlikte onu anlayacaksınız. O, pek çok şeyi sorgulayan, herkesin kendisini suçlu hissetmesine neden olan, kurulu dü-

zeni alt üst eden bir İsa'dan rahatsız olmaktadır. İsa'nın cennete dönmesi daha doğrudur...

Bir Yahudi tek başına olsaydı yüzyıllar önce ortadan kaybolurdu. Fakat bir Yahudi asla yalnız değildir; Yahudilik, yalnızlığın çaresidir. Yakup, adsız melekle mücadelesinden önce yalnızdı. Ama o aslında yalnız değildi. İsrail onunlaydı, onun içindeydi. Bunun tersi olarak da, Yahudi yalnız kaldığında, her yerdeki Yahudiler birlik olduklarını göstermek için ellerinden geleni yaparlar.

Bir Yahudi, hem fiziksel hem ruhsal bakımdan kendi cemaati tarafından daima sarmalanmakta ve korunmaktadır. Yahudi kendisinden daha fazlasını temsil ettiği için onun ölümü de kendisini aşmaktadır.

Almanlar o iğrenç 'harekatlarını' genellikle Yahudi bayramlarında uygularlardı. Onlar Teşa-Be-Av'da katliamlar tertipliyediler. Böylece hepimize Tapınağın yıkılışını tekrar yaşatmak istediler. Purim'de Aman ve oğullarının intikamını almak ve Pesah'ta Mısır'da geçirdiğimiz iyi yıllardan dolayı pişman olmamız için bu harekâtları düzenlediler. Onlar Yahudileri birbirlerine düşürmeye çalıştılar. Yom Kipur'da Babi Yar'da binlerce, binlerce Yahudi'yi öldürerek Yom Kipur'un ruhunu ve sonsuz boyutlarını yok etmek istediler. Onlar da hareketlerine sembolik çağrışımlar katmasını biliyorlardı.

Daima olduğu gibi, şimdi de, Yahudiler içtenlikle birbirlerine bağlıdırlar. Burada bağıracak olursanız sesiniz Kiev'den duyulur. Kiev'de haykırırsanız sizi Paris'te duyarlar. Kudüs'deki Yahudiler üzgün olduğunda, her yerdeki Yahudi kederlerini yansıtır. Böylece bir Yahudi birden fazla yerde, birden fazla devrede, birden fazla düzeyde yaşar. Yahudi olmak kişiselliğe ulaşan tarihi bir bilince sahip olmaktır. Çünkü töre-

lerimiz her Yahudi'nin Sina'da durduğunu, her Yahudi'nin Tanrı Yasaları bildirirken, şahit olduğu düşüncesini vurgular. Böylece gözüktüğümüzden daha yaşlı olduğumuzu anlamamız sağlanır. Anılarımızın kendimizinkilerle başlamadığı ve en küçük oğlumuzun en yaşlı öğretmenlerimizden daha yaşlı olduğunu anlarız.

Son olaylardan benim ve çağdaşlarımın öğrendiklerinin bir bölümü bunlar. Herhangi bir yerdeki bir Yahudi'ye saldırı her yerdeki Yahudileri küçük düşürmek için yapılmış bir girişim sayılır. Gücümüzün kaynağı coğrafya değil, tarihtir. Düşman da bunu bilir. Onun Yahudileri öldürme girişimi Yahudi Tarihini yok etme amacı güder. Biz asla vazgeçmeyiz ve düşmanımız da vazgeçmez. Bu yüzden Yahudi kederi çok belirli ve şaşılacak kadar da zengindir. Yahudi neşesinin aksine bir töresi vardır. Efsaneye göre Safed Kabala Okulu'nun kurucusu olan Rabi İsaac Luria, kendi acılarını Babil ve Mısır'daki atalarının acılarıyla kıyaslarmış. Bir Yahudi acı duyduğunda kişisel payından daha fazlasını hisseder. Günümüzde bile bizim acılarımızın kökeninde eski trajediler vardır.

Evet, keder anahtar sözcüktür. Yom Kipur'da insanlarımıza yapılan saldırıdan beri, bunu hissettik. Korku ve azaptan daha fazlasını, acı ve öfkeden daha fazlasını hissederek kedere gömüldük. Nefret değil keder. İlk andan itibaren derin bir melankoliye kapıldık ve bunu üstümüzden atamadık.

Şöyle düşündük: İşte yine başlıyoruz. Milletimiz tekrar doğduğundan beri yine bir savaş; dördüncü savaş. Bu anlamsız kan dökmeye bir son olup olamayacağını merak ettik. Yine iki taraftan genç adamlar ölecek ve öldüreceklerdi. Bir kez daha kaçınılmaz ve amansız şekilde yenen veya yenilen rolü, zafer ve ölüm, askeri zafer ve hayatta kalabilme arasında bir seçim yapmak zorunda kalacaktık. Bunlar istemediğimiz seçe-

nekler. Biz ne düşmanı küçük düşürmek ne de onun bizi küçük düşürmesini istiyoruz. Ne ölmeyi ne de öldürmeyi istiyoruz.

Bütün istediğimiz yaşamak ve yaşamın kutsallığını desteklemektir. Bütün istediğimiz barış yaratmak ve bunu barışta yaratmaktır. Ve insanın diğer insanların düşmanı olması gerekmediğine, her savaşın anlamsız olduğuna, çarenin merhamette olduğuna ve merhametin olasılığına tanıklık etmektir.

Bütün istediğimiz barıştır. Ama bununla birlikte... işte yine başlıyoruz. Yine savaş var ve biz savaştan nefret ediyoruz. Bunun ne kadar çirkin olduğunu biliyoruz ve öyledir. İlk savaş, Habil'le Kabil'in arasında olanı, bize birini öldürenin kendisini de öldürdüğünü öğretti. Bu yüzden de "Öldürmeyeceksin," On Emir'den biridir. Dünya bizim de herkes gibi olduğumuzu kanıtlamak için savaşlara zorlayabilir. Biz de savaşta şeref, şan bulabiliriz. Fakat bunu yapmıyoruz. Yahudi savaşçılar farklıdır. Onlar kederli savaşçılardır. 1967'de hayretler uyandıran zaferlere karşın sevinmediler. Çarpışmadan döndüklerinde başkalarına acı vermek zorunda kaldıkları için öfkeli gibiydiler. Bu kez onların ve bizim kederimiz daha da derindi. Bizimkilerden pek çoğu da yaşamlarını kaybettiler.

Anımsıyor musunuz? O ilk günlerin belirsizliğini. O ilk haberleri. İlk engelleri. İlk fotoğrafları. Kollarının arasında bir *Sefer Tora* olan genç askerin esir alınarak götürülüşünü gösteren resmi asla unutmayacağım. İlk adlar. İlk yüzler. Gözlerinizi kapatınca yüzler, çeşitli yüzler görüyordunuz. Dostlar ve çocukları, dostlar ve onların dostları. Kim hayattaydı? Ve kim ölmüştü? Kim, hangi hasta nerede, hangi yaralarla yatıyordu? Eyüp gibi biz de yas tutmaktaydık ve Eyüp gi-

bi kendimizi, müttefik ve dostlar tarafından terk edilmiş, yalnız hissettik. Bizi terk edip bize ihanet etmişlerdi.

Bu yüzden... İnsan bugün nasıl kederli olmaz? Yahudi olmayan dünyamızda, Yahudi olup da kedere kapılmamak olası mı?

Bunlar yüzleşmemiz gereken objektif sorular, kendi kederini doğuran sorulardır. Tıpkı şöyle: Bunlar nasıl olabildi? Neden İsrail hazır değildi? Neden durumu daha iyi halledecek şekilde teçhizatlanmamıştık? İsrail, gizli kalmış duyguları ortaya dökmekteydi. O kendi vicdanının derinliklerine kadar araştırıyor ve toplumun her bölümüne erişiyordu. Bu savaş herkesi etkilemişti. Değişiklik 1967 Savaşı sonrasından daha derindi. Haziran '67'de eşsiz bir yücelme ve sevinç anı yaşamıştık. Kudüs'le birleşmiş ve kaderimizin mistik boyutuyla karşılaşmıştık. Yom Kipur yüzleşmesi farklı yapıdaydı. Adlandırmaktan çekiniyorum ama bu zayıflıklarımızla yüzleşmemizdi...

Hatalarımız, başarısızlıklarımız nelerdi? Nerede hata yapmıştık ve niye? Bilmiyorum ve bildiğimi de iddia etmiyorum. Fakat 1967'den beri herkes bu kadar iyi bir durumun uzun sürmeyeceğini hissediyordu. Bu Napolyon'un annesini hatırlatıyor. O, Avrupa'nın her yanında nüfuzlu tahtlarında oturan çocuklarından söz ederken, üzgün üzgün, "Pourvu que cela dure" demişti. Yani 'keşke bu sürebilse.' Bizlerin de İsrail hakkında aynı hisse kapılması gerekirdi: Fazlasıyla muzaffer, fazla güçlü, fazla neşeliydik. Etrafımızdaki dünya da çok kıskanç ve çok kokuşmuştu.

Ve sonra başka bir faktör devreye girdi – tarihimizdeki en önemli olayla ilgiliydi: Soykırım. '67'de kazandığımızda bu başarıyı soykırımla kıyaslamıştık. 1973'ü ancak '67'nin koşullarıyla kıyaslayabilirdik. Yani bizi harekete geçiren en güçlü

neden olan Soykırım bu arada etkisini yitirmişti. Çarpıtılmasına, kullanılmasına, kötü kullanılmasına izin vermiştik. Bazı geri kalmışların saflıkla bütün Yahudileri sonsuza kadar üzeceğini ve hiç olmazsa onları kayıtsızlıktan ve halinden memnun olmaktan kurtaracağını sandığı bir olaya bütün toplumumuz tehlikeli şekilde duyarsız kalmıştı.

Bütün çaresizliğimizin nedeni bu mu? Evet... ama bu sadece pek çok nedenden sadece biri.

Savaşı izleyen Simhat Tora gecesinde Amerika'daki hahamlar bir soruyla karşı karşıya kaldılar. Cemaatleri bu neşeli bayramı kutlamalı mıydı? Yoksa kutlamamalı mı? Ve cevap açıktı: Evet bunu kutlamalıydılar. Bunun kolay olmaması önemli değildi. İçlerinden şarkı söyleyip dans etmek gelmese de önemli değildi. Kutlama aleyhine bu kadar neden olması da önemli değildi. Bunu kutlamak zorundaydık.

Biz daima böyle davrandık. İki olay anımsıyorum. Bunlardan biri yüzlerce Yahudi'yi ölüme taşıyan bir trende oldu. İyice sıkıştırılmış oldukları için kımıldayamıyor ve güçlükle soluk alabiliyorlardı. Birden yaşlı bir haham, bağırdı. "Bugün Simha Tora. Yahudilerin Simha Tora'da ne yapması emredildiğini unuttuk mu?" Biri trene usulca bir *Sefer tora* sokmayı başarmıştı. Bunu hahama verdi. Sonra şarkı söyleyerek sallanmaya başladılar. Çünkü dans edemiyorlardı. Trenin her hareketinin onları sonlarına daha da yaklaştırdığını bilerek şarkı söylemeye ve Tora'yı kutlamaya devam ettiler.

İkinci olay gecenin karanlığında yer aldı. Barakaların birinde birkaç yüz Yahudi Simha Tora'yı kutlamak için toplanmıştı. Gölgelerin gölgesinde mi? Evet... orada bile. Ölüm odalarının eşiğinde mi? evet, orada bile. Fakat *Sefer Tora* olmadığına göre kutsal rulolarla geleneksel olayı nasıl ayarlaya-

caklardı? Sorunu çözmeye çalışırlarken yaşlı bir adam... aslında o yaşlı mıydı? Sözcüğün orada bir anlamı yoktu. Yaşlı bir adam, orada durup hayallere dalmış küçük çocuğu fark etti —yaşlı, o kadar yaşlıydı ki— Adam, "Heder'de öğrendiğini anımsıyor musun?" diye sordu. Çocuk, "Evet, anımsıyorum," diye cevap verdi. Adam, "Gerçekten mi?" dedi. "Sen gerçekten Şema'yı anımsıyor musun?" Çocuk, "Çok daha fazlasını anımsıyorum," diye cevap verdi. Adam, "Şema İsrael yeterli," dedi. Sonra çocuğu kaldırıp kollarının arasına aldı ve sanki o Tora'ymış gibi onunla dans etmeye başladı. Ve hepsi de ona katıldılar. Hepsi şarkı söyleyip, dans ettiler ve ağladılar. Ağladılar ama içtenlikle şarkı söylediler... Yahudiler, Simha Tora'yı hiç bu kadar içtenlikle kutlamamışlardı.

Törelerimizde yaşamı kutlamak ölüler için yas tutmaktan daha önemlidir. Bir düğün alayı yolda bir cenaze alayına rastladığında yas tutanların durup, düğün alayının geçmesine izin vermesi gerekir. Ölülerimize ne kadar büyük saygı gösterdiğimizi biliyorsunuz tabii ama bir düğün yaşam ve yenilenmenin simgesidir, vaatlerin de simgesidir ve öncelik verilir.

Töremiz bize yaşamı onaylayarak daima umuda sarılmamızı söyler. Şabat, bütün yasları durdurur çünkü bu insan umudunun ve neşe kapasitesinin somutlaşmış halidir.

Genel olarak söylemek gerekirse Yahudilik insana umutsuzluktan kurtulmayı öğretir. Yahudi tarihi, Tanrı'yla sonu gelmez kavgadan başka nedir ki? Pascal bunu başka şekilde açıklamıştı. O, "Yahudilerin tarihi sadece Tanrı'yla olan uzun bir aşk macerasıdır," demişti. Ve her aşk macerasında kavgalar, barışmalar yine kavgalar ve barışmalar vardır. Fakat ne Tanrı ne de Yahudiler birbirlerinden vazgeçerler. Tanrı'nın umudunu yitirmesi için her türlü neden vardır. İlk insanı ya-

ratmış ve o da hemen günah işlemiş, sadece karısına uyarak yapmıştır; bu adamın iki oğlu da inanılmayacak şekilde birbirlerini kıskanmış ve sonunda şiddet ve cinayete başvurmuştur. Fakat Tanrı yine de vazgeçmemiştir. Adem'in üçüncü bir oğlu olmasına izin vermiştir. Onun çocukları ve çocuklarının çocukları öyle kötü olmuşlardır ki sonunda Tanrı çoğunu tufanlarla öldürmeye karar vermiştir. Ve sonra Sodom gelmiştir. Ve Gemora. Fakat Tanrı yine de umutsuzluğa kapılmamıştır. Atalarımız başa çıkılması en kolay insanlar olmamakla birlikte Tanrı insanlarına inanmayı yeğlemiştir. Kızıl Deniz'i geçtikten üç gün sonra şikayete başlamışlardı bile. Sina'daki görkemli olaydan sonra koşup altın buzağıya tapmışlardır. Diğer insanlardan daha çok türlü şaşılacak olay ve pek çok mucize görmelerine karşın Tanrı'yı rahatsız etmeye de devam etmişlerdir. Tanrı neden umutsuzluğa kapılarak onlardan vazgeçmemiştir?

Tam tersine aynı şeyler insanlarımız için de doğrudur. Geçmişimizde Tanrı'ya dönüp, "Yeter. Bu kadar zulmü, kötülüğü uygun bulduğuna göre bildiğini yap: Dünyan Yahudiler olmadan devam etsin. Sen tarihte ya bizim ortağımızsın ya da değilsin. Ortağımızsan üstüne düşenleri yap. Ortağımız değilsen biz kendimizi eski sorumluluklarımızdan kurtulmuş sayıyoruz. Sen Ahdi bozmaya karar verdiğine göre öyle olsun," demeye hak kazandığımız pek çok devre bulunmaktadır.

Ama bununla birlikte... bununla birlikte... Biz inanmaya, umut etmeye onun adını anmaya devam ettik. Tanrı'yla olan sonsuz anlaşmamızda ona kendisinden daha sebatlı, daha merhametli olduğumuzu kanıtladık. Kısacası biz de ondan vazgeçmedik. Zira bu Yahudi olmanın özüydü: Hiçbir zaman vazgeçmemek – hiçbir zaman çaresizliğe yenik düşmemek.

Çaresizlikle karşılaşan bir Yahudi'nin üç seçeneği vardır. Kadere boyun eğer – bir kuşak önce bazılarımızın yaptığı gibi tamamen boyun eğer. Veya bazı belirli Yahudilerin yaptığı gibi kendisini aldatmaya sığınabilir. Onlar için sindirilme tıpkı dönmek gibi bir seçenektir. Evet, Yahudilik daima azap çekmeye bağlandığı için bazı Yahudiler bu sonuca varmaktadırlar. Kendilerini ve ailelerini korumak için bundan vazgeçmelidirler.

Ancak bir de üçüncü seçenek bulunmaktadır. Bu da en güç olanı ama aynı zamanda en güzelidir. İnsancıl duruma adapte olmak – ve bunu da bir Yahudi olarak gerçekleştirmek.

Düşmanlarımız güçlü olabilir ama yine de onlarla savaşırız. Mahvolmamızı isteyebilirler fakat onlara Yahudilere özgü şekilde direniriz. Yani onların bize ne zaman neşeli, ne zaman yasta, ne zaman şarkı söyler ne zaman sessiz olacağımızı söylemelerine izin vermeyiz! Ben kendi hesabıma Simha Tora'yı kutlayıp kutlamayacağıma onların karar vermesine razı olamam! Bu kararları vermek bize düşer ve biz bunları özgür ve hükümran Yahudiler olarak yaparız. Bu yüzden Simha Tora'yı kutlamamız gerekmişti zaten. Evet, kalpler keder doluyken neşelenmek kolay değildi. Bununla birlikte gözyaşlarımıza, duyduğumuz acı ve ızdıraba karşın neşelenmek zorundaydık. Dünyaya Yahudilerin acı ve azabı kontrol altına alabildiğini göstermeliydik! Ve Yahudilerin umutsuzluklarından umut için yeni nedenler bulabildiklerini anlatmalıydık. Bunu çaresizliğimizin nedeni çok büyükken bir kuşak önce yapabildik. Bu felaketten kurtulanlar bu yüzden daha da güçlenmişlerdi. Onlar tarihin en güçlü Yahudileriydiler ve mantığa aykırı gözükse de onların gücünün kaynağı Soykırımdı.

Yahudilik bize her deneyimi dinamik bir güce dönüştürmeyi öğretir. Düşmanın kendi yasalarını zorla kabul ettirmesine izin vermemeliyiz. Gücümüz özgürlüğümüzdedir. Bu yüzden de ne yapmamız, ne olmamız konusunda sadece biz karar vermeliyiz. Düşman sahip olduğumuz imajı çarpıtmak için bizi öfkelendirmeye kalktığında da bunu başarmasına izin vermemeliyiz. Düşman nefret ve umutsuzluğa kendimizi bırakmamızı istediğinde de onu dinlememeliyiz.

¿Sonuç olarak, tam anlamıyla neye inandığımı belirteyim: Umutsuzluğa kapılmamız için çok neden varken umutsuzluğa kapılmamamız için de pek çok neden vardır. Evet pek çok millet bizi terk etmiş, bize ihanet etmiştir. Fakat bizim insanlarımız kendilerinden olanları terk etmemiş, onlara ihanet etmemiştir. Yahudiler daha güçlenerek ve kararlı olarak ortaya çıkmışlardır>

Medya size Yom Kipur Savaşı'nın pek çok efsaneyi yok ettiğini söyleyebilir. Ama durum öyle değildir. Yahudi birliği "efsanesi" olduğu gibi kaldı. Gençlerimizin kendilerini feda etme "efsanesi" gibi bu da kaldı. İsrail gençliği hiç bu kadar kendisini adamamış ve hiçbir zaman bu kadar çok yaşama malolmamıştı. İnsan olarak hiç bu kadar birleşmemiştik. Biz bu savaştan görevlerimizi daha iyi anlayarak ve *Ahavat Yisrael*'i yani diğer Yahudilere olan sevgiyi daha da iyi idrak ederek çıktık.

Voltaire, "Bütün umutlar gittiğinde ölüm bir görev olur," demiştir. Ama Yahudiler için öyle değil. Bütün umutlar gittiğinde Yahudiler yeni umutlar icat ederler. Biz çaresizlik içinde bile umuda kapılmamızı haklı çıkarmaya çalışırız.

Ve böylece yine başlangıca döndük. Sona sakladığım Hasidik hikâyeye geldi sıra.

Bir gün Hasidler, Bratzlavlı büyük Rabi Nahman'a gelerek Ukrayna'da Yahudilere yapılan eziyetlerin yine başladığını haber verdiler. Üstad dinledi ve bir şey söylemedi. Ona belirli köylerdeki kıyımı anlattılar bu sefer. Üstad yine dinledi ve bir şey söylemedi. Sonra öldürülen aileleri, kirletilen mezarları ve diri diri yakılan çocukları anlattılar. Üstad dinledi ve başını salladı. "Biliyorum," diye fısıldadı. "Ne istediğinizi biliyorum. Bunu biliyorum. Acıyla haykırmamı, çaresizlikle ağlamamı istiyorsunuz. Biliyorum, biliyorum. Fakat bunları yapmayacağım. Beni duyuyor musunuz?.. Bunu yapmayacağım." Sonra uzun bir sessizlikten sonra bağırmaya başladı. Sesi gitgide yükseliyordu. "*Gewalt, Yiden zeit zich nit meyaesh!* Yahudiler, Tanrı aşkına umutsuzluğa kapılmayın... Gewalt, Yiden Yahudiler umutsuzlanmayın."

Ringelblum Arşivlerinden, Varşova Gettosu'nda bir Bratzlaver *shtibel*'i olduğunu öğrendim. Girişteki yazı bir feryadı andırıyordu: "Yahudiler, Tanrı aşkına umutsuzluğa kapılmayın." Her gün binlerce Yahudi öldürülüyordu ama Rabi Nahman'ın Hasid'lerinden umutsuzluğa kapılmamaları isteniyor, hatta emrediliyordu!

Aynı sözler Kudüs'deki Bratzlavor Shtibel'inin kapısında da görülmektedir. Bu sözler eğitmenler kadar askerler tarafından da yinelenmektedir. İşin tuhaf yanı savaş halindeki İsrail'de agnostik dostlardan aldığım mektupların çoğunda Rabi Mahman'ın çaresizliğe karşı seslenişinden söz ediliyordu.

Açıkçası, bu sözlere ilk söylendiği zamandan daha fazla gereksinmemiz var şimdi. İnsanlarımız pek çok çocuğunu kaybetti. Yalnızız, korkunç şekilde yalnızız. Ve üzgünüz, hem de çok üzgünüz. Daha da güç zamanlara girmekteyiz. Önümüzdeki devre kritik olacaktır.

Ama bununla birlikte... Umudumuzu kaybetmemeyi geçmişimize borçluyuz. Ne isterseniz söyleyin ama umutsuzluk hal çaresi değildir. Bizim için değildir. Tam aksine. Çocuklarımıza her şeye karşın kendimize ve insanlığa olan inancımızı koruduğumuzu söylemeliyiz. İnsanlık böyle bir inanca layık olmasa da bunu yapmalıyız. Çocuklarımızı ve onların çocuklarını üç bin yıllık tarihin umutsuzluğumuz yüzünden sona ermesine razı olamayacağımıza ikna etmeliyiz. Şimdi umutsuzluğa kapılmak bir kutsallığı bozma, bir saygısızlıktır.

YAHUDİ VE SAVAŞ

Midraş'tan bir efsane:

Babil Kralı Nabukadnezar, adamlarıyla birlikte küstahça Kudüs'deki Tapınağı yıkıp, savaşçıları yenerek Yehuda Krallığını küçük düşürdükten sonra aniden ilham geldiğini hissetti ve Tanrı'yı öven şarkılar söylemeyi arzuladı... Melek Mikael gelerek yüzüne bir şamar attı.

Hikâye burada sona eriyor. Bizlere edebiyat eleştirmeni olarak yeni bir role bürünen Melek Mikael'in kralı susturmayı başarıp başarmadığı, başardıysa bunun ne kadar sürdüğü açıklanmıyor. Bu sert müdahalenin nedenini de öğrenemiyoruz. Açıkçası insan meleği de kralı da anlayamıyor. Tanrı'nın Tapınağından yoksun kalmasına, onun kentini yakmasına neden olan Nabukadnezar neden birden Tanrı'nın yüceliğini belirten şarkılar söylemek için böyle önüne geçilmez bir istek duydu? Melek Mikail'e gelince: Ona kim ölümlü kralla, ölüm-

süz Tanrısı arasına girme hakkını verdi? Meleklerin bir insanın Tanrı'yı övmesini engelleme hakkına sahip olması akla sığar mı?

Bir an için bu eski efsanenin Yahudilerin savaş konusundaki ve dolayısıyla barış konusundaki bilincine derinden bağlandığını söyleyelim.

İlk bakışta bu konu basit, hem de çok basit gibi görünüyor. Yahudi ve savaş mı? Biz savaş aleyhtarıyız. Biz savaştan nefret eder ve barışa erişmeyi umarız. Son olaylar da bu konuda çarpıcı delillere sahip olmamızı sağlamaktadır. Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi sadece Mısır Başkanı'nın cesaretli girişimi açısından değil, İsrail'lilerce karşılanması bakımından da olağanüstüdür. Dünya Sedat'ın bu parlak bölümdeki tek kahraman olduğunu varsaydı; oysa İsrail halkı da en az onun kadar takdir edilmeli.

O sahneleri televizyonda gördünüz. Gerçek ve canlı bir neşe. Yollara toplanmış olan insanlar ziyaretçiyi alkışlarla karşılıyorlardı. O şarkılar, danslar, mutluluk ve dostluk sesleri. Bununla birlikte o kalabalıkta kocaları, babaları —dört yıl önce Sedat tarafından çıkartılan ve benimsenen savaşta— ölmüş dullar ve yetimler vardı. Şimdi aynı Sedat onlarda büyük bir umudun, adeta bir minnetin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Bu gerçek mucizeydi, hepsinin en güzeli insan mucizesi.

Hayır! Biz savaştan, hiçbir türünden hoşlanmıyoruz ve nedeni de ortada. İki millet ne zaman çarpışsa, kim kazanırsa kazansın, Yahudi daima kaybetmiştir. Bu öylesine doğrudur ki, fıkraya dönüştürülmüştür: Bir prens düşmanını tehdit eder: "Yahudilerime vurmaya kalkarsan, ben de senin Yahudilerine vururum." Bu bir şaka tabii, ama acı gerçeği yansıtı-

yor. Savaş alanlarında olduğu gibi, cephe gerisinde de büyük güçler çoğu kez bizim yüzümüzden birbirlerine karşı tedbir alırlardı. Din savaşları, bölge savaşları olduğunda daima çapraz ateşe yakalanır, daima yenilenler, kurbanlar arasında olurduk. Bu yüzden de bizim için barışın öncelik taşımasına şaşmamak gerekir.

Yahudi geleneklerinde savaş edebiyatı pek yoksuldur. Buna karşılık barış felsefesiyle ilgili edebiyatımız çok derindir. Tanrı'nın mührü gerçektir. Adı da barıştır. Midraş, Tanrı insanlığa barışı getirmek amacıyla evreni yarattı demektedir. Ve Tora'da yazılı olan her şeyin barışa yardım ettiği, Tora'da sözü geçen savaşların da sadece barışı korumak için yapıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca, barışın en önemli nimet olduğu, zira diğer hepsini içerdiği anlatılmaktadır.

Midraş, "Tanrı'nın insana verdiği bütün meziyetler ikisi dışında kısıtlıdır," demektedir. "Tora ve barış. Bu ikisi sonsuzdur ve öyle olmaları gerekir." Rabi Eliezer'in Mişna'sında barışın hepsinden daha büyük bir görev olduğu vurgulanmaktadır. İnsanlara verilen diğer görevler sırası geldiğinde yapılmalıdır; kişi onları aramakla yükümlü değildir. Ancak, barış, erişilemeyecek gibi gözükse de muhakkak izlenmelidir. Mişna bu konuda kesinlik belirtir: Bütün görevlerini yerine getiren fakat barışa katkısı olmayan insan hiçbir şey yapmamış sayılır.

Talmud, belki de diplomatları düşünerek, barış için yalan söylemeye izin vermektedir. *Şifrei* daha da ileri gitmektedir. Barış uğruna insan putlara tapabilir ve hatta dinsizleri övebilir. Mişna'da barış için söylenenler hariç bütün yalanların yasak olduğu kesinlikle ve açıkça belirtilmektedir. Bunun da bir nedeni vardı. Kutsal Kitap bize Yakup öldüğünde Yusuf'un kardeşlerinin birden korkuya kapıldıklarını yazar. Yusuf'un intikam alacağından emindirler. Bu yüzden Yusuf'a giderek

babalarının kardeşlerin barış içinde yaşamalarını isteyen son bir vasiyette bulunduğunu söylerler. Bununla birlikte Kutsal Kitabı okuduğunuzda doğrudan doğruya böyle bir emir olmadığını görürsünüz. Talmud, "Barış için onların yalan söylemelerine izin verildi," demektedir.

Barış büyüktür anlamına gelen *gadol haşalom* edebiyatımızda çok sık yer alır. Ve barış her yerde ilk sıradadır: *Gadol Haşalom ki hu haikar.* Her şeyde esas olan barıştır. *Şalom* sözcüğünün kökü de, bütün anlamına gelen *Şalem*'le aynıdır; canlılara dünyalarına ahenk veren barıştır. Bu barışı bozmak, insanlığın yaradılıştaki üstün, sonsuz boyuttan, bu en fevkalade boyuttan yoksun kılmaktır.

İnsanlar savaşa gittiklerinde ilk kurbanları Tanrı'dır. Bu yüzden peygamberler bazı kralların savaş siyasetlerine daima itiraz etmişlerdi. Bu yüzden bilgeler durmadan ihtiyat, sabır, aşırıya kaçmama, barışseverlik ve Tanrı'ya inancı önerdiler. Çünkü Yahudiler için savaş hiçbir zaman "kutsal" sayılmadı. Geleneklerimizde savaş bir sapıklık, Tanrı'nın adını inkâr sayıldı.

Bazı aykırı yazılar Tanrı'yı insanın savaşlarına ortak etmeye çalışmaktadır. Savaşlar olduğuna göre neden sorumluluk Tanrı'ya yüklenilmesin? *Adoşem iş milhama*, yani Tanrı bir savaşçıdır. Tanrı, kendi nedenleriyle bizleri savaşa zorladığına göre buna da katılması gerekir. Tanrı bunu tam olarak Yehezkel'in Sankherib'e karşı savaşmasında ve bir şekilde de Musa'yla yapmıştır. Yehezkel sarılmış Kudüs'te rahat rahat uyurken Tanrı Sankherib'in askerlerini yenmişti. Ve Tanrı'nın kendisi Firavun'un ordularını yenmişti. Musa'nın tek yapması gereken dua etmekti.

Midraş, bunu açıkça belirtmektedir: İsrail'in savaşları cennette olmuştur. Bu savaşların sonucuna orada karar verilmiştir. Veya Kudüs Talmud'unun belirttiği gibi olmuştur: İsrail'in insanları her savaşa girdiklerinde çalışmaya başlayan cennetteki yargıçlar bunun zaferle mi yenilgiyle mi sonuçlanacağına karar verirler. Savaşçıların cesareti, gücü, askeri yetenekleri kararı etkileyen faktörler değildirler. Önemli olan onların Tanrı'ya inançlarıdır.

Musa'nın kollarını havaya kaldırmış Amalekiler'e karşı olan savaşa tanık olduğunu gösteren bir şekil vardır. Bizlere cenneti işaret ettiği sürece İsrail'in kazandığını ve yeri işaret ettiğinde de İsrail'in kaybettiği söylenmektedir. Talmud: Yahudiler Tanrı'ya güvendikleri sürece ilerlediler; Cennete bakmayı unuttukları an geri çekilmeleri gerekti demektedir.

Talmud'un barış yanlısı bilgelerine inanacak olursak İsrail'in asla silahlı kuvvetlere ihtiyacı yoktu. Fiziksel güç putperestler içindir. İsrail ahlaki ve ruhsal gücüne güvenmelidir. Bu ikisinin birbirinden ayrılmadığı açıkça bellidir.

Tanrı İsrailoğullarına Tora'yı verdiğinde diğer milletlerin sevindiğini yazar eski bir kitap. Şimdi, "onları yeneceğiz" diye bağırdılar. Tora sayesinde ruhsal bakımdan güçlenen İsrail'in, kaçınılmaz şekilde fiziksel açıdan güçsüz kalacağını düşündüler. Komik bir hikâye, ünlü gladyatör Reş-Lakiş'in Tora'yı inceleyip kurallarına uymaya başlayınca gücünü yitirdiğini anlatır. Reş-Lakiş'in motivasyonunun iki misli arttığı anlatılır, zira Haham Yohannan'ın güzel kız kardeşine âşık olmuştur ve Tora'yı okumasına neden olan da bu kızdır.

Yine de bu varsayıma göre Tora, Yahudi'ye ruhsal ölümsüzlük verirken, fiziksel etkisini azaltmaktadır. Yahudi tarihi doğal olarak Samson, Şaul, David, Yahuda Makabi, Bar-Kohba gibi kahramanlarla doludur.

Bize onlara hayran olmamız, onları sevmemiz öğretildi. Ancak onlarla övünmekle birlikte izlememiz gereken örnekler olmadıklarını biliyoruz. Onları biraz uzaktan sevmemiz gerekiyor. David'in mezmurlarını söylüyoruz ama onun askerce görüşünden dolayı biraz sıkılmaktayız. Onu romantik çoban rolünde görmeyi yeğliyoruz. Bu tutumumuzun nedeni de David'in Tanrı'nın kentini almasına karşılık Tapınağı oğlunun yapmasıdır. Yani Süleyman. Neden? David, çok fazla kan döktü. Başka çaresi olmadığını kabul ediyoruz. Ona savaşması ve düşmanı öldürmesi emredilmişti. Yine de haklı bir amaç uğruna da olsa fazla kan döktü. Böyle biri de barışın barınağının mimarı olamazdı. Talmud, onu tam anlamıyla gerekmeyen savaşlar yaptığı için eleştirmekten geri kalmamaktadır. David'in girdiği on sekiz savaştan sadece on üçü kendi insanları içindi. Kalanlarını da kendi şan ve şöhreti için yaptı.

Makabiler'in cesaretine hayranız fakat Hanuka Bayramı kutsal müdahaleyle birlikte Haşmonay cesareti simgeler. Ordularımızı yöneten adamlar hiçbir zaman aziz sayılmadılar. Savaşın azizlikle bağdaşması fikri bize yabancıdır ve günah sayılır. Nedeni ve koşulları ne olursa olsun öldürmek insana yakışmayan bir harekettir. Törelerimize göre bir Aziz Louis aklımızın almayacağı bir konudur.

Milhemet Reşut veya *milhemet Hova,* savaş mecburi veya tartışma götürür de olsa bütün yollar denenmedikçe yapılmamalıdır. Yasa bu konuda kesindir: Savaş son çare, son seçenektir. Bu yüzden de savaşla ilgili yasalar sadece silahlı çatışmayı önlemeyi hedef almıştır. Maimonides, bir Yahudi ordusu düşman ordusunu sardığında ona kaçabileceği bir yol bırakmalı ve onu çarpışmaya zorlamamalıdır diye belirtmektedir. Yeoşua Kenan toprağını işgal etmeden önce buranın li-

derlerine kan dökülmesini önlemeye yardım etmeleri için üç mektup göndermişti. Savaşı kazanmaktansa önlemek daha iyidir.

Tarihte ilk savaş *Habil* ve *Kain*, iki kardeşin birbirine karşı gelmesiydi. Böylece tarihteki ilk ölüm bir savaş sonucu, kardeş savaşı sonucuydu. Tıpkı bütün savaşlar gibi. Tanrı buna karışmak istemedi. Kain'in Habil'i öldürmesini emretmedi. Veya Habil'e kaderini kabul etmesini emretmedi. Bu insan yapımı, insan güdüsü, iki kardeşi katil ve kurban haline getiren anlamsız, acımasız bir savaştı. Onların hikâyesi de savaş kadar çirkindir. Savaşta soğuk, hesaplanmış bir acımasızlık vardır. Çılgınlık da vardır. Savaşta, ilkel bir içgüdü her şeyi yönetir; bu mantıksızlığın zaferi, ölümün zaferidir.

İnsanlığın ilk soykırımının hikâyesini okuyun. Böylece savaşın bizim için daima kötülük ve kaosu temsil ettiğini anlarsınız. İnsan, ilkel karanlığa dönerek geleceği tehlikeye sokar. Savaş daima bütün yasaları ortadan kaldırmak, insana yalan söyleme izni vermek, utandırmak, küçük düşürmek ve öldürmek için başvurulan uygun bir bahanedir. İnsan, onun adına sosyal anlaşmalara ve ilahi emirlere karşı gelmekte serbest olduğunu hisseder. Böylece yaşamı çok basite indirger: Bir yanda yaşaması gereken iyiler ve öte yanda ölmesi gereken kötüler vardır.

Başarılı bir savaşı sürdürmek için insanın Tanrı gibi, onun maskesini takınıp, onun gibi yasa üstü olması gerekir. Yahudi töreleri böyle bir tutumu nasıl onaylar?

Tabii, Yahudiler de, bütün diğer insanlar gibi, hisselerine düşen savaşlarda çarpıştılar. Onlar için özür dilemeyi reddederim. Kendimizi savunma söz konusu olduğunda kimseye bir şey borçlu olmadığımızdan ve başkalarından öğreneceğimiz bir ders bulunmadığından eminim. Atalarımızın hepsinin kur-

ban, aziz olduğunu iddia etmiyoruz. Bu çok saçma olurdu. Onlar insandılar ve büyüklükleri gibi zayıflıkları da insancaydı. Kitapların kitabını Adem'den başlayarak Abraham'a, Yusuf'tan Yeoşua'ya kadar okuyun. Hepsi bizim gibi adamlardı. Atalarımız Yahudi tarihini ileriye götürmek için savaşmak zorunda kaldıklarında bunu yaptılar. Bir Yeoşua veya Abraham için bir kenara çekilip Tanrı'dan onların savaşlarını yapmalarını, düşmanlarını yenmelerini, zaferleri garantiye almasını istemek çok kolaydı. Fazla kolaydı. Onlar kendi insanlarını... bizim insanlarımızı etkileyen her olayla ilgilendiler. Zaman zaman çok fazla ve çok başarılı savaştıkları için döndüklerinde kendilerini suçlu hissettiler...

Abraham'ı alalım. O kendi bölgesindeki kralları henüz yenmişti ve Tanrı onunla bir ahdi yapmak üzereydi. Peki Tanrı ona ne söyledi? *Al tira-* Korkma Abraham, seni koruyacağım. Soru: Bu güven verici sözlere ne gerek vardı? Zafer kazanan Abraham'ın bunlara gereksinmesi var mıydı? O kendisini güvence altına almayı bilemiyor muydu? Kendisini kanıtlamamış mıydı? Talmud onun buna gereksinmesi olduğunu çünkü zaferinden sonra kuşkulara kapıldığını söylüyor. O pek çok savaşçıyı öldürmüştü. Onların arasında Adil Adamlar bulunmadığından nasıl emin olabilirdi? İşte bu yüzden Tanrı onu yatıştırmak için, "Korkma," dedi. "Benim hükümran olduğum bahçeden sadece dikenleri ayıkladın sen. Endişelenme Abraham, sen çarpıştın ama kazanmanı ben sağladım."

Aynı pişmanlık Esav'la karşılaşmaya hazırlanan Yakup'ta da görülüyor. Kitap bunu açıkça belirtiyor: Yakup korkuyor. Ve Raşi, o kibar tavrıyla Yakup'un iki nedenle korktuğunu hemen belirtiyor. O öldürmekten ve öldürülmekten korkmaktadır. Çünkü o, insanın , öldürdüğünde cezasını çekeceğini,

insanı öldürenin aynı zamanda kendi içindeki Tanrı'yı öldürdüğünü bilmektedir. Talihi olduğu için Esav'a saldırmadan, bir melek ona saldırmaktadır. O melek kimdir? O bir melek midir gerçekten? Kitapta "İş" yani bir adam denilmektedir ama Yakup Tanrı'dan söz etmektedir. Ve bu savaştan galip çıkmasına karşın bu zafer düşmanın yenilgisi anlamına gelmemektedir.

Böylece İsrail'in ilk zaferi bize gerçek zaferin düşmanın yenilgisine dayanmadığını öğretmektedir. İnsanın gerçek zaferi daima kendisinden öte kazandığıdır.

Tabii bütün bunlar güzel, ama gerçek değil. Bu tür zafer bir lükstür. Gerçek yaşamda zaferler gerçek bedel olan kan dökmeyle kazanılır. Tevrat atalarımızın sayısız ve adsız saldırganlara karşı giriştikleri sayısız savaşları anlatır. Topraklarını savunmak için savaşmışlardı. Evet, onlar kendisini ilk kez esaretten kurtaran, yeni doğmuş milletin yaşamını savunmak zorunda kalmışlardı. Hayatta kalabilmek için öldürmüşlerdi. Amelek'i öldürmeleri gerekmişti. Bu hainlik midir? Evet, ama yasa bize katil bizi öldürmeden, onu öldürmemizi emreder. Ve yine aynı yasa, öldürmektense ölmenin daha doğru olduğunu söyler. Bu bir paradoks mudur? Yok, hayır. Bu, duruma ve düşmana bağlıdır ve her ikisi için de sonsuz tanımlamalar vardır.

Daha kesin konuşalım. Bu dünyadaki maceramıza gerçekçi olarak başladık. Bununla birlikte hümanistliğimize karşın Şaul, Amelek'in Kralı Agag'ın hayatını bağışlamakla hata etti. Talmud bunu açıkça belirtiyor: Acımasızlara merhamet eden kimse sonunda merhamete inanan kimselere karşı acımasız olur. Şaul yanılmıştı ama biz de, töremiz de onu bu yüzden seviyoruz. Öldürmediği için, emre karşı gelip Amelek

Kralının yaşamasına izin verdiği için seviyoruz. Şaul kendi insanlığının kurbanı ve dolayısıyla trajik bir kahraman oldu.

Savaş Kitab-ı Mukaddes'te çokça yer alır, ama Talmud'da değil. Bu eski bilgelerimizin fazla ilgi göstermediği bir konuydu ve anlaşılması zor değil. Çoğu, Haham Yohannan Ben-Zakkai'nin halefleri ve izleyicileri olan barış yanlısı kimselerce yazılan ve düzeltilen Talmud, savaş fikrini kesin olarak reddetmeyi uygun bulmuştur. Talmud için savaş seçenek değil, felakettir. Kimin savaş ilan etme yetkisi vardı? Eğer, bir savunma savaşıysa, cevabı beklenmeyen fakat etkili olsun diye sorulan bir sorudur. Eğer bir saldırı savaşıysa, kralın, planlarını *Sanhedrin*'e sunması gerekirdi ve savaşın gerekli olup olmadığına da üyeleri karar verirlerdi.

Savunmaya yönelik yani haklı bir savaşta, milletin yaşamı tehlikedeyken tam seferberlik ilan edilir. Bu çok olağanüstü gibi gözükse de damat da gelin de hupa'dan ayrılıp cepheye giderler. Saldırıya yönelik bir savaşta sadece gönüllüler çarpışabilirler. Din adamları bunu açıkça belirtmişlerdir. Belirli kategorilerde olanlar savaştan muaf tutulmaktaydılar: Yeni evliler, bir ev yapıp da henüz içine giremeyenler, henüz şarabını tadamadıkları asmaları dikmiş olanlar ve korkanlar. Haham Yohannan Ben-Zakkai, fikrini açıkladı. "Tora'nın cömertliğine bakın. Korkakla yeni evli aynı haklara sahipler. Neden? Bunun nedeni korkağı utandırmamaktır. Korkağa bile anlayış ve acımayla davranılmaktadır." Vicdan sahibi savaş aleyhtarlarına gelince, hem Maimonides hem Nahmanides, onları savaştan muaf tuttular. Başka kimleri muaf tuttular? "Duygularına kapılabilecek olan duyarlı insanları."

Sefer Hasidim'de şu yasayı buluyoruz: Bir Yahudi'ye tek bir düşman saldırırsa, kendini savunmak için dövüşmelidir.

Fakat saldıranların sayısı on ise, o zaman dövüşmemelidir. Ve yine, silahlı bir düşman silahsız bir Yahudi'ye saldırırsa, Yahudi kendisini savunmamalıdır. Bu da Haçlı Seferleri sırasında pek çok Yahudi'nin neden düşmana karşı koymadığını hiç olmazsa belirli bir düzeyde açıklamaktadır. Ayrıca Maimonides'in kanunlarındaki bir yasa, ne yazık ki günümüzde de pek dikkate alınmamaktadır. Düşman cemaatinizi sarar ve içinizden birinin kendisine teslim edilmesini isterse ona itaat etmeyin; bir Yahudi'nin cemaatine olan inancına hainlik etmektense birlikte ölmek daha doğrudur.

Evet, Talmud'da savaşla ilgili hikâye ve yasalar vardır. Fakat bunların sayısı az, şaşılacak kadar azdır. Neden mi? Hahamlık gelenekleri askerlik mesleğine karşı geldiği için mi? Hayır. Rabi Shimon Bar-Yohai, Roma'ya karşı silahlı ayaklanma öneren asileri severmiş gibi görülüyordu. Rabi Akiva da General Bar Kohba'yı Maşiah gibi gördü. Şamay'ın izleyenleri, işgalcilere karşı koymaları için halkı ayaklandırmaya çalışan militanlardı. Maimonides'e gelince, o da, atalarımızın savaş sanatını ihmal etmeleri yüzünden sürgünde olduğumuzu belirtti.

Talmud'un bu konudaki suskunluğu başka şekilde yorumlanmalıdır: Yahudilikteki savaşa karşı tam anlamıyla olumsuz tutumun doğal olarak burada yer aldığı söylenebilir. Savaş felaket demektir. Savaş azap çekmek demektir. Acı çekmeden savaş olamaz. Bu yüzden de insan savaşacaksa bunu iyi yapmalı, bu konuda becerikli olmalıdır. Ama o zaman bile savaşı yüceltmemelidir. Buna üstün bir anlam, süsleyecek bir ruhsal boyut vermemelidir. Savaş insanı yüceltmez. Savaş bir ideal değildir ve bunu idealize etmemeliyiz.

Savaşı ve onun Romalı pratisyenlerini ilk öven Yahudi, asimile, karmaşık bir Yahudiydi: Josephus Flavius. Talmud

da aynı olayları onun gibi sayıp döküyor ama bunu gururla değil sadece kederle yapıyor. Kahramanlarımız zaferde olduğu gibi yenilgide de çekilen acıları hissediyorlar. Bu yüzden Kral Solomon, "Düşmanın yenildiği zaman sevinme," demişti. Savaş zamanı kutlamalara yer yoktur. Kızıl Deniz'den geçilirken melekler Tanrı'yı öven şarkılar söylemeye başlayınca Tanrı onları azarlardı. "Ne? Benim yarattıklarım boğuluyor ve siz şarkı söylüyorsunuz ha? Evet, boğulanlar sizin düşmanınızdır ama onlar da Benim yarattıklarımdır."

Savaş mı? Başka seçenek olmadığında evet, fakat savaşı övmek mi? Asla.

Orta Çağlarda İbranice yazılmış bütün dini eserlerin içinde askeri sorunlarla ilgili olan sadece bir tek kitap günümüze kadar gelmiştir. Ölü Deniz Parşömenlerinin birinde "Işığın Oğullarıyla karanlığın oğulları arasındaki savaş" adlı bir bölüm bulunmaktadır. Midraş, yaşlı adamlardan oluşan bir kabilenin Babil'den getirdiği "Savaş kitabı"ndan söz eder. Fakat Midraş bunun nerede olduğundan bahsetmez. Bu da tipik bir durumdur.

Edebiyatımızda savaşçıları değil, bilgeleri severiz. Daha çok Kiduş Aşem –Tanrı'nın kutsanması– için öleceğimizden söz ederiz ama savaş için bunu söylemeyiz. İnsan yaşamını bir amaç uğruna verecekse bunu Tanrı aşkına yapmalıdır. Dini zulümlerin her türü, Haçlı Seferleri, pogromlar Antiok ve Adrian zamanından beri sürmektedir. Katiller öldürdü. Kesenler kesti ve o sırada birkaç adım ötede Eğitim Evlerinde çocuklar ve öğretmenleri yıkılan Tapınağın yasa ve adetlerini anımsıyorlardı. Kudüs'den çok uzak olmakla birlikte, biz Kudüs'de yaşadık. Düşler bizi gerçeklerden, şiddetten korudu. Bizim silahımız anıydı. Yaşadığımız günü etkileyemediğimiz için geç-

mişe sığındık. Bunu yaşayabilmek, hayatta kalabilmek için yaptık. Böylece katilleri görmemek, onlarla bir göz temasımız olmaması için kendimizi krallığımızın hâlâ hükümran olduğu eski anıya gömdük. Bu tür geçmişe dönmenin kurbanlara özgü olduğunu söyleyebilirsiniz. Doğru. Fakat biz özel kurbanlardık. Kurbanlar genellikle gerçekten kaçarak kendilerini nişanla, onurla kaplanmış fatihler gibi görürler. Kolektif düşlerimizde genellikle ne fatih ne kurbanların bulunduğu bir dünya vardı. Bu dünyada insan kötülük ve ölüme ve hatta Tanrı'ya baş kaldırıyor ama insana bunu asla yapmıyordu.

Bu acı şekilde tartışılacak bir gerçektir. Bunu gururla onaylıyorum. Rollerin değiştiği ve Yahudilerin güce sahip olup düşmanlarının aciz kaldığı zamanlarda Yahudiler, yine Yahudi ahlakına sadık kalarak cellat olmayı reddettiler. Kral Şaul, Kral Agag'ı öldürtmedi. Bunu yapabilirdi ve belki yapması yerindeydi, ama yapmadı.

Şevet Yehuda, Even Metzula ve *Emek Habakha*'da yani Yahudi mazlumluğunun bu üç klasik cildinde şaşılacak bölümlere rastlıyoruz: Saldırganlara karşı koyan, onlarla kahramanca sonuna kadar çarpışan ve yine de Yahudi kalan yani İsrail ve insanlığın belirli bir görüşüne sadık kalan Yahudilerdir. Yahudilerin başlattığı, planladığı veya infaz ettiği bir din zulmü asla olmamıştır. Tarihin kötü ünlü katilleri olan Firavun, Nero, Caligula, Cengiz Han, Chmelnicki, Hitler bizim halkımız değildiler.

Yahudiler nefrete hiçbir zaman nefretle karşılık vermediler. Evet, zaman zaman kendilerini korumak için radikal çarelere başvurdular fakat düşman hiçbir zaman Yahudi kurbanları kendi düzeyine indirmeyi başaramadı. Masada günlerinde olduğu gibi günümüzdeki İsrail'de de Yahudi savaşçı insanlığını ortaya koydu. Bazı çarpışmalara tanık olanlarımız hiçbir

acele infaz olmadığını bilmektedirler. İsrail askerleri hain değildi. Onlar yenilenleri gereksiz yere küçültmeye de kalkmadılar. Eski zamanlarda başka milletlerin savaşı heyecan veren, romantik veya mistik bir macera gibi görmelerine karşılık Yahudiler bunu bir bela olarak gördüler. Bar – Kohba kendi esirlerine merhamet gösterdi. Onun soyundan gelenler de öyle. Altı Gün Savaşı'ndan sonra yayınlanan *Askerlerin Konuşması*, zafere erişen askerler tarafından yazılmıştı. Şiddetin böyle tam anlamıyla dehşet yarattığı başka bir kitap düşünemiyorum.

İnsan kaybettiğinde savaştan nefret etmek kolaydır. Fakat Yahudiler savaşta kazandıklarında da, nefret ettiler. Bizler düşmandan hiçbir zaman nefret etmemiş gibiyiz. Nefret ettiğimiz savaştır ve onu düşman olarak görürüz. Öyle nefret ederiz ki bu yüzden yüzyıllardır düşmanlarımızın merakını uyandırırız. Onlar Yahudileri öldürmelerine karşın kendilerinden nefret etmeyi inatla reddetmelerine, karşılık vermeye yeltenecek kadar bile nefret etmemelerine şaştılar. Bizim gücümüzden çok zayıflığımız düşmanlarımızı sinirlendirdi. Amelek, yaşlıya, hastaya çocuğa saldırdı. Firavun da öyle, Haman da öyle ve Hitler de öyle! Naziler zayıflarla çocukları yok edip güçlülerin yaşamasına izin verdiler. Sanki bunu yapan Nazi katilleri çocukların bizler için neyi temsil ettiğini kesinlikle biliyorlardı. Törelerimize göre dünya çocuklar sayesinde var olmaktadır. Bir Yahudi çocuğu sayesinde, Tanrı, Yahudileri Mısır esaretinden planladığından daha önce kurtardı. Midraş bize Firavun'un bütün Yahudi çocuklarının canlı canlı piramitlere gömülmesini emrettiğinde Melek Mikail'in onlardan birini yakalayıp cennetteki mahkemeye çıkarttığını anla-

tır. Tanrı, korkmuş çocuğu görünce öyle büyük bir acıma duydu ki sürgünü hemen orada sonuçlandırmaya karar verdi.

Midraş'ın bu öyküsünü okumayı severim. İlgilendiği için o melekle ve harekete geçtiği için de Tanrı'yla gururlanırdım. Şimdi o hikâyeyi tekrar okuyorum ve umutsuzlukla anlamaya çalışıyorum. Bir tek Yahudi çocuğu Tanrı'yı duygulandırmayı başarabilmişti ama bir milyon Yahudi çocuğu bunu başaramadı. Anlamaya çalışıyor ve anlayamıyorum.

Belki şimdi, Yahudilerin savaşa ve düşmanlarına karşı olan tutumları hakkında savunduklarımın aksi gibi görünen bir olayı incelemek yararlı olabilir.

Varşova Getto'su olaylarını yazanlar ve tarihçiler, ilk günkü silahlı ayaklanmada savaşanların çok neşeli olduğunu belirtmektedirler. Onlar Almanların verdiği zaiyat karşısında güldüler, ağladılar ve neşeyle dans ettiler. Fakat onlar hakkında karar vermeden önce şunu düşünmelisiniz. O savaşanlar delikanlılardı ve o karanlık günlerde, uykusuz gecelerde Yahudi kaderini onlar omuzlarına yüklenmişlerdi. Onlar Yahudi töresine karşı gelmiyorlardı. Onların sevinci savaşçının intikama susamasını yansıtmıyordu. Onlar düşmanlarının ölülerinin sokakta yatmasına sevinmiyorlardı. Sadece bir tek tehditten kurtuldukları için sevinmekteydiler.

Alman subaylarıyla askerleri aylarca getto sokaklarında yenilmez, ölümsüz tanrılar gibi dolaşmışlardı. Bu izlenimi bırakmayı istemiş ve bunda başarılı olmuşlardı. Açlık ve korku yüzünden umutsuzluğa ve ölüme sürüklenen kurbanlarının Tanrı'nın düşman olduğu sonucuna varmaları kolaydı. Daha da kötüsü Tanrı onların düşmanıydı. Ve 19 Nisan 1943'de çarpışmanın ilk gününde dünün tanrılarının ölümlü ve zayıf olduğu kanıtlanmıştı. Onlar da tıpkı kurbanları gibi kanıyor

ve ölüyorlardı. Bu yüzden Yahudi savaşçıları neşeden kendilerinden geçecek gibi olmuşlardı. Onlar düşmanı öldürdükleri için sevinmemişlerdi. Sadece düşman da öldürülebileceği için sevinmişlerdi.

Bütün gettolarda, kamplarda savaşçılar vardı. Onların içinde çarpışanlar kazanmak için yapmıyorlardı bunu. Çünkü kendilerinden nefret eden, onlara karşı olan bir dünyada kazanamayacaklarını biliyorlardı. Bunu tarihin tanık olması için yaptılar. Ringelblum ve diğer tarihçiler Mordecai Anielewicz'in silah arkadaşlarıydı. Onlar aynı amaca hizmet ediyor ve aynı gayeye inanıyorlardı. Her getto ve kampta silahlarla savaşan kadın ve erkekler olduğu gibi sözlerle savaşanlar da vardı.

Birkenau'daki Sonder Kommando'nun üyeleri arasında da tarihi kaydeden kimseler vardı. Onlar kurbanların en üzgünleriydiler çünkü öldürülen kız ve erkek kardeşlerinin cesetlerini gömmek zorunda bırakılmışlardı. Her gün, her gece, trenlerle getirilenleri alevlere atmak zorundaydılar. Kural olarak onların iki ay yaşamalarına izin veriliyordu. Daha sonra onlar da yakılıyordu. Bununla birlikte tanıklık yaptılar. O günlükleri tutacak güç, inanç ve cesareti nasıl bulduklarını asla bilemeyeceğim. Fakat bunu yaptılar. Ve her şeyi anlattılar. Son anları. O feryatları. O sessizliği. Her şeyi.

Şaşılacak bir güzellik ve güçle yazılmış olan günlükleri, bize dayanılmaz kanıtlar bırakmıştır. Kurbanların gaz odalarındaki son anlarını tarif ederler. Son sözlerini aksettirirler. Son korkularını bize taşırlar. O anda bağırmak istiyorsunuz. Ağlamak istiyorsunuz. Ve sonra Zalman Grodowski adlı bir adamın sözlerini okuyorsunuz: "Acaba bir daha ağlamayı başarabilecek miyim?" İyi dinleyin. Tekrar *gülmeyin*. Ama yine ağla-

yın. Ve böylece gözyaşlarınızı tutun. Küllerin altında bulunan bu sayfalar, bu günlükler neredeyse okunamayacak kadar acı. Fakat sonra kendi kendinize o adamlarda cesaret ve inanılmaz bir inanç olduğuna ve bu sözleri yazacak gücü bulabildiklerine göre, biz de bunları okuyabilecek gücü bulmalıyız diyorsunuz.

Zalman Gradowski'nin günlüklerinde birkaç önsöz var. Bu kâğıtları bulacakların, okuyacakların bunları nakletmelerini istiyor. Gradowski, tekrar tekrar, "Bana inanmayacağınızı biliyorum," diyor. "Bunu biliyorum ama siz inanmalısınız" Ve Auschwitz'i, cemaatin, ailesinin, çocuklarının, karısının kaybolmasını anlatırken dayanamıyor ve "Bu dünya hakkında yazamam," diyor. Ve sonra gökyüzüne yirmi sayfalık bir şiir yazıyor.

Zalman Gradowski'nin önsözlerinden birini dinleyin.

"Sevgili okuyucu: Bu sahifelerde bizim, dünyanın en talihsiz çocuklarının ömürleri boyunca Birkenau-Auschwitz adındaki dünya cehenneminde neler çektiğimizle ilgili izlenimler bulacaksın. Bu adın artık dünyaca bilindiğinden eminim. Fakat hiç kimse burada neler olduğunu açıklayan belgelere inanmıyor. İnsanlar belki de bunu propaganda zannediyorlar. Onun için sana bildiklerinin; bildiğini sandıklarının gerçekten var olanların sadece bir kırıntısı olduğunu anlatmaya karar verdim.

"Burası düşmanların insanlarımı ve başka insanları dehşet verici usullerle yok etmek için seçtikleri yerdir. Bu yazıyı yazmamın nedeni de hiç olmazsa gerçeğin bir parçasının dünyaya erişmesi ve hayatlarımızın intikamını almak için dünyayı etkilemesidir. Yaşamımın amacı da bu zaten."

Sonder Kommando'nun başka bir üyesi olan Leib Lagnfuss, dini bir yargıçtı. O daha çok dindar Yahudileri ve çektik-

leri acıları yazdı. Dinleyin. "Tarz Tevrat'a uygundur. Hızı ve ritmi de öyle. Bendin ve Sosnowicz'den gelen trenleri gördük. Onların birinde yaşlı bir haham vardı. Getirilenler çevre kasabalardan oldukları için kendilerini neyin beklediğini de biliyorlardı. Biliyorlardı. Ve haham, soyunacağı odaya girince birden tek başına dans edip şarkı söylemeye başladı. Diğerleri bir şey söylemediler ve o uzun bir süre şarkı söyleyip dans etti. Sonra o *Kiduş Aşem*, Tanrı'nın adının kutsanması için öldü."

Leib Langfuss'un günlüğünden başka bir yazı "Ve trenler Macaristan'dan gelmeye başladı. İki Yahudi bizim Kommando'nun üyelerinden birine yaklaşarak, ölmeden önceki son itirafları yani *Vidduy* yapmanın gerekli olup olmadığını sordular. Arkadaşım, evet dedi. Bunun üzerine bir şişe konyak çıkartıp bir yandan "Lehayim"; hayata, diye bağırarak birbirlerinin onuruna neşeyle içtiler. Arkadaşımın içmesi için de ısrar ettiler ama o çok sıkılmış ve utanmıştı. Ve o hayır dedi ama onu bırakmadılar. Ona içmesi ve lehayim demesi için ısrar ettiler. Ve onlar, 'Sen yaşamalı ve bizim öcümüzü almalısın,' dediler. 'Bunu yapmalısın. Bu yüzden sana lehayim, yaşama, diyoruz' dediler. Yine 'lehayim, lehayim,' diye yinelediler. 'Birbirimizi anlıyoruz değil mi, lehayim.' Arkadaşım onlarla içti. O kadar duygulanmıştı ki, ağlamaya başladı. Sonra koşup Yahudilerin yakıldığı yere gitti ve ağlayarak birkaç saat orada kaldı. Sonunda haykırdı. 'Dostlar, iyi dostlar, sizler yeterince yandınız.' Sonunda o da aynı alevler arasında yok oldu. Sadece geriye sözleri kaldı."

Bu belgeleri okuduğumdan beri Şabat'da bile, Bayramlarda bile kadehimi kaldırıp lehayim demeyi güç buluyorum. Fakat bunu yapmamak da yenilgiyi kabul etmekle aynı sayılır. Onun için yaşamı övmeye devam ediyoruz. Bizden öncekile-

rin yaptıklarını yapmaya devam ediyoruz. Yahudi törelerinin gücü de buradadır işte: Biz yüzyıllar ötesinden gelen söz ve hareketleri tekrar ederiz. Bunu kendimiz için yaparız ama hepsi o kadar da değil. Yahudi tarihi öyle bir noktaya geldi ki şimdi bundan çıkan örneğin dünya tarihiyle açıkça paralel olduğunu görüyoruz.

Biz bunu daima hissettik ve şimdi de gerçek oldu. Soykırımdan beri bir şey değişti. Artık Yahudilere karşı savaş sadece Yahudilerle sınırlı kalmayacak. Artık bütün nefretin kendinden nefret etme olduğunu biliyoruz. Yahudilerin ortadan kaldırılması insanın kendisini mahvetmesiyle sonuçlanacak. Bu büyük topluma olan her şey, önce Yahudilere olmuştu. Dünyanın geleceği, Yahudi geçmişi ve bugünün gerçeğinde yazılıdır. Dünya bir kez daha Yahudileri yok etmek için İsrail'i yok etmeye, İsrail'in yaşam hakkını inkâra kalkarsa bu sadece İsrail'in sonu olmayacaktır.

Uri-Zvi Grinberg'in "Tanrılarını öldürdüler" adlı acıklı şiirini okudunuz mu hiç? İsa'nın Doğu Avrupa'da küçük bir köyde ortaya çıkmasını anlatıyor. İsa kardeşlerini arıyor –Kendi insanlarını arıyor. Onları bulamayınca da oradan geçen birine soruyor, "Yahudiler nerede?" Yoldan geçen kimse, "Öldürüldüler," diyor. "Hepsi mi?" "Hepsi de." "Ya evleri?" –"Yıkıldı," –"Ya sinagogları?" –"Yakıldı." –"Ya bilgeleri?"– "Öldü." –"Ya öğrencileri?" –"Onlar da öldüler." –Ya çocukları? Ya onların çocukları? Onlar da öldü mü?" – Hepsi de öldü." İsa kendi insanlarının katledilmesine ağlamaya başlıyor. Öyle şiddetle ağlıyor ki insanlar dönüp ona bakıyorlar. Birden bir köylü, bağırıyor. "Hey, şuna bak. Orada bir Yahudi daha var. Nasıl sağ kaldı acaba?" Köylüler İsa'nın üstüne atlayıp sadece başka bir Yahudi'yi öldürdüklerini sanarak kendi Tanrılarını öldürüyorlar.

Bu şiir bize insanlığın Yahudileri yok etmekle Yahudilerden çok fazlasını yok ettiğini anlatmaktadır tabii. Soykırım, izlerini birden fazla kuşağın üstünde bırakmıştır. Bir bakıma insanlık Auschwitz'de intihara yaklaştı. Umut, şimdi dünyamızı terk etmişe benziyorsa bunun nedeni Treblinka'da soluğu kesilmiş, çarpıtılmış ve yozlaştırılmış olmasıdır.

Hasidik bir Üstad olan Zidichoivli Rabi Zvi-Hersh bir keresinde arkadaşı Spinkeli Rabi Yosseph Meir'e şunları söylemiş. "Üstadımız Lublin'in Kutsal Kahini sağken vecde erişmek çok kolaydı... Biz izleyenler, kollarımızı birbirimize dolayarak onun etrafını sarar, onunla birlikte şarkı söyleyip dans ederdik. Böylece daha yüksek düzeylere erişirdik."

Rabi Zvi-Hersh bir an durup gözlerini kapatarak devam etmiş. "Günümüzde, dostum biz korkuyoruz. Günümüzde öyle korkuyoruz ki artık düşlerimiz bile aynı değil."

Peki, ya rüyalarımız? Bunlar karabasanlara dönüştüler. Geçmiş pişmanlığı canlandırıyor ve gelecek de acıları davet ediyor. Uygarlık çok şiddetli ve tehlikeli krizden geçiyor. Savaşlar dünyayı mahvediyor. Dünün idealleri parçalanmış; dünün asileri ara vermek istiyorlar. İki yüzlülük devri kayıtsızlık yüzünden başarılı oldu. Bu daha da kötü çünkü kayıtsızlık yozlaştırır ve yatıştırır; Bu, bedenden önce ruhu öldürür. Bu daha önce de söylenmiştir. Fakat yinelemek yararlıdır: Sevginin karşıtı nefret değil kayıtsızlıktır.

Sonuç olarak Babilli Nabukadnezar'a, bizim eski iyi kralımıza dönelim. Zavallı adam İsrail'i yenmesine karşılık Mikail tarafından yenildi. ....Melek neden yüzüne bir tokat attı? Kotzklu Rabi Mendel'e göre Mikail ona bir ders vermek istemişti; Başında taçla şarkı söylemek çok kolaydır. Yüzüne bir

şamar ye de ondan sonra bakalım şarkı söyleyebilecek misin?.."

Biz Yahudiler birden fazla kez tokat yedik ve belki de bunu son kez yemiyoruz. Ne yapmalıyız? Buna karşılık olarak ne yapabiliriz? Şarkı söylemeye devam etmeliyiz. Canımız yandığı için mi? Hayır, belki de çılgın olduğumuz için. Fakat bizimkisi değişik tür bir çılgınlıktır: Düşman, çıldırdığında mahveder; katil, çıldırdığında öldürür. Biz çıldırdığımızda şarkı söyleriz.

GERİ KALANLAR İÇİN BİR YAKARIŞ

İlk bakışta çılgınca gelebilir: Geri kalanlar için bir yalvarış mı? Olayın üstünden geçen bunca yıldan sonra mı? Onlar için savaş, tıpkı sizin için olduğu gibi uzun süre önce bitti. Cehennemin kapıları kapandı. Celladın yasaları ortadan kaldırıldı. Geri kalanlar gibi herkes için bu karabasan, geceye ve onun esrarlı krallığına aittir. Ölüm artık pusuda onları beklemiyor. Düşmanın onlar üstünde bir hakkı da yok artık. Geçmiş mi? Bu ölenler tarafından götürülerek, eski tarih sayılan mezara gömüldü. Geri kalanların savunulması için nasıl bir gerekçe olabilir?

Bununla birlikte, onlar çok eskide kalan kurbanlar gibi savunulmaya ihtiyaç duyuyorlar. Arada bir fark var: Kurbanlar için artık çok geç.

Geri kalanlar için de epey geç. Sayıları giderek azalıyor. Geriye fazla kalmadı. Gitgide azalıyorlar. Bu günlerde onlar

çoğunlukla cenaze törenlerinde buluşuyorlar. Sıralarda hızla boşluklar oluyor. Tabii, yaş meselesi. Fakat bundan başka bir şey daha var. Birden fazla kez ölmek olası mıdır? Evet, olası. Majdanek ve Belzec'den çıkıp gelenler aslında hiç ayrılmamış oldukları sessiz alaya her katılışlarında tekrar tekrar ölüyorlar. Onlar, başka konularda olduğu gibi ayrı, lanetli, hızla yok olan bir türü oluşturuyorlar. Tecrit edilmiş ve acı şekilde kötülenmiş bir tür.

Günümüzde etnik, sosyal, dini ve diğer azınlıkların duygularını yatıştırmak moda olmakla birlikte pek az kimse bu özel azınlığın incinmesine aldırıyor. Onların çektikleri kullanılıyor, çarpıtılıyor, bazılarınca benimseniyor, süsleniyor veya alçaltılıyor. Bütün bunlar o anın gereksinimine göre yapılıyor. Ve o çaresiz kederli geri kalanların da bunlara razı olmaktan böyle sürmesini kabul edip teşekkür ederim demekten başka seçenekleri yok.

Geri kalanlar arasında kaç kişinin kalp krizinden öldüğünü biliyor musunuz? Veya bunca ölüme neden olan umutsuzluk mu? İçlerinden kaçının keder ve yalnızlığa razı olduğu konusunda bir fikriniz var mı? Veya kaçının sağ kaldığı için pişmanlık duyduğunu biliyor musunuz?

Londra'da Polonyalı yazar Michael Zylberger bana ölümünden kısa bir süre önce, "Bu 1945'den beter," dedi. Oslo'daki bir kadın da onun duygularını yansıtıyor. "1945'de bir amacım vardı," diyor. "Bu amacı alay konusuna çevirdiler." Brooklyn'de de büyük Talmud hukukçusu Rabi Menashe Klein gülümsüyor. "Özgürlüğüne kavuşturulan Buchenwald'deyken dış dünyanın nasıl olacağını bilebilseydim oradan ayrılmayı reddederdim."

Bazı şair ve yazarlar ölümü seçtiler: Berlin'de Joseph Wulf, Polonya'da Tadeutz Borowski, Paris'de Paul Celan, İsrail'de Benno Werzberg. Onların bu kararı toplumu mahkûm

ediyor çünkü toplum katillerin bitirmeye zaman bulamadıkları işi tamamladı.

Acıya ve hatta öfkeye kapılmadan konuşuyorum. Sadece hüzün duyuyorum. Sizin için ve hepimiz için. Birlikte, başkalarına hiç benzemeyen bir hikâyeyi rezil ettik. Kendi başına daha fazla duyarlı olmayı sağlayacak, her şeyi saran bir değişime yol açacak bir olay, bir anekdot düzeyine indirildi. Bizlere gelince, gözlerimizin önünde olanlara itiraz edemeyecek kadar uyuşmuş, bitkin ve belki de çok çekingendik.

Soykırım artık yasaklananın esrarını akla getirmiyor. Bu korku veya titremeye ve hatta öfke yahut acımaya da neden olmuyor. Sizin için bu, pek çoğunun arasında biraz daha ürkütücü bir felaket sadece. Buna giriyor, bundan ayrılıyor ve her zamanki sıradan işlerinize dönüyorsunuz. Sizler kendinizi tahayyül edilemeyecek olanları hayal etme gücüne sahip sanıyorsunuz. Oysa, siz hiçbir şey görmediniz. Kendinizi, konuşulamayanları tartışacak güçte sandınız ve hiçbir şey anlamadınız. Aklınızda bir şey kalmadı.

Soykırımın kör edici gerçeğinin hiçbir şeyini aklınızda tutamadınız. Siz, taklitleri süslemeyi seviyorsunuz. Sizin için bütün o dehşetler, o canavarlıklar kuşkusuz korkunç ama öyle olağanüstü bir fenomen de değil. Belki de bu akli bozukluk sonucu olan bir şey. Auschwitz mi? Bu bir ideolojinin yozlaşması. Treblinka mı? Esrarı olmayan, mitten uzak bir olay. Dachu ve Mauthausen mi? Sadece siyaset adamlarının hırslarını ve düşünürlerin teorilerini güçlendiren büyük ve çok da uygun bir konu. Soykırım, kutsal yönünden mahrum edildiği anda, modaya uygun bir konu haline geldi. Bu etkilemek veya şaşırtmak için çok uygun. Tırmanmak, başarıya erişmek, bir olay yaratmak isteyen kimselere önerilecek uygun bir vasıta.

Siz, bir milletin çektiği acıyı cesaretle karşılayabileceğinizi sandınız fakat hiçbir şey hissetmediniz.

İnsan, bundan sadece birkaç kişinin söz etme cesaretini bulduğu günleri özleme noktasına geliyor. Şimdi herkes bundan söz ediyor. Hem de fazlasıyla. Ve bunu hafife alarak. Ve hiç çekinmeden. İnsanlar sorguya çekmek, sakatlamak veya susturmak için ölüyü mezarından çıkarıyorlar. Geri kalanların bu yüzden üzülebileceklerine aldıran yok. Onların üzülmesi de önemli değil. Geri kalanlar da herkes gibi sıradan insanlar. Ve belki onlardan da beter. Onlarla konuşurken veya onlardan söz ederken hislerini düşünmemize, sözlerimize dikkat etmemize gerek yok. Dün onlara gösterilen özel ilgi yok artık. Bundan hoşnut değillerse bu da onların sorunudur. Dinlemek veya seyretmek zorundalar mı sanki? Buradan gitsinler. Onlar sorular soracak olurlarsa, sorun yaratırlarsa, seslerini keser ve hadlerini de bildirirsin. Onların ayrıcalıklara hakları da yok. Geçmiş artık onları korumuyor.

Bana onların aziz olmadığını, tıpkı siz kadın ve erkekler gibi aralarında da mükemmellikten uzak kimseler bulunduğunu söyleyeceksiniz. Onların hepsinin Tanrı'nın habercileri olmadığını söyleyeceksiniz. Bana tıpkı sizlerin arasında olduğu gibi onların arasında da hırslı, kıskanç ve acımasız olabilecek kimseler bulunduğunu söyleyeceksiniz. Belki. Fakat onların arasında duyarlı, sıcak kalpli insanlar da var. Onlar sadık dost ve cömert arkadaşlar. Üstelik onların sayıları diğerlerinden çok fazla. Ve ayrıca onları yargılama hakkını size kim veriyor? Size hesap vermek zorunda değiller. Size hiçbir şeyi borçlu değiller. Onların iyi halde olmaları da sizi kandırmasın. Onlar dünya mallarının geçiciliğini ve vaatlerin boş olduğunu sizden çok daha iyi biliyorlar.

Oh, evet, onların eskisinden daha fazla veya eskisi kadar savunulmaya gereksinimleri var.

1945 baharını anımsıyorum. Neredeyse istememelerine karşın kurtarılan geri kalan pek az kişi ne kadar yaşlı ve yalnız olduklarını anladılar. Ve ne kadar işe yaramadıklarını. Onlar sadece korku uyandıran hayaletlerdi.

Düşmandan nasıl kurtulup ölümü yendiklerini bilemiyorlardı. Sadece bununla bir ilgileri olmadığının farkındaydılar. Bu seçenek onların değildi. Zeka, eğitim, sezgi, deneyim ve cesaretin bir önemi olmamıştı. Her şeyi şans, sadece şans ayarlamıştı. Sağa veya sola doğru bir adım, çok erken veya geç başlayan bir hareket, belirli bir gardiyanın havasındaki bir değişiklik yüzünden kaderleri farklı olabilirdi. Getto'larda soru, sarı belgelere güvenmek mi yoksa kızıl yeminlere tutunmanın mı yararlı olduğuydu. Tavan aralarında mı bodrumlarda mı saklanılmalıydı? Kamplarda inisiyatifi ele almak mı, hasta olduğunu belirtmek mi doğruydu? Dimdik durmalı mıydı yoksa o şekilsiz kütlenin içinde kaybolmak için insan ezilip büzülmeli miydi? Katillerin icat edip mükemmelleştirdiği esir kampları yasalarının örneklerini anlayamıyordu kurbanlar. Şaşkın ve itaatli kurbanlar o tuzakları, ölüm tehlikesini belirten işaretleri anlayamıyorlardı. Yaşamda kalabilen her biri, kolaylıkla *orada* kalmış olabileceğini size söyleyecektir. Bir bakıma kurban hâlâ oradadır zaten.

Zaman bütün yaraları iyileştirmez. Bazı acı verecek şekilde açık kalan yaralar vardır. İnsan, küflenmiş bir ekmek kabuğunun yarattığı ihtirası, şiddeti nasıl unutabilir? Veya birazcık daha iyi giyinen, daha iyi beslenen, daha az dövülen bir mahkûmun, tapınmaya yakın bir duygu uyandırdığı nasıl unutulabilir? İnsan, cesetlere karşı duyduğu kayıtsızlığın anılarını nasıl kafasından silebilir. Donmuş bir gökyüzünün altında uyanıp, bilinmeyene doğru yol alırken, önünüzdeki ve onun önündeki insanla, arkanızdakinin ölmüş olduklarını şaşmadan fark etmenin nasıl bir şey olduğunu hiç bilebilir misiniz? Bir-

den bir düşünce insanın kafasında belirir: Ya ben de öldüysem ve bunu bilmiyorsam? Bu düşünce de kafanıza kayıtsızlıkla yerleşir. Musa'nın zamanında olduğu gibi, yaşayanlarla ölülerin artık ayrılmadığı bir dünyanın nasıl bir yer olduğunu bilebilir misiniz?

Lekelenen, rahatsız edilen, küçülen, kuşku ve pişmanlık yüzünden içi içini yiyen bu 'Kurtulmuş' erkek ve kadınların özel bir yaşamı vardır. Onlar, kapalı ve iletişim olmayan gözle görülmez bir getto'da birlikte kalırlar ve dış dünyaya güçlükle uyabilirler. Onlar kutlamalarımıza katılmazlar ve şakalarımıza da gülmezler. Onların değer yargıları bizimkiler gibi değildir. Dilleri de öyle. Dilleri onların yasası ve bellekleri de onların bu gizli yasaya uymalarıdır.

Onları anlamanın kolay olmadığını göreceksiniz. Aslında onları hiçbir zaman anlamadınız. Görüntülere karşın onlar bu dünyadan, bu çağdan değildirler. Onlara mutlu olup olmadıklarını sorun. Ne cevap verirlerse versinler bu doğru olmayacaktır. Onlara, geleceğin onları heveslendirdiğini mi yoksa korkuttuğunu mu sorun. Ne cevap verirlerse versinler bu da doğru olmayacaktır.

Onlara Kurtuluş günlerinde sevinç duyup duymadıklarını sorun. Onların yerine cevaplamama izin verin. Ben o günü, boş bir gün olarak anımsıyorum. Mutluluğu, duygusu, hissi olmayan bir gün. Umudu olmayan bir gün. Bizlerin artık ağlayacak gücü bile kalmamıştı. Bazıları dalgın bir tavırla Kadiş'i okurken, orada bulunmayan Tanrı'ya, orada olmayanlar adına sesleniyordu.

Hepimiz orada değildik. Ölenler de kalanlar da.

O kargaşada, kurbanlar uygar denilen dünyanın başlarına gelenleri bilmediğine kesinlikle inanacak kadar saftılar. Katil-

ler böyle rahat rahat öldürebildiklerine göre Müttefiklerin bundan haberi olmamalıydı.

Getto'larda ve kamplarda insanlar birbirlerine, "Müttefikler durumu bir bilseydiler..." diyorlardı. Roosevelt bir bilseydi. Churchill bir bilseydi. Papa bir bilseydi. Amerikan Yahudileri bir bilseydi. İngiliz, Filistin, İsveç, İsviçre Yahudileri bir bilseydi... Kurbanlar, onların durumu öğrenmeleriyle her şeyin bir anda değişeceğine sadakatle inanıyorlardı. Bu muhakemelerinde bir mantık vardı: Hitler ve Himmler, bu ölüm fabrikalarını kimse karışmadan çalıştırmaktaydılar çünkü Müttefikler durumu bilmiyorlardı. Müttefikler, Auschwitz'i bir öğrenseler Auschwitz hemen yok olurdu.

Yanılıyorlardı. Kanıtı kesin ve tartışılmazdır. İnsanlar biliyor ve ses çıkartmıyorlardı. İnsanlar biliyor ve bir şey yapmıyorlardı. Neyse ki geri kalanlar bunu ancak Kurtuluştan sonra öğrendiler. Dışarıdaki, güya kendilerini koruyanların, bilmemek gibi bir mazeretleri de yoktu. İnsanın, o günlerin gazete ve dergilerine bir göz atması yeterlidir. Hepsi oradaydı. Hepsi oradadır. Gazeteler 1942 sonlarından itibaren Nihai Çözümün ayrıntılı planlarını yayınladılar. Treblinka ve Auschwitz, Bialystok ve Sighet'ten önce New York ve Stockholm'da duyuldu. Varşova'daki getto ayaklanmasının başlamasından üç gün sonra *New York Times* bu başkaldırı konusunda geniş bilgi verdi. Hepsi oradaydı: Almanların saldırısı, seyredenlerin sevinci ve asilerin cesareti. Ve intiharlarla yangınlar. Gazeteler diğer getto'ların yok edilmesini, Babi Yar katliamını, gaz odalarını da haber verdiler. Evet, dünyanın hür basını görevini yaptı fakat okuyucuların çoğu buna inanmayı reddetti. Durumu biliyor ve hiç inanmıyorlardı. Ve kendi yaşamlarını, özgürlüklerini tehlikeye atarak evrensel vicdanı uyandırmaya kalkan Auschwitz'deki cesur esirler sadece bir radyo vericisi yapmakla kalmayıp bunu kullandılar. Sonder Kommando'nun

bu gece kahramanları cehennemin fotoğraflarını çekmekle kalmayıp resimleri gizlice Cracow'a göndermeyi ve böylece Londra'ya ve oradan da Washington'a yollanmasını sağladılar ama bütün yaptıkları boşunaydı. Müttefikler, onlar kadar ve hatta onlardan fazlasını biliyordu. Müttefik liderlerinden, Birkenau'ya giden tren raylarını bombalamaları istendiğinde, hepsinin birlikte bunu reddettiği de artık bir sır değildir. Ve bunu Birkenau'da her gün on binden fazla Yahudi'nin yok edildiği bir devrede yaptılar.

O sıralarda, Müttefiklere göre kurbanlar çoktan ölmüş sayılıyordu. Onları kurtarmak için ne bir gayret sarfedildi ne de siyasi veya askeri bir harekat başlatıldı. Müttefik karargâhından on binlerce stratejik ve siyasi plan üretildi. Bunların arasında Yahudileri ölümden kurtarmak için yapılan fazla plana rastlayamazsınız. Onların bu gayret ve tehlikeye değmeyeceği düşünülüyordu. Hiçbir komutan, bu veya o kampı zamanından önce kurtarmak için, kuvvetlerinin yerini değiştirmedi. Yaşayan ölüler böyle bir harekata değmezlerdi.

Bu şaşılacak bir tarafsızlık gösterisi, bir *laissez faire*'di ve hür Yahudi toplumlarınca da paylaşılan bir tutumu sergiliyordu. Neden itiraf etmeyelim? En azından o zamanki tutumları izah edilecek gibi değildir. Nahum Goldmann, kendi hesabına ve eski meslekdaşları adına konuşarak: "Evet biz, hepimiz suçluyuz, diye açıklamaktadır. Evet, her şeyi biliyorduk. Bize haber verilmişti ve biz sessiz kaldık." Yani bu onların da esir edilen kardeşlerinin felaketi karşısında duygusuz kaldıkları anlamına mı gelmektedir? Buna inanmayı reddediyorum. Fakat bu durumda onların hareketsizliğini, pasif kalmalarını, görüş ve cesaretten, öfke ve acımadan yoksun kalmalarını insan nasıl anlayabilir ve haklı çıkartabilir? İnsan böyle toptan zayıflığı nasıl idrak edebilir ve bunu nasıl haklı çıkartabilir? Ya-

hudi kalbi felç mi olmuştu - Yahudi vicdanı susturulmuş muydu?

Bu yüzyıldan önce biz, coğrafya ve kronolojik açıdan birbirinden uzak Yahudi cemaatlerinin birliği ve birbirleriyle ilişkileri sayesinde ayakta kaldık. İspanya'dan kovulan Yahudileri Hollanda'daki kardeşleri korudu. Rusya'dan sürüldükleri zaman Almanya'daki dindaşları onlara kucak açtı. Gemi kazasına uğrayanlar daima başka bir yerde sığınacak yer bulabileceklerine güvenirler. Ezilen Yahudiler daima başka Yahudilere güvenirler.

Bu kesin, kalıtsal kural son felakette geçerli olmadı. İlk kez güven içindeki Yahudi cemaatleri, felakete uğrayan kardeşlerinin akibetine aldırmadılar.

Filistin'de de ABD'de olduğu gibi sanki Auschwitz yokmuşçasına yaşam devam etti. İnsanlar Şabat'ı, kutsal günleri kutladılar. Galile'deki kibutzlarda danslar edildi. New York'da büyük kutlamalar yapıldı. İşler her zamanki gibi sürdü. Ne bir işten vazgeçildi ne de bir resepsiyon ertelendi. Mordecai Anielewicz ve arkadaşları, işgal altındaki yanan getto'da tek başlarına çarpışmayı sürdürürken, Arthur Zygelbaum, Londra'da özgür dünyanın gönül rahatlığını protesto için intihar ederken büyük bir New York sinagogu üyelerini çok tanınmış bir komedyenin katılacağı ziyafete davet ediyordu. Katiller durmadan öldürüyor, toplu mezarlar taşıyordu. Treblinka, Belzec, Maidanek ve Auschwitz fabrikaları tam kapasite çalışırken öte yanda Yahudilerin sosyal ve entelektüel yaşamı gelişiyordu.

Yahudi liderleri buluşup, kollarını umutsuzlukla iki yana açıyor, dindarca bir iki damla gözyaşı döküp yine kendi yaşamlarına dönüyorlardı. Yani konuşmalara, yolculuklara, kavgalara, ziyafetlere, şerefe kadeh kaldırmalara ve onurlu işlerine dalıyorlardı. Her zaman olduğu gibi. Onların Avrupalı Ya-

hudilerin kederini düşündüklerinden ve hatta belki de bu yüzden endişelendiklerinden kuşku yoktu. Fakat onların yaşamlarını kayıp olarak kabul etmekteydiler. Hem daha başlangıçta başarısızlığa uğrayacak bir girişimde bulunmamak daha yerinde değil miydi? Neden gayret sarfedeceklerdi? 1943 Ağustos'una kadar ortak bir siyaset belirtmek gerektiği konusunda bile anlaşamadılar. Sonunda Waldorf-Astoria'nın şık salonlarında bütün büyük Yahudi örgütlerini güya temsil edecek olan "Amerikan Yahudi Konferansı" doğdu. Pek çok konuşma yapıldı ve bunu pek çok tartışma izledi. Peki neden söz ettiler? Savaş sonrasındaki... Yahudi amaçları. Kimden ne isteyeceklerini. Ve kim için isteyeceklerini. Ve istemekle kimin görevli olacağını. Yine de bir toplantı Avrupa Yahudilerinin kaderine tahsis edildi. Birkaç gözyaşı döküldü. Acınacak birkaç klişeleşmiş laf söylendi. Birkaç da yalan atıldı – örneğin bazı Yahudi gençleri, Filistin'deki güvenli evlerini bırakarak Varşova getto asilerine katılmışlardı. Malum kararlar verildikten sonra toplantıya katılmış olanlar yatışmış vicdanlarıyla oradan ayrıldılar. Kurtarma planları ve böylece kamuoyunu etkileyip hükümeti harekete geçirmek için hemen alınması gereken kararlardan hiç söz edilmedi.

İnsan nasıl olur da merak etmez. Kardeşlerimiz daha fazla merhamet daha fazla inisiyatif, daha fazla cesaret göstermiş olsalardı... bir milyon Yahudi, Beyaz Saray önünde nümayişte bulunsaydı... Yahudi örgütlerinin başlarındakiler öfkelerini belirtmek için bir günlük oruç ilan etselerdi... Getto savaşçılarının istediği gibi Yahudilerin ileri gelenleri açlık grevine başlasalardı... Büyük okulların başındakiler, bankerler, hahamlar, tüccarlar, sanatçılar sadece bir dayanışma gösterisi yapsalardı... Kimbilir belki düşman yaptığından vazgeçerdi. Çünkü düşman ihtiyatlıydı. Her şeyi hesaplayan, realist ve akılcı düşman her sefer sadece bir adım atıyor ve gösterilecek tepkinin

derecesini ölçmek için bekliyordu. Böyle bir tepki görülmediğinde de bir adım daha atma riskini göze alıyordu. Yine bekliyordu. Yine de bir tepki gelmediğini görünce bu kez ihtiyatı unutuverdi.

Bir zamanlar Roosevelt'in danışmanlığını yapan, üniversiteden bir arkadaş, bana, "Washington'da bir grup yüksek görevli memurduk," diye itiraf etti. "Haftada bir buluşmayı adet edinmiştik... Evet, bizler kamplarda neler olduğunu biliyorduk... Neden bir şey yapmadık? Çünkü Yahudilerin siyasi liderleri bizden bunu hiç istemediler. Bu onlar için öncelikli bir konu değildi. Dolayısıyla bizim için de öncelikli değildi."

Burada, utanmak için bir neden var. Hür dünyanın Yahudi ve Yahudi olmayan bütün liderleri sadece cephedeki durumla ilgilenmekteydiler. Dünyayı saran savaş ve daha sonra ne olacağı önemliydi. Onlar için, *hâlâ yaşayan* Avrupalı Yahudi artık, sorunun bir parçası değildi.

Zaferden çok kısa süre sonra, geri kalanlar bu ihaneti öğrendiler. İçlerinden bazıları ve aralarında bulunan çocuklar, kendilerini kasten bırakarak ölüme gittiler. Böyle bir ikiyüzlülüğü yapabilen bir toplumun parçası olmaya istekli değildiler.

Neyse ki o zamana kadar bilmiyorlardı. Tam aksine istendiklerini hissetmekteydiler. Bu duyguları öyle güçlüydü ki geleceği tahmin ediyor, bunu birbirini izleyen güneşli, neşeli günler olarak görüyorlardı. Kendi kendilerine, bir mucize sonucu hayatta kalabilirlerse, insanların onlara eski yaşam zevkini verebilmek için ellerinden geleni yapacaklarını söylüyorlardı. İnsanlar onlardan hiçbir şeyi esirgemeyecekti.

Dünyanın her yerinde insanların durumu düzeltmek, vicdanlarını rahat ettirmek için onları önemli ziyaretçiler, onur konukları gibi ağırlayacaklarından emindiler. Hepsi de onları teselli edecek, iyilikler yığacaklardı. Yatıştıracaklardı. Ve kıs-

men budalaca da olsa bir gün veya bir gece için, kendilerinden alınmış olan yaşam sevincini, insanlara olan inancı sağlayacaklarından emindiler.

Düşkırıklığı çok çabuk geldi. Dünyaya tekrar dönüş yaptıklarında kendilerini başka bir sürgün, başka bir hapishanede buldular. İnsanlar, onları hıçkırarak, ağlayarak karşıladılar ve sonra arkalarını döndüler. Ailelerden veya yakın arkadaşlardan söz etmiyorum; memurdan, sokaktaki insandan bahsediyorum. Onlara hasta ve yoksul akrabalarmış gibi davranan her tür erkek ve kadından söz ediyorum. Veya onları, incelenmesi ve toplumun kalanından, gözle görülmeyen dikenli tellerle ayrılması gereken yaratık numuneleri gibi görenleri söylüyorum. Onlar kendilerini rahatsız eden, çevresine uymayan ve sadakadan başka bir şey haketmeyen kimselerdi.

Evet, Fransızlar Fransa'ya ve İtalyanlar da İtalya'ya döndüler. Fakat büyük çoğunluk, Orta Avrupa'dan olanlar, hiçbir şekilde ülkesi bulunmayanların gidebilecekleri bir vatan, bir aile yoktu. O ezilmiş, üzgün adamlar, o bitkin, aşağılanmış kadınlar, Yahudi kalmamış küçük köylerde, küçük kasabalarında kendilerini kimsenin beklemediği o yalnız çocuklar nerede bir barınak bulacaklardı? Kendi başlarının çaresine bakmaları için öylece bırakılan bu insanlar yıllarca 'yersiz kimseler' için düşünülen kamp barakalarında bitkiler gibi yaşadılar. Zaman zaman belirli bazı zenginleri veya güçlü komiteleri "etkilemek" için onları teşhir ettiler. Onlar insandan aşağı sayılıyorlardı. Kimse onları istemiyordu. Tıpkı eskiden de istenmemiş oldukları gibi.

Hâlâ bir İngiliz sömürgesi olan Filistin'in kapıları kapalıydı. Batı Avrupalı hükümetler istemeye istemeye az sayıda mülteci alıyordu. "Oturma iznim", öğrenci kartım veya yolculuk kağıtlarımın yenilenmesi için polis karakoluna sık sık gidişimi öyle kolay kolay unutamayacağım. İstenmeyen bir yaban-

cı durumumu bana hissettirmeyen bir katibe pek ender olarak rastladım. ABD de, otuzlu yıllarda olduğu gibi vizelerini de cimrice ve şaşılacak bir kabalıkla dağıtmaktaydı. Bir vize alabilmek için insanı sayısız sınav ve soruşturmadan geçiriyorlardı. Sadece yanlarında pek çok tasdik belgeleri, sertifikalar bulunan sağlıklı adaylar ülkeye kabul edilmeyi umabilirdi. Sadece 'normal', sağlıklı, verimli, çalışabilecek insanlar. Veya zenginlerin yeğenleri... Ya diğerleri? Hasta, bitkin, zayıf ve umutsuzlara ne olacaktı? Konsoloslar kendi ülkelerine gidebileceklerini söylüyorlardı. Prenses, türlü aracısı vasıtasıyla, beklesinler diyordu. Herkes Şatoya giremez.

Fiziksel veya diğer türde ciddi sorunları olan ve arkadaşlarından daha fazla yardıma ihtiyaçları olanları sadece Norveç kabul ediyordu. Fakat Norveç, kısıtlı kaynakları olan küçük bir ülkeydi. Bu yüzden de yüzbinlerce "yerinden, yurdundan edilmiş kimse" o kalabalık kamplarda yaşamak zorundaydılar. Zengin, uygar ülkeler onları çok utanç verici, ağır yük sayıyorlardı. Onların seçme insanlardan, duyarlı kimselerden uzakta kenarda tutulmaları daha uygundu. Onları ve karanlık gölgelerini, kesinlikle belirlenmiş küçük yerlerde, daha da iyisi kısa süre önce, tecritin kesin olduğu o eski yerlerinde, sınırın öbür yanında tutmak daha uygundu. Oysa geriye kalanlar açık kollarla karşılanacaklarını ummuşlardı...

İnsanlar onlara paketler, kartlar, konuşmacılar ve iyilikseverleri gönderiyorlardı tabii. Onların maddi gereksinimleri karşılanıyordu. Onları izliyorlardı. Odaları inceleniyor, yemek listeleri dikkatle hazırlanıyordu. Onlara dilenci veya topluma uymayan çocuk muamelesi yapılmaktaydı. Dinlenme zamanları, istekleri, umutları hep programlanmıştı. İyi kalpli ailelerden toplanan kullanılmış giysiler, altı delik ayakkabılar, yamanmış elbiseler aşağılayıcı bir tavırla onlara dağıtılıyordu. Amerika'dakiler onlara yeni gömlekler, iyi durumda elbiseler

vermenin gereksiz olduğu konusunda oybirliği etmişlerdi. "O zavallı yaratıklar bizim eskilerimize sevinir," diye düşünüyorlardı. O yardım derneklerinden hiçbiri, bu insanların, bir zamanlar almaktan çok vermeye alışık olduklarını ve bu yüzden alınabileceklerini düşünemiyorlardı. Onların şerefli olmadığına inanılıyordu. Onların zevksiz, güzellikten anlamayan, doğuştan serseri oldukları düşünülmekteydi. İnsanlar, onlara sadaka verip arkalarını dönüyorlardı.

Kurtarılan Bergen-Belsen kampında öldürücü bir bulaşıcı hastalık insanları kırmaya başlayınca, Yahudi liderlerinin bazılarının hâlâ o nefret edilen üniformayı giyen, Alman doktorlara başvurmak zorunda kaldıklarını biliyor musunuz? New York, Zürih, Stockholm veya Tel-Aviv'den bir tek Yahudi doktor bile oradaki işini bırakıp felaket içindeki kardeşlerine yardım etmeyi görevi olarak hissetmedi. Hastalar, haftalarca ve haftalarla, çok kısa süre önce varlıkları dehşet yaratan doktorları gördüler sadece. Onlar dışında herkes için savaş bitmişti.

Biliyor musunuz bir tek haham, kutsal bayramlarda dua okumayı önermedi. Hiç kimse Roş Aşana ve Yom Kipur'u Bergen-Belsen'deki erkek ve kadınlarla geçirmek için gönüllü olmadı. Onlara bol bol dua kitapları ve ibadet gereçleri gönderiliyordu. Yani onlara kibarca kendi başlarının çaresine bakmaları söyleniyordu. Uluslararası özel örgütlerin aylık alan resmi görevlileri dışında hiç kimse onlarla birlikte olup neşelerini ve yaslarını paylaşma gereksinimini duymadı. Buna zaman ayırmadı.

İnsanlar siyasi amaçlarla onlardan yararlandılar. Onların namına öfkelerini belirtip, basın kampanyaları başlatıp konferanslar düzenlediler. Düşkırıklığına uğramış bu itaatkâr insanlar da denileni yaptılar. İnsanlar, onlar olmadan hakları-nda nutuklar attılar.

Biliyor musunuz, hayatta kalabilen bir tek kişiye bile, Batı Almanya'yla maddi tazminat pazarlıklarını yöneten özel konseyde görev alması önerilmedi. Geri kalanlardan bir tekine bile, paraların nasıl dağıtılacağı hakkında düşüncelerini açıklama fırsatı verilmedi. Ünlü Tazminat Konferansının uluslararası meclisinde yer almadı. Başkaları, onların mirasını yönettiler. Onlar, kendi hesaplarına kendi amaçlarını savunma hakları verilmeyerek bu konuda yeteneksiz sayıldılar. İnsanlar onları münzeviler, toplumdan dışlanmış kimseler, olarak görüyorlardı. Hepsi de beceriksizdi. Hepsi de topluma uyamayan kimselerdi. Bela çıkartan, neşe kaçıran, hastalık taşıyan yaratıklar. Onlara anlayış göstermek çok uygundu ama bunu uzaktan yapmalıydılar. Onlar arka planda kalmalıydılar. Böylece zarar veremez ve dikkat çekmezlerdi. Söyleyin bana. Onlardan korkuyor muydunuz yoksa onlardan utanıyor muydunuz? Siz sadece ihmal yüzünden suçlu olmakla birlikte, onlar kendinizi tam anlamıyla suçlu hissetmenize mi neden olmaktaydılar? Bu yüzden mi onların varlığından korktunuz? Bu yüzden mi onların gözlerinin içine bakamadınız?

Birbirimize fısıldayarak yinelediğimizi size açıkça söyleme zamanı gelmiş olabilir: Yaşayabilenleri davetsiz misafir saydınız ve her yerde onlara sevecenlik ve kesinlikle sevgi göstermeden davrandınız. Belki acıma vardı ama bir şefkat ve özellikle kardeşçe bir sıcaklık yoktu. Oysa onların en çok ihtiyaç duydukları da buydu.

Bu yüzden size nasıl kızmayız? Bunu size nasıl anımsatmayız? Belki bir gün geceleyin yaptıklarınız veya yapmadıklarınız yüzünden affedileceksiniz. Fakat daha sonra yaptıklarınız veya yapmadıklarınız için değil. O felaket sırasında siz hafifletici nedenler yaratabilirdiniz. Bilmediğinizi, inanmadığınızı, savaşın ortasında olduğunuzu söyleyebilirdiniz. Ama o felaketten sonra bu mazeretlerin hiçbiri geçerli değildi. Biliyor-

dunuz. Ve değişmek için bir şey yapmadınız. Geri kalanlara yönelik bir şey yapmadığınız kesin. Onlar özlemi, özlemin en safını ve güzelini temsil ediyorlardı ve siz onları, duygularını görmezlikten geldiniz.

Başlangıçta çekinerek, beceriksizce de olsa seslerini yükseltmeye çalıştılar. Ama boşunaydı. İnsanlar omuzlarını silkip, "Zavallı yaratıklar, acımamızı istedikleri için, abartıyorlar," diye mırıldanarak arkalarını döndüler. Hayır onlar acımanızı istemediler. İanenizi de istemediler. Veya iyi hareketlerinizi. Yahut gözyaşlarınızı veya paranızı. Onlar bir şey istemediler. Sizden veya başkasından bir şey istemediler. Hakları olduğunu ileriye sürmediler. Onlar sadece size bir haberi ulaştırmaya çalıştılar. Bu haberi taşıyan da sadece onlardı. Daima eşi bulunmaz şekilde kalacak olan insanın içyüzünü biraz kavramışlardı. Bu bilgiyi, çağdaşları olan sizlerle paylaşmayı istediler. Buna karşılık bir şey beklemiyorlardı. Zaten sizin minnetiniz ve madalyalarınız onlar için anlamsızdı. Tıpkı izlediğiniz hedefler gibi. Onlar, hayatta kalabilmelerinden daha önemli olan bir görevi başararak, sağ kalmakla haklı olduklarını belirtmeyi umdular. Siz, onların çağdaşları olan sizler, yıllarca ve yıllarca onları dinlemeyi, onlara inanmayı, onları anlamayı reddettiniz. Onların tanıklığını reddettiniz.

Böylece onlar da devamlı olarak kendilerini reddeden, inançsızlığa veya umutsuzluğa sürükleyen bir toplumda kendilerini fazlalık olarak hissetmeye başladılar.

Fakat bana onların ızdıraplarıyla ilgili bir edebiyat olduğunu söyleyeceksiniz. Soykırımla ilgili o edebiyat denilen şey nedir? Romanlar, şiirler, filmler, oyunlar, belgeseller insanların ilgilendiğine ve bilgi edinmek istediğine işaret etmektedir.

Sizi hayretlere düşürme riskini göze alarak, benim için Soykırım edebiyatı diye bir şey olmadığını söyleyeceğim. Ola-

maz da. Auschwitz, bütün edebiyatı da bütün teori ve doktrinler gibi inkâr eder. Bunu bir felsefenin içine kilitlemek sınırlamak demektir. Bunun yerine sözcükler, türlü sözcükler geçirmek de onu çarpıtmaktır. Soykırım edebiyatı mı? Bu tanımlama bile bir çelişkidir.

Geriye kalanlardan hangisine isterseniz sorun. Auschwitz'de kendisini hür olarak düşlemesinin, sizin kendinizi orada bir esir olarak hayal etmenizden çok kolay olduğunu söyleyecektir. Bu olayı yaşamamış olanlar bunu asla bilemezler. Ve bunu yaşayanlar da hiçbir zaman tam anlamıyla açıklayamazlar.

Yaşamda kalan kimse yabancı bir dille konuşmaktadır. Onun şifresini asla çözemezsiniz. Onun yazacakları size sınırlı bir yardımda bulunacaktır. Bunlar bir tek an, azapla acı çekerek canlı olmayı anlatmaya çalışan cılız, kekelenen, yarım kalan, anlamsız girişimlerdir. Bu belirli bir insanın karanlıklar içine hapsolmasıdır. Fazla değil, belki daha azını açıklamaktır. Yaşamda kalan kimsenin anılarıyla bunların kelimelerle hatta kendi kelimeleriyle yansıtılması arasında aşılamaz bir uçurum vardır. Geçmiş ölülere aittir. Ve onların varisleri kendilerini bu hayaller ve yankılarda tanıyamamaktadırlar. Auschwitz teolojisi fikri hem ateist hem de inanan kimse için bir küfürdür. Auschwitz hakkındaki bir roman, roman sayılmaz. Veya bu Auschwitz hakkında değildir. Bir insan Treblinka'yı hayal edemeyeceği gibi yine Ponar'ı da yeniden icad edemez.

Bunu şimdiye kadar kavrayamadınızsa artık kavramanızın zamanı gelmiştir: Auschwitz, ölümü simgeler —tam, mutlak ölüm— Bu insanın, insanlığın, mantığın, kalbin, dilin ve duyguların ölümüdür. Auschwitz, zamanın ölümü, yaratmanın sonudur; bunun sırrı da tam olarak, ilişilmeden öyle kalmaya mahkûmdur.

Yaşamda kalan kimse bunu bilir; sadece o bunu bilir. Bu da onun suçla birleşen saplantı halindeki çaresizliğini açıklar.

Evet, yaşamda kalması ona bir görev yüklemiştir: Bu da tanıklık görevidir. Bu ona cezasının ertelenmesi olarak sunulmuştur. Geleceği, geçmişteki deneyimleriyle kıyaslandığında yaşama nedenini bulmalıdır. Fakat bir insan doğası itibariyle lisana meydan okuyan bir şeyi nasıl anlatabilir, nasıl söyleyebilir? İnsan bunu ölülere ihanet etmeden, kendisine ihanet etmeden nasıl yapabilir? Bu çıkış yolu bırakmayan bir mantık tuzağıdır. O insan söylenemeyecek şeyleri açıklamayı başarabilse bile onun gerçeği tam olmayacaktır.

Bununla birlikte... İlk başlangıçta, hâlâ yıkıntılar içinde olan bir kıtada bu perdeyi kaldırmak için kendisini razı olmaya zorlamıştır. Bunu geçmişinden kurtulmak için değil, tam aksine sadakatini belirtmek için yapmıştır. Onun için unutmak düşman için bir zafer anlamına gelmektedir. Cellat çoğu zaman iki kez öldürür. İkinci kez, suçunun izlerini silmeye kalktığı zamandır. Birkenau, Janowska ve Treblinka'daki Sonder Kommando üyelerinin otobiyografik belgelerini hiç okudunuz mu? Bunlar, ölülerin öldürüldüğü, cesetlerin yakılmak için yerlerinden çıkartıldığı, ve küllerinin havaya savrulduğu yerlerdir. Amaç muhakkak onları tarihten silmek olmalı. Daha da kötüsü onları tarihlerinden yoksun bırakmaktı. Onların yaşam ve ölümlerinin insan anısının bir bölümü olmasını engellemekti. Ve sağ kalan kimse kendi kendine anımsamamanın, düşmanın suç ortağı olmak anlamına geleceğini söyledi. Unutmaya yardım eden kim olursa olsun, katilin işini tamamlardı. İşte bu yüzden, tanıklık yapmayan kimse kendini yeniden düşman kampında bulacaktı.

Bu görev güç, ödüllendirmeyen türdendi ve bu insanı sadece karanlıklara, deliliğe götürüyordu. O sözcükler, olayları anlatanların sert, kısa cümleleri, soluk soluğa çizilmiş o kesin

çılgınca hayallerin hepsi de anlatılan olayların yanında soluk kalmaktadır. Bunların özü sözle ifadeyi reddetmekte ve telaffuz edilememiş olarak kalmaktadır. Onların söylemedikleri, şiddeti ve gerçeği bakımından, söyleyebileceklerini düşündüklerinden kat kat üstündür. İnanılabilmesi için onların hikâyelerinin gerçekten daha azını anlatması gerekiyordu. "Biz her şeyi söylersek kimse bize inanmaz," diye düşündüler "Hepsini söyleseydik... Ama kim hepsini anlatabilir?"

Katillerin kahkahaları, ölüme mahkûm edilenlerin halüsinasyonlara özgü sessizliği; gerçeği bilen yaşlı adamların bakışları; bilmekten korkan çocukların kasvetli ağlamaları; o haykırışlar, inlemeler, dayaklar; mühürlenmiş vagonlardaki susuzluk; *seçimler* sırasında barakalardaki dehşet; toplu mezarlara veya alevlere doğru giden, sessiz ve ağır sıraların ilerleyişi; bazılarının berrak görüşü ve bazılarının çılgınlığı; sesini bir şarkıyla yükselten haham, Kadiş'i okuyan ve okurken gülen deli; küçük erkek kardeşinin elbisesini çıkartırken ona yumuşaklıkla, çok tatlılıkla korkmamasını, insanların ölümden korkmamaları gerektiğini söyleyen küçük kız; ve sinir krizine tutulmak üzere olan kadının katile üç çocuğunu bağışlamaları için yalvarması ve aldığı cevap: "Pekâlâ sadece ikisini alacağım. Bana ikisinin hangileri olduğunu söyle."; ve onları seyreden baba, küçük kızının uzakta kaybolduğunu, sessiz ve yumuşak, çok yumuşak bir el sallayışla kaybolduğunu seyreden baba; o uyuşukluk, o aldırmazlık, Tanrıya bir ekmek kabuğu için dua eden insanların, Tanrı'dan çok, onurdan çok, yaşamdan çok ekmeği düşünenlerin üzüntü ve utançları... İnsanın böyle şeylerden söz edip aklını kaçırmaması olası mı? Duvarları yumruklamaması mümkün mü? Bunlardan söz etmek ne kadar olanaksızsa söz etmemek de o kadar imkânsız. Ufkumuzda pek çok ceset, hayal gibi belirip yükseliyor. Onlar her sözümüzü tartıyorlar ve boş gözleri bizi kontrol ediyor. Şimdiye

kadar hiçbir insanın söylemediğini anlatmak için, yeni bir dil, yeni bir sözlük icat etmek gerekiyor.

Siz geriye kalanların ifadelerini okudunuz mu? Tekrar dikkatle okudunuz mu? Bunlar sadece tek bir adam tarafından yazılmış gibidir. Daima aynıdır ve okuyucunun, onun çağdaşı da olsanız asla anlayamayacağınızı bin kez tekrar etmektedirler.

Onlar çekingenlik ve kuşkuyla, kusur bulmaya çalışan, tumturaklı sözlerden, duygusallıktan kaçınan insanlardır. Yazdıklarının bir edebiyat haline gelmesini istememiş ve düşünür veya etikçi rolüne girmemişlerdir. Bize sade ifadeler, olanların raporlarını bırakmışlardır. Onların yazıları haşin, çorak ve keskindir. Cümleleri kısa ve özlü, sert ve taşa oyulmuş gibidir. Her sözcüğe yüz kelime gizlenmiştir ve bunların arasındaki sessizlik bizleri o sözlerin kendisi gibi sert şekilde vurmaktadır. Onlar sözcüklerle değil bunların aksiyle yazdılar. Onlar Soykırımla ilgili deneyimlerini bize iletmeye çalıştılar ama bütün iletebildikleri sadece bu deneyimi anlatabilmekteki çaresizlikleri oldu. Dumanların kefenlediği gözle görülmeyen mezarların bekçileri olarak yaşayanlara seslenirken gözlendiklerini, hüküm giydiklerini hissederek titrediler...

Başlangıçta bu konu bir tür kutsal dehşet uyandırdı. Bu tabu sayılıyordu ve sadece bunu yaşamış olanlar için ayrılmıştı. O çağın en ünlü romaneksleri —Camus'den Silone'ye Maurlac'dan Faulkner'e kadar— bununla savaşmamaya özen gösterdiler. Bunu yaşayanlar kadar, ölülere de olan saygılarından yaptılar. Ayrıca gerçeği düşünerek yaptılar bunu. Bu eşsiz alanda, hayal gücü gerçekle başa çıkamamaktadır. Treblinka'dan kaçan bir marangozun hikâyesi en yaratıcı düş gücünden çok daha güçlü şekilde canlıdır. Burada hayal gücü bir engel oluşturmaktadır. Hayal, gerçeğin peşinden gitmektedir.

Bir Malreaux'un entelektüel dürüstlüğü, bir Agnon'un insanca duyarlılığı onların pek çok hayaletin bulunduğu ve küllerle kaplanmış bu yerde dolaşmalarına engel olmuştur.

Ya başlangıçta yayımlanan eserler? Tanıkların anlattıkları, insanların hikâyeleri, otobiyografik belgelerin kontrollü tonu tarif ettikleri gaddarlıklarla büyük bir çelişki oluşturmaktadır. İnsan bunlara kötü bir rüyaya dalar gibi girmekte ve kayıpla acıdan oluşan tuhaf bir duyguya kapılmaktadır. Burada insanın edebi yaratmalarla değil edebiyatı aşan bir tarz, *bambaşka bir şeyle* uğraştığı açıktır. Ve böylece insan o olay kahramanının peşisıra onun çılgınlığına ve kaçınılmaz düşüşüne sürükleniyor. Böyle devam ederken onun daha önceyi kapsayan yalnızlığını değilse bile acısını paylaşmaya çalışmaktadır. İnsan sadece bunu yapabiliyor. İnsanın tek yapabileceği de bu.

O günlerde tanıkların ifadelerinden oluşan edebiyat belirli bir saygı uyandırmaya devam etmekteydi. Henüz hiç kimse ölülere, ölüme nasıl gitmeleri gerektiğini veya geride kalanlara yaşamlarını nasıl yaşayacaklarını açıklamaya başlamamıştı. Henüz kimse hüküm vermeye kalkışmamıştı.

Yıllar geçtikçe olayın dış hatları biraz donuk ve daha belirsiz hale geldi. Soykırım mı? Bu kutsallığı kalmamış bir temaydı veya isterseniz heyecanı, esrarı giderilmiş bir konuydu. İnsanlar bir süre sonra utançlarını kaybettiler. Günümüzde isteyen bu konu hakkında her şeyi söyleyebilir ve kimse ona usule göre konuşmasını söylemez ve ona bir sahtekâr gözüyle de bakmaz. Romancılar bunu hayal ürünlerine bir boyut katmak için kullanmaktadırlar ve politikacılar da insanları memnun etmek için bunu kullanıyorlar. Onlar bu olayı ucuzlattıklarının farkındalar mı? Bunun önemini yok ettiklerini biliyorlar mı? Bu olayların taklitlerinin geri kalanları nasıl etkilediğinin farkındalar mı? Bir itirazla karşılaşmamak için onları "kendi sefil telif hakkı"ndan bile mahrum etmektedirler. Bir-

den herkes kendisinin Soykırımdan sağ kalan biri olduğunu açıklamaktadır. Herkesin böyle olabileceğini iddia etmektedirler. Günümüzde Mauthausen'in sadistleri, Sachsenhausen'in gardiyanlarıyla hiç karşılaşmadan, acı ve işkence çekmeden insanın kendisini 'Kamptan geri kalan biri' olarak takdim etmesi olasıdır. Hitler ve Eichmann bütün Yahudilere, bütün liberallere ve ari ırktan olmayanlara adalet, bağımsızlık ve barışa kendini adayan herkese savaş açmış olduğu için kendilerinde bunu yapma hakkı bulmaktadır.

Ne kadar çok siyasi, psikolojik, tarihi ve uydurma tarihi tartışmaları dinlemek zorunda kaldım... Bunlara nasıl cevap verirsiniz? Bir bakıma "hepimiz geri kalanlarız" Fakat sadece bir bakıma ve bu bizde tevazu uyandırmalıdır. Bunu kimin söylediği ve nasıl söylediğine bağlıdır durum. Fakat işe yaramayan tartışmalara girişmenin yararı nedir? Bu konudaki polemikler bize sadece onursuzluk getirir. Bütün bu "geri kalanlara" öğüdüm büyük Yahudi şairi H.Leiveck'in *'In Treblinka bin ich nit gewen'* adlı tüyler ürpertecek kadar duygulu şiirini okumaları ve tekrar tekrar okumalarıdır. 'Bana gelince, ben Treblinka'da kalmadım...' adlı bu şiir onun Soykırımı yaşamadığı ve ondan geri kalanlardan biri olmamanın acı ve pişmanlığını anlatmaktadır. Bunda Soykırımdan söz edecek durumda olmamasını anlatmaktadır. Şu "geri kalanların" durmadan, durmadan konuşmalarını ne kadar zavallı buluyorum.

Beni yanlış anlamanızı istemem: Esir kampı olgusunun incelenmemesi gerektiğini öne sürüyor değilim. Tam aksine daha da fazla incelenmelidir. Her şekli ve belirtisi incelenmelidir.

Kendisini analiz eden ve çözüme meraklı kuşak için daha acil bir konu yoktur. Fakat buna korkuyla ve titreyerek yaklaşmak gerekir. Ve daha da önemlisi tevazuyla. Bazı yazarlar

olasılığını ortaya koymuşlardır. Bu konu onların daha gerçek duygular taşıyan sanatçılar haline gelmelerine neden olmuştur. Sayıları az, ama varlar. Böyle düşünürler, eğitimciler, romancılar var ve yarattıkları etki de gerçektir. Bu da, olayı yaşamamış olanların bile, buna uygun olmayı öğrenebileceklerini kanıtlamaktadır.

Fakat ayrıca kendilerini haklı bulmaları küstah tutumlarıyla hemen fark edilenler de var; Kurbanın evrenine bayağılık ve iğrençlik damgasını bastıkları için onlara güceniyoruz.

Bütün o filmler, o eserler, televizyon programları işgal, işbirlikçiliği, sürülme; kurban olma, ağır ölüm, ani ölüm gibi savaşın bütün sefilliğini ortaya koyarak büyük bir izleyici kitlesini çekmektedirler. Bunlar sonunda insanların ilgilendiğini, unutmayı reddederek bilmeyi istediklerini kanıtlar gibidir. Belki. Fakat bunlar başka bir şeyi daha göstermektedirler —Soykırımın sadece tarihin bir hatası olduğunu göstermek için duyulan gereksinmeyi.— Onlar için bu sadece böyle bir olaydır. Faşizmle erotizmin ön plana geçmek için savaştıkları hikâyelerde geri planda kullanılmaya elverişli, etkileyici bir sözdür Soykırım.

Dün insanlar, "Auschwitz mi? Hiç duymadık." diyorlardı. Şimdi de, "A, evet, hakkında her şeyi biliyoruz," diyorlar. İyi niyetli insanların güya duygularımızı paylaşırken takındıkları bu tavır bizi şaşırtıyor ve üzüyor. Olayı açıklamak isterken, çarpıtıyorlar. İnsan onların yazdıklarını okurken, onları dinlerken, filmlerini seyrederken, Soykırımın korkunç ama güzel bir hikâye olduğu izlenimine varıyor. Orada gerçekten olaylardan zevk alan kimseler olduğunu... bunun bir tür hırsız polis oyunu olduğuna inanır gibi oluyorsunuz. Evet insanlar açtı. İnsanlar korkuyorlardı tabii... fakat bütün bunlar da oyunun bir bölümüydü. Bu oyunda katiller de kurbanlar da kolaylıkla

rollerine girip çıkabiliyorlardı. Her birinin kendisine özgü acayip, artistik veya ruhsal bir yönü vardı.

Bugünlerde Soykırım denildiğinde soluğunu tutan insan kalmadı. Aynı şekilde, ölülere saygısızlık yerine, onların düşünüldüğü günler de geride kaldı. Ve bunların hâlâ sayısız katil, tanık ve kurbanın hâlâ sağ oldukları bir devirde gerçekleştiğini düşünün. Katillerin aralarında huzur içinde yaşadıklarını bilen kurbanlar, ne hissediyorlar? Geri kalanlar geçmişlerinin sadece uydurma bir hikâye olduğunu okuduklarında nasıl bir tepki gösteriyorlar? Onlara *hikâyelerini* anlattığınızda neler hissediyorlar? Konuyu onlardan daha iyi bildiğinizi iddia ettiğinizde neler hissediyorlar?

Onlara geçmişin kitabını kapatarak, bundan uzaklaşmalarını ve "Sağlıksız saplantıyı" sona erdirmelerini öğütleyen yorumcular var. Bütün bunları söylüyor, yazıyor ve yayınlıyorlar: "Sayfayı çevir ve geleceğe bak." Evet, gerçekten de bunu okudum. Ve ayrıca: "Yaralarınıza tuz basmaktan vazgeçmelisiniz." Evet, bunu da okudum. Ve ayrıca "Anılarınıza teslim olmaktan vazgeçmelisiniz; tek acı çeken siz değildiniz. Ayrıca abartıyorsunuz. Neticede Auschwitz'de bile müzik vardı..." Evet, bunu da okudum. Size adları ve kaynakları verebilirim. Ama bunun ne yararı olur? Bu sorun kişileri aşıyor.

İşte bunlar geriye kalanlar konusunda kendilerini ahlakçı olarak kabul ettirmeye kalkışan kimselerdir. Soykırımı kendi bildikleri gibi ve kendi çıkarları için kullananlardır. İtiraf etmeseler de, amaçları, geri kalanların yerine ve onların hesabına konuşmaktır. Aslında onlar tek konuşanın kendileri olmasını yeğlerler. Onlar konuşacak, tahlil edecek ve kendileri için sadece sözcük olan kelimeleri bir araya getireceklerdir. Bunlar sadece ölçülecek, kiralanacak, satılacak, çarpıtılacak ve böylece kimbilir hangi susuzluğu, hangi sahte gururu, hangi entrikayı tatmin edeceklerdir. Böyle engellenmeden devam

etmelerine izin verilirse dünya sonunda Soykırımı onların gözleriyle görmeye başlayacak ve Auschwitz de, gelecekteki kuşaklar için, sadece dev bir görüntü olacak.

Bazen niyetleri iyi hatta onurlu sayılabilir ama bu kadarı yeterli değildir. Eyüp'ün sahte dostlarını, Tanrı'nın ve dolayısıyla okuyucunun neden onları aşağıladığını anımsıyor musunuz? Acı çeken Eyüp'tü ama acısından söz edenler de o dostlardı. Daha da kötüsü: Azap çekmekte olan Eyüp'tü ama çektiklerini *ona* açıklama hakkını kendilerinde bulanlar o dostlardı.

Pek çok kimsede, Yahudi olan ve olmayan aydınlarda bu kadar duygusuzluk sizi şaşırtmıyor mu? Şaşırtmaması gerekir. Şimdiye kadar geri kalanların kaderinin sizi asla gerçekten ilgilendirmediği ve onların asla akranlarınız olmadıklarını kabul etmiş olmanız gerekir.

Onlar aranıza girer girmez sorgulamaya, eleştirmeye başladınız. Gazetelerde, dergilerde, salonlarda şiddetli konuşmalar ve tartışmalar başladı: Neden *Judenrate?* Neden Yahudi bir polis? Neden Yahudi Kapo'lar. Neden kurbanlar sığır sürüsü gibi mezbahaya gittiler? Neden bu ve neden öbürü? Bu alay ve hainliğin son noktasıydı: Ölen kurbanları savunmak gerekiyordu ve bu arada ölü veya diri katillere ilişilmiyordu.

Sonra sorular daha acımasız, küstahça saldırgan oldu: Neden sağ kaldın? Başka birisi değil de sen nasıl sağ kaldın? Bunun nedeni daha sinsi olman mıydı? Yoksa daha dirençli miydin? Daha inatçı mı? Daha bencil mi? Bu sorular ve imalar bizi tiksindiriyordu. Sadece tekrar tekrar aynı şeyi söyleyebiliyorduk: Anlamıyorsunuz. Anlayamazsınız. Sizin gibi orada olmayanlar bunu anlayamazlar...

O sırada ses tonları daha da suçlayıcı oldu. İsteyerek esir kampı deneyimine dayandığımızı ve hatta bu işe kendimizin neden olduğunu, çoğu zaman ima ederek bizi suçladılar. Biz,

toplama kampını kabul ettiğimize göre bunu istemiş olacaktık. Bizleri, bir gösteri haline gelmek, deneyimimizi ticari şekilde kullanmakla suçladılar. Bu olayı yaşamamış olanlar kendilerinde Soykırımla ilgili her istediklerini söyleme, yazma, gösterme hakkını bulurken geri kalanlar kendilerini açıklamak, haklı çıkartmaya çalışmak zorunda kaldılar.

Gerçek suçlananlar mı? Geri kalanlardı. Onlar kendi onurlarını, ölenlerin onurlarını savunmak zorunda bırakıldılar. Bu insanı çıldırtmaya yeterdi. Tekrar tekrar anlatmaya zorlandılar. Neden anlatmak gereksinimini duyduklarını açıklamaya zorlandılar: Onlar görevlerini tamamlamak, borçlarından kurtulmak istiyorlardı. Zaten sessizliklerini bozarak geçmişi ve dehşetlerini canlandırmalarının gerçek nedenleri bunlardı ama pek az insanın bunu anlayacağını da biliyorlardı. Ölüm trenlerinden kaçanlar, hiçbir Hıristiyan kapısı kendilerine açılmadığı için, getto'lara geri dönmek zorunda kaldıklarını anlattılar. O zavallı, aç, tam anlamıyla çaresiz, Tanrı ve insan tarafından unutulmuş Yahudi'nin asla bir şansı olmadığını anlattılar... Ve sonra insanların durumu anlayıp anlamadığını sordular. Ortada bir ayaklanma veya kıyım değil bir savaş, büyük bir savaş olduğunu söylediler. O ne savaştı! Düşmanın emrinde generaller, askerler, tanklar, bilim adamları, teknisyenler, mühendisler, teoretikçiler, psikologlar ve milyonlarca, milyonlarca taraftarlar vardı. Buna karşılık Yahudilerin, çıplak ellerinden başka bir şeyleri yoktu.

Onlar itiraf ettiler: Evet doğru, biz saftık, hem de çok saftık. Evet, biz inanmayı reddettik. Evet, geleceği göremedik. Evet biz gerçekçi değildik. İtiraf ettiler: Evet, son anda, hatta o ateşlere yaklaşırken bile bunun sonumuz olmadığına hâlâ inanıyorduk.

Ve yalvardılar: Kurbanlara bu kadar sert davranmayın. Kahramanları övmek istiyorsanız tamam ama, bunu kurbanla-

rın aleyhine olacak şekilde yapmayın. Onları alevlerin, küllerin arasında ayırmayın. Kahramanlar bile kurbandır ve kurbanlar da kahramandılar.

Fakat sağır kulaklar bu sözleri duymadılar. Siz en fazla yeraltı örgütü üyelerine, savaşçılara, isyancılara hayranlık duymak için hazırlanmıştınız. Onlar da kesinlikle bunu hakediyorlardı ama zayıflara, kurbanlara böyle aşağılama gösterisinde bulunmanız gerçekten gerekli miydi?

Korkunç bir sözcük olan "aşağılama"yı burada kasıtla kullanıyorum. Sizin bu aşağı görmeniz zaman zaman kurbanları katillerle karıştıracak kadar ileri gitmenize neden oldu. Sınırların kesinlikle belirtilmediğini iddia ettiniz. Neticede bütün kurbanlar nasıl masum değilse, bütün katiller de suçlu değildi. Düşünülecek olursa başka koşullar altında o kurbanlar da katile dönüşebilirlerdi. Bu sözleri bir kezden fazla ve birden fazla aydından duydum. Bunu haksız, değersiz ve adi bir varsayım olarak görüyorum. Bu varsayım ölüleri, öldükten sonra iftiraya kurban etmekte ve geri kalanların onurlarına leke sürmektedir. Sadece öldüren biri katildir. Kurbanlar kimseyi öldürmediler. Bir milyon çocuk, bir milyon Yahudi çocuğu kimseyi öldürmedi. Yaşlılar, hastalar, hahamlar ve izleyenleri, bilgeler ve izleyenleri onlar ölmeden önce kimleri katlettiler? Bir deri bir kemik kalmış, sakatlanmış olan geri kalanlar kime vurdular, birden mucizevi bir şekilde özgürlüğe uyanmadan önce kimi öldürdüler?

Bunlar yakışıksız tartışmalar, iğrenç polemiklerdir. Bunları dinlerken öfkeleniyor, kendimizi lekelenmiş hissediyoruz. Konuşmaya devam edin. Gerçeklerinize, zaferlerinize acıyoruz. Zehirli oklarınız artık bize erişmiyor. Gidin ve oyunlarınızı bizsiz oynayın.

Geri kalanları, ölümü arar hale getirdiğinizi söyleyemeyeceğim. Ama bazı durumlarda bunu da yaptınız. Size sadece

çoğu zaman onları deliliğe ve umutsuzluğa sürüklemekte başarılı olduğunuzu söyleyebilirim.

Oysa bir bilebilseydiniz. Geri kalanların hakkınızda neler hissettiklerini bir bilseydiniz.

Onlar başlangıçta minnet hissettiler. Gece gündüz sizi kutsadılar. Hepsi de o lanetli evrenin dışında, onun yasalarından uzakta, uçurumdan çok uzakta yaşadığınız için size minnettardılar.

Yaşadığınız ve onların doğal yaşamlar sürmesine izin verdiğiniz için minnettardılar: Yemek yemek, içmek, yürümek, uyumak, şarkı söylemek ve ağlamak. Size özgürlüğünüzü, mutluluğunuzu çok görmediler. Tam aksine. Size her temiz havayı bir kez soludukları için teşekkür ettiler. Her sevecen harekete teşekkür ettiler. İkram edilen veya paylaşılan her yemek için. Her dostça söz için. Onlar teşekkürden hiç vazgeçmediler. Teşekkürler, erkekler. Teşekkürler, kadınlar. Gülümsediğiniz için bizi gülümsettiğiniz için teşekkür ederiz size Teşekkürler ey orman ve bulutlar. Teşekkürler sana, ekmek. Teşekkürler sana, meyve. Teşekkürler feryatlar ve silah sesleri olmayan sakin gece. Teşekkürler sessizlik.

Bunu bilmiyordunuz ve tahmin de edemezdiniz. Fakat geri kalanlar size kötü duygular beslemediler. Ne öfke ne haset duydular. Tam aksine o felaket sırasında insanca bir varlık sürdürdüğünüz için sizi sevdiler. Oh, evet, sizleri azap çekmediğiniz için sevdiler.

Sonra o düş kırıklığı anı geldi. Ve pişmanlık anı. Belki de onlar bir şeyi açıklamasalardı bir şey söylemeselerdi, kendilerini koruyucu ve temizleyici bir sessizlikle sarsalardı çok daha iyi olacaktı. Biz o zaman, kuşkulara kapılmaya başladık ve şimdi bu kuşkular saplantıya dönüşmektedir. Onlar her sevinçten endişe duyuyorlar, daimi bir endişe içinde yaşıyorlar.

Onlar çıldırmamak için mi böyle konuşuyorlar? Yoksa çoktan çıldırdılar mı?

Belki de Adorno haklıydı. Auschwitz'den sonra şiire pek imkân olmayabilir. Veya edebiyata. Veya dostluğa veya umuda. Veya hiçbir şeye. Majdanek sonu simgeliyor. O ateşten geriye kalan sadece küllerin tadıdır. Ne daha fazlası ne de daha azı. İnsanlar, insanlığa en yakıcı dersini öğrettiğini sanan geri kalanların kekelemesini anlayamıyorlar. Onların yaptığına aldıran olmadı. Hatta bunu denedikleri için cezalandırıldılar.

Onlar için Soykırım, Soykırımdan sonra da devam etti.

Geri kalanlar için bir yakarış mı? Biliyorum bu çılgınca geliyor. Ama öyle değil.

Çünkü onların sayıları azalıyor ve yanlış anlaşıldıklarını, sevilmediklerini hissettikleri için, kendilerini kederlerinin içine kilitledikleri için onlar adına, hepimiz için yakarıyorum. Ve çocuklarımız için. Böylece onlar da bilecekler. Böylece onlar da anımsayacaklar.

İşte böylece bu onların isteğidir: Onları görmezlikten gelin, onlarla konuşmayın, onlara biraz zaman verin. Onlarla kendi düzeylerinde iletişim kuramıyorsanız, onları kendi düzeyinize indirmeye kalkmayın.

Onların görmüş olduklarını ve hâlâ gördüklerini hiçbir zaman göremeyeceğiniz fikrini de kabul edin. Onların gecelerine musallat olan o yüzleri hiçbir zaman göremeyecek, uykularını parçalayan feryatları asla duyamayacaksınız. Onların yenilmez bir sadakatle içlerinde taşıdıkları o lanetli ve büyülü evrene asla nüfuz edemeyeceğiniz fikrini kabul edin.

Ve bu yüzden size söylüyorum: Onların azabını yaşamamış olan sizler, onların dilini konuşmayan sizler, onların ölüleri için yas tutmayan sizler, onları incitmeden önce, onlara ihanet etmeden önce biraz düşünün. Kendi anılarınızdakini

onlarınkilerin yerine geçirmeden önce düşünün. Son geri kalan, son tanık, bir gün yargısıyla dünyayı ve onu Yaratanı sarsacak olan sessiz hayaletlerden oluşan o büyük alaya katılana kadar bekleyin. Bekleyin...

(1975)

İÇİNDEKİLER

I
SÖZCÜKLER VE ANILAR
YAHUDİ OLMAK 5
BENZERSİZ BİR SÖYLEŞİ 19
KUDÜS'Ü ARAYIŞ 27

II
BİR GÜNLÜKTEN SEÇMELER
BİAFRA'DA SON 35
SUÇ ORTAKLARI 38
SİYONİZM VE IRKÇILIK 41
NEDEN KORKUYORUM? 44
VARİSLER 48
ALTI MİLYONA NE OLDU? 51
SOLZHENİTSYN BENİ NEDEN ENDİŞELENDİRİYOR 55
HABER GEÇME JOHANNESBURG 61
YABANCILARIN EVİ 66

III
GEÇMİŞTEN PORTRELER
DODYE FEİG: BİR PORTRE 73
PARŞÖMEN RULOLAR DA ÖLÜMLÜDÜR 81
MEZARLIKTAKİ TÖVBEKÂR 96

IV
MEKTUPLAR
GENÇ BİR FİLİSTİNLİ ARAP'A 116
İSRAİL'DE BİR KARDEŞE 124
SOVYET RUSYA'DA GENÇ BİR YAHUDİ'YE 133

V
GÜNÜMÜZ EFSANELERİ 143

VI
DİYALOGLAR
BİR BABA VE OĞLU 157
BİR ANNE VE KIZI 162
BİR ADAM VE KIZKARDEŞİ 167

VII
GÜNÜMÜZDE BİR YAHUDİ
ÇARESİZLİĞE KARŞI 171
YAHUDİ VE SAVAŞ 187
GERİ KALANLAR İÇİN BİR YAKARIŞ 208